

Keel ja Kirjandus

12
2016

Hasso Krull

Oskar Looitsa perspektivism

Martin Ehala, Kadri Koreinik

Lisandusi rahvaloenduse keeleoskuse andmetele

Janek Kraavi

Transgressiivne Kaur Kender

Lembit Vaba

Sõna *adru* etümoloogia

Mirjam Hinrikus

Maarja Vaino ja Tammsaare

SISUKORD

HASSO KRULL. Oskar Looritsa perspektivism	897
MARTIN EHALA, KADRI KOREINIK. Eesti keele oskus ja kasutus teise keelena. Lisandusi rahvaloenduse andmetele	916
JANEK KRAAVI. Transgressiivse kirjanduse poetikast II. Juhtumikäsitus: Kaur Kenderi „Untitled 12”	929

SÕNA

LEMBIT VABA. Mis hullumeelne idee – etümologiseerida taime-nimesid! <i>adru</i> (<i>Fucus vesiculosus</i>)	939
--	-----

RAAMATUD

MART VELSKER. Suur ja väike	947
MIRJAM HINRIKUS. Irratsionaalsuse määratlemise probleemidest	950
SATU GRÜNTAL. Hollo kaasajastab Kangro-käsitust	955
KRISTA KERGE. Onomasioloogiline sõnamoodustuskäsitus	958

RINGVAADE

Lühikroonika	963
Kaitstud doktoritööd	966

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

OSKAR LOORITSA PERSPEKTIVISM

HASSO KRULL

1. Perspektivismist multinaturalismini

Perspektivism on tänapäeval mõtleva inimese tunnus, kuid epistemoloogiline perspektivism pole nii üldlevinud. Väheseid rõõmustab Friedrich Nietzsche idee, et „kui elu ei põhineks perspektiivsetel hinnangutel ja näivustel, poleks teda kunagi olemas olnudki” (Nietzsche 1999: 53), ja veel vähem on neid, kes vaimustusega loeksid järgmist lõiku:

Härrad filosoofid, hoidugem siis nüüdsest peale paremini sellest vanast ohtlikust mõistejampsist, mis on postuleerinud „tunnetuse puhast, tahtetut, valutut, ajatut subjekti”, hoidugem sääraste vasturääkivate mõistete, nagu „puhas mõistus”, „absoluutne vaimsus”, „tunnetus iseeneses” kombitsatest: siin nõutakse alati sellist silma, mis on täiesti mõeldamatu, silma, mis ei vaataks mitte üheski suunas, mille puhul oleksid halvatud, oleksid puudu need aktiivsed ja tõlgendavad jõud, mis ülepea teevadki nägemisest millegi nägemise, seega nõutakse siin alati niisugust silma, mis on mõttetus ja ebamõiste. On olemas ainult perspektiivist lähtuv nägemine, ainult perspektiivist lähtuv „tunnetamine”, ja mida rohkem on afekte, millele me mingi asja tunnetamiseks sõna anname, mida rohkem silmi, erinevaid silmi me ühe ja sellesama asja nägemiseks oskame kasutada, seda täielikumaks muutub meie „arusaam” sellest asjast, meie „objektiivsus”. (Nietzsche 2015: 144)

Nietzsche perspektivismi on nüüd hakatud seostama Gustav Teichmülle-
riga, kes oli lühikest aega Baseli ülikoolis filosoofia teaduskonna dekaan, sellal
kui Nietzsche sai seal 24-aastaselt klassikalise filoloogia professoriks (Small
2016: 2, 2001: 41–58). Teichmüller õpetas hiljem filosoofiat Tartu ülikoolis, kus
ta kirjutas oma olulisemad teosed. Seetõttu on Marek Tamm ja Kalevi Kull
ühendanud Teichmülleri oma „Eesti teooriaga”, viies perspektivismi tagasi
Karl Ernst von Baeri loodusteadusliku mõtlemiseni. „Eesti teoorias töötati
väga varakult välja arusaam subjektiivsest aja- ja ruumitajust ning laiendati
seda edukalt kogu elusa mõtestamisele. Baer näitas ühena esimestest iga
organismi individuaalset ja ainulaadset, võiks ehk isegi öelda – monaadilist
olemisviisi. „Meie elu loomulik ja tõeline mõõt on meie tajumisvõime ja tajule
järgneva reaktsiooni kiirus,” tõdes ta 1860. aastal ettekandes „Milline vaade
elusloodusele on õige?”, lisades: „erisuguste inimeste ja loomade seesmine elu
võib ühe ja sama välise aja jooksul kulgeda kas kiiremini või aeglasemalt ning
et just seesmine elu on põhimõõt, millega loodusvaatluste puhul aega mõõta”.
(Tamm, Kull 2015: 602) Teichmüller, keda oli tugevasti mõjutanud Leibnizi
monadoloogia, kandis Baeri õpetuse filosoofiasse üle ja nimetas uut lähene-
mist perspektivismiks:

...me tajume maailma alati ühest kindlast perspektiivist ning see loobki illu-
siooni aja ja ruumi olemasolust. Igale subjektile on antud vaid aja ja ruumi
perspektiivne kord, mis võlgneb oma olemasolu meie meeleanemetele ega
vasta maailma tegelikule korrale; aeg ja ruum on vaid „perspektiivsed pildid
ühest kindlast vaatenurgast”. (Tamm, Kull 2015: 603)

Kuna perspektivism põimub kultuurilisest vaatepunktist tulenevate prob-
leemidega, puudutab see ka antropoloogiat ja etnoloogiat. Perspektivismi
asemel on etnoloogid küll enamasti kõnelnud kultuuri relativismist, mille tra-
ditsioon ulatub vähemalt Michel de Montaigne’ini, kes essee „Inimsööjatest”
arutles Brasiilia pärismaalaste *barbaarsuse* üle ja otsustas, et tegu on suht-
elise mõistega: „...selle põhjal, mis mulle on räägitud, ei ole sealses rahvas
midagi barbaarset ega metsikut, lihtsalt igaüks nimetab barbaarseks seda,
millega ta ei ole harjunud; sest näib, et tegelikult ei olegi meil mingit muud
tõe ja mõistuse mõõdupuud peale eeskuju ja mustri, mida pakuvad selle maa
arvamused ja tavad, kus me elame” (Montaigne 2013: 132). Möödunud sajandi
keskel määratles Claude Lévi-Strauss *barbarit* ennekõike kui inimest, kes
„usub barbarlusse” ja keeldub „inimkonna kõige „metsikumatena” ja „barbaar-
sematena” näivaid esindajaid inimesteks pidamast”. Seda väidet illustreeris
ta anekdootliku näitega: „Mõni aasta pärast Ameerika avastamist, sellal kui
hispaanlased saatsid Suurtele Antillidele uurimiskomisjone, mille ülesandeks
oli uurida, kas pärismaalastel on hing või mitte, leotasid nood vangi võetud
valgeid vees, et pikaajalise vaatlemise teel veenduda, kas nende surnukeha
laguneb või ei” (Lévi-Strauss 2010: 19). Kummalgi poolel ei peetud vastaspoolt
päris inimesteks. *Barbaarsus* on seega vaatepunkti küsimus, see oleneb kul-
tuuritraditsioonist.

Tänaseks on perspektivismi mõiste antropoloogias siiski kasutusele võet-
tud, kuid mitte kultuuri relativismi sünonüümina. Eduardo Viveiros de Castro
mõistab perspektivismi all hoopis ideed, et „maailmas elab palju erinevaid sub-
jekte või isikuid, kellest mõned on inimlikud ja mõned mitte ning kes tajuvad
reaalsust eri vaatepunktidest” (Viveiros de Castro 2012: 45). Selline arusaam

on omane paljudele indiaani rahvastele.¹ Kõik olendid on selle järgi „intentsionaalsuse keskmed”, kes tajuvad teisi olendeid vastavalt enda omadustele ja võimetele (Viveiros de Castro 2009: 20). Niisugune mõtteviis läheb Viveiros de Castro meelest kultuurirelativismist lahku, sest siin ei eeldata mitte ühtset loodust, millele vastanduks kultuuriline paljus, vaid ühtset kultuuri, millele vastandub looduslik paljus: „kultuur ehk subjekt on siin hoopis universaalsuse vorm, loodus ehk objekt aga partikulaarsuse vorm” (Viveiros de Castro 2012: 46). Viveiros de Castro nimetab seesugust kosmoloogiat multinaturalismiks, mis märgib olendite „vaimset ühtsust ja kehalist mitmekesisust” (Viveiros de Castro 2009: 20) ja tähendab seda, et inimeste silmis on loomad ja teised olendid hoopis teistsugused kui inimesed nende vaatepunktist, või teised olendid iseenda vaatepunktist.

Tavaliselt näevad inimesed inimesi inimestena ja loomi loomadena; vaimude nägemine on omakorda selge märk, et „olukord” pole tavaline. Seevastu vaimud ja loomad (kiskjad) näevad inimesi loomadena (jahisaagina), nagu ka loomad (jahisaak) näevad inimesi vaimude või loomadena (kiskjatena). Samuti näevad loomad ja vaimud iseennast inimestena: oma kodudes või külates tajuvad nad ennast antropomorfsete olenditena (või muutuvad selleks), ning oma kombeid ja iseloomujooni kultuurina [---]. Lühidalt, loomad on inimesed või näevad ennast inimestena. Selline arusaam seostub virtuaalselt alati ideega, et iga liigi silmanähtav kuju on üksnes kest („rõivas”), mis varjab sisemist inimkuju, aga seda näevad ainult sama liiki olendid või liigiülesed olendid, näiteks nõiad. Selline sisemine kuju on looma hing või vaim, st intentsionaalsus või subjektiivsus, mis on inimteadvusega vormiliselt identne ja võib materialiseeruda n-ö inimliku kehaskeemina, mida varjab loomalik mask. (Viveiros de Castro 2012: 48)

Juhul kui filosoofiline perspektivism saab alguse Baeri loodusteaduslikust nägemusest, millest on välja kasvanud ka Jakob von Uexkülli omailmade-teooria (Tamm, Kull 2015: 602), oleme siin ringiga looduse juurde tagasi jõudnud. Kuid Viveiros de Castro arusaam inimeste ja mitteinimeste suhetest pole naturalistlik, vaid on animistlik; seega läheb ta „Eesti teooriast” oluliselt lahku, sest selles hüpoteesis põhines perspektivism loodusteadustel ja Leibnizi monadoloogial. Või on neil siiski ka midagi ühist? Milline võiks olla „Eesti teooria” pärimuslik taust?

2. Oma ja võõras

Oskar Looritsa seostamine filosoofilise või antropoloogilise perspektivismiga näib ehk esialgu üllatav. Kas pole Loorits mitte „eestluse elujõu” ideoloog, kes seadis oma rahvuslikus programmis esikohale soomeugriliku identiteedi, vastandades seda saksapärasele, aarialikule, indoeuroopalikule meelelaadile? Kas pole selline maailmavaade just perspektivismi vastand, ühe vaatepunkti esiletõstmine teiste arvel, teatav väärtuseline absolutism? Pealegi, kas ei

¹ Eduardo Viveiros de Castro perspektivismi-käsitlust on meil varem tutvustanud Mele Pesti (2013) ja Erki Lind (2013). Lind puudutab indiaani perspektivismi ka oma ingliskeelse väitekirja 2. ptk-s, vt Lind 2015: 66–70.

eelda see selgelt etnotsentristlikku essentsialismi, kus suurtele ajaloolistele kooslustele omistatakse igavene ja muutumatu, ajalooväline olemus, mis võimaldab jämedalt vastandada „oma” ja „võõrast”, sulgedes nende mõtestamise omamoodi hermeneutilisse ringi? Just nõnda ongi Looritsa maailmavaatele hiljuti lähenenud Anti Selart, kes osutab, et Looritsa „hinnangud inimrassidele, kultuurinähtustele ja ajaloosündmustele on äärmiselt subjektiivsed” ja et „[t]änapäeva pluralismile ja poliitilisele korrektsusele püüdlev teadus ei saa omaks võtta tema „essentsialistlikku” sõnavara” (Selart 2014: 155). Selarti meelest olevat Looritsat „lihtsam käsitleda „eestluse ideoloogina” kui tõsiteadlasena”, kuid kohe seab ta kahtluse alla ka selle ideoloogia autentsuse, sest Looritsa pärandit lugedes süvenevad „veendumus, et tema poolt eesti rahva juures leitud saatustlike puuduste taga olid eelkõige isiklikud solvumised ja vastuolud ning täitumata tunnustusiha” (Selart 2014: 157). Seega seletaks Looritsa iseäralikke vaateid ühest küljest „tugev saksavaen”, mis oli tema põlvkonna „eesti haritlaste jaoks midagi olemuslikku”, teisest küljest aga Looritsa lakkamatu „rahulolematus mineviku ja ajalooga”, tema krooniline võimetus „enesele maailmas kohta leida” (Selart 2014: 154, 157). Siit saame lihtsa võrrandi: Oskar Looritsa fenomen võrdub põlvkondlik piiratus pluss egotriip. Rohkem polegi vaja seletada, sest nende kahe koletise vahelt ei lipsa keegi heaga läbi – kes pääseb Skylla käest, selle neelab Charybdis.

Paraku eeldab selline käsitlusviis tugevat sotsiologiseerivat ja psühhologiseerivat reduktsionismi. Sellest ei päästa ka Selarti selgitus, et Looritsa eestlase-kujutelm polnud „sugugi nii uue- või omanäoline, kui see esmapilgul võib tunduda”, vaid tugines valdavalt „varasemale traditsioonile, mis paradoksina oli just saksa, väga suurel määral baltisaksa ajaloönägemus” (juba seal anti negatiivne hinnang katoliiklikule ristiusustamisele ja leiti, et eestlased kipuvad olema flegmaatilised, melanhoolsed, aeglased, jäärapäised jne; Selart 2014: 144). Tõsiasi, et Looritsa maailmavaade on tegelikult ühe baltisaksa traditsiooni jätk, ei vähenda ju kuidagi selle väärtust, sest üks saanud sealt alguse kogu meie rahvuslik ideoloogia? Muidugi pidi Loorits seda traditsiooni edasi arendama, suunates ta baltisaksluse enese vastu, kuid esiteks polnud selline ümberpööramine omane ainuüksi Looritsale (kust õieti tuli meie „ärkamisaeg?”), ja teiseks on see kultuurikriitikas tavaline võte, millele võib küll tähelepanu juhtida, kuid mis iseenesest pole kiidu- ega laiduväärne (mõelgem näiteks nihilismi-kriitika arengule möödunud sajandi filosoofias, vt Weller 2008).

Eelöelduga ei taha ma väita, nagu saaks Looritsa ettekujutusi eesti hingest ja soome-ugri ühiskonnast tänapäeval võtta sõna-sõnalt, ilma neid põhjalikult ümber mõtestamata. Vastupidi, lihtsameelne kordamine võib pigem takistada Looritsa pärandi mõistmist ja tõlgendamist. Pealegi arvan, et kogu soomeugriluse mõiste tuleks ümber hinnata, sest kui me räägime soome-ugri keeltest (ja Uurali keelkonnast), ei saa me samamoodi rääkida soome-ugri kultuurist. Soomeugriluse idee on pigem modernsuse tulekuga kaasnud müüt, millel on meie kultuuris konstitutiivne roll: ühest küljest annab see diferentseeriva mudeli, mis võimaldab end laiemast taustast eristada ja teatavaid ainulisi momente positiivselt väärtustada („identiteet”), teisest küljest aga loob avatud ajaloolise ruumi, kus kohtuvad vallutuseelsed ja -järgsed, koloniaalsed ja suveräänsed, muinasaegsed ja modernsed komponendid; selles ajaloolises ruumis omandavad hoopis teise mõõtme ka „baltisakslus”, „talupoeglikkus”, „ärkamisaegsus” ja „nooreestilikkus” (lühidalt kõik, mille kohta saab

öelda „pärand“). Ühtlasi loob soome-ugri müüt rahvusülese ja kosmopolitiseeriva horisondi, mis aitab välja natsionalismi ummikust („ei pagulastele”, „ära Eestist” jne).² Kõige selle juures võib Looritsa ideoloogia olla hoiatav eeskuju, näidates, milliseid rahvuslusega seotud kinnisideid tänapäeval tuleks vältida. Samal ajal aga sisaldab Looritsa töö võtit, mis aitab avada soome-ugri müüdi implitsiitseid eeldusi, võib-olla isegi üht põhilist ontoloogilist struktuuri, mida Loorits ise seletada ei saanud ega osanud, aga mida ta kahtlemata aimas ja olemasolevate vahenditega väljendada püüdis.

Seda võtit nimetangi Oskar Looritsa perspektivismiks. See avaldub nii Looritsa kultuurikriitilistes tekstides kui ka seal, kus ta pärimuslikku materjali liigendab ja süstematiseerib (eriti tema ainulaadses suurteoses „Liivi rahva usund“). Seejuures tulevad Looritsa perspektivistlikud eelistused kõige paremini nähtavale just näidete valikus. Siiski ei tähenda see, et Looritsa perspektivism oleks ebateadlik (muidu omistaksin siin animistlikule ontoloogiale omast perspektivismi lihtsalt Looritsale). Õigupoolest on perspektivism sisse kirjutatud ka Looritsa ideoloogiasse, kus see tuleb selgesti nähtavale näiteks oma ja võõra mõistelises väärtustamises:

Edasi on ühiskondliku elu aluseks vastastikuse suhtlemise ja kohtlemise reguleerimine. Siin satume määratulle vahele, mis eraldab soomeugrilasi täielikult Lääne maailmast selles mõttes, et suhe omadesse ja võõras-tesse on diametraalselt erinev. Läänes kujutellakse ja käsitellakse võõrast vastaseks ja hädaohtlikuks vaenlaseks, keda on vaja kas hävitada või allutada ja ekspluateerida, kuna oma sugulast või salgakaaslast peetakse iseendast-mõistetavalt abiliseks, sõbraks ja seltsiliseks, kellega ollakse liidus, koostöös, blokis. Sellest aga järeldatakse ühtlasi, et oma on ka parem kui võõras, et omal on õigus saada kambale osutatud teenete eest autasusid, enamsoodustusi, eesõigusi jne. Lühidalt – Läänes valitseb täielikult dualistlik suhtumine omasse ja võõrasse, mille loomuliku tulemusena on ühiskondlik areng selles suunas, et oma ja paremat peetakse kõrgema astme härrasmeheks [---]. Saatusel iroonia on tahtnud, et ennast paremaks nimetav „aarialane” on soomeugrilaste keeltesse lainatult saand just „orja” tähenduse (mordvas sama sõna tähendab hoopis abielunaist). Sellise tähendusliku kukerpalli põhjustajaks on olnud muidugi aarialaste härrasmehelikkusel baseeruv agressiivsus, mis lihtsalt ei ole võimaldand rahulikku koostelu naabritega, vaid aina on provotseerinud kokkupõrkeid ja sõjavangide vastastikust orjastamist. Sõjaka suhtumise tulemusena stepide ründavad „aarialased” on muutundki

² Lähtun siin eeldusest, et kosmopolitiseerumine on tänapäeval ühtaegu paratamatu ja hädavajalik protsess, mille käigus ei teiene mitte lihtsalt rahvuslik identiteet, vaid rahvuse ja identiteedi kogemuse ise. Ehk nagu kirjutab Ulrich Beck: „*Kosmopolitiseerumine* on mittelineaarne, dialektiline protsess, kus universaalne ja kontekstuaalne, samasugune ja erisugune, globaalne ja lokaalne pole enam kultuurilised vastaspoold, vaid nad tuleb dekodeerida kui kokkukuuluvad ja teineteisest läbipõimuvad printsiibid. Tajutavad üleilmsed riskid ja vastastikune sõltuvus muudavad rahvusriigiühiskonna poliitilist ja ühiskondlikku iseloomu. Täpsemalt seisneb kosmopolitiseerumise eripära selles: ta on *sisemine* kosmopolitiseerumine ja võetakse seesmiselt omaks rahvusühiskonna või kohaliku kultuuri *sisemusest* lähtudes; aga ta on ka iseenese ja rahvusliku teadvuse kosmopolitiseerumine, olgu need kui tahes deformeerunud.” (Beck 2004: 113) Becki arvates põhineb kosmopoliitiline ajastu „sisestatud teise dialoogilisel kujutlemisel”, mille käigus kosmopolitiseerumine jätkub, kuni „viimaks kõikide kultuuride ideed võivad igal pool ja igal ajal kõrvuti seista, kombinatsioonid, võrdlused, vasturääkivused ja võistlused” (Beck 2004: 122).

siis metsadetsoonis võõraste vangidena „orjadeks” ja naisorjad patsifistlike soomeugrilaste juures – armastatud abikaasadeks. (Loorits 1951: 56–57)

Selles lõigus on minu meelest esindatud kogu Looritsa hüperboolne retoorika („satume määratulle vahele”, „diametraalselt erinev”), paradoksaalne loogika (dualismi kritiseeritakse tugevate binaarsete opositsioonide kaudu) ja eetiline maksimalism (aarialastele on omane „agressiivsus”, soomeugrilastele aga „patsifism”). Samas tuleb siin selgesti esile ka Looritsa tegelik taotlus, mis pole niivõrd konstruktiivne, kuivõrd dekonstruktiivne: *orja* mõiste etümoloogia kaudu pöörab ta kõigepealt ümber oma/võõra ja kõrgema/madalama vastanduse (aristokraatlik *aarialane* on soome-ugri perspektiivist *ori*) ning viib siis uue mõiste sellest vastandusest lahku (naisori muutub „armastatud abikaasaks”). Niisugune hoiak meenutab kõige rohkem Emmanuel Levinasi heteronoomset eetikat, kus subjekt sünnib vastutusest teise ees pärast seda, kui ennast on asetatud teise kohale: selline asendus (mina-teisena) on võimalik ainult tänu „radikaalsele passiivsusele” ja võimele iseendast väljuda (vt Tahmasebi-Birgani 2014: 82–83). Looritsa ideede võrdlus Levinasiga annaks nende mõistmisele palju juurde, selgitades ka eetilise, etnilise ja poliitilise momendi keerukat vahekorda tema manifesteerivates tekstides. *Soomeugrilus* ongi Looritsal ennekõike eetiline märksõna, mille pingevahekord *eestlusega* annab poliitilise programmi. Loomulikult pole Loorits eestlastega kunagi rahul, kuid see ei tulene mingist „isiklikust solvumisest”, samuti nagu Levinasi kriitika Heideggeri aadressil polnud „isiklik”.³ Looritsa kultuurikriitika põhineb just tema filosoofilisel positsioonil, mis muidugi võis viia ka isiklike konfliktideni, aga mitte vastupidi.

Tõsi, Looritsa mõttekäigud on paigutatud ajaloolisele taustale, mis sageli ei klapi tema eetiliste ideaalidega, ja seetõttu paistab Looritsa ajalookskeem tugevasti kallutatud ja lihtsustatud (Selart 2014: 140–143). Paraku ei olegi Loorits ajaloolane sõna tõsisel mõttes. Tema ajalookäsitlus on tegelikult orienteeritud kollektiivsele mälule, mis on ajalooteadusele paljuski vastandlik, ehk nagu kirjutas Maurice Halbwachs: „See on pidev mõttevool, mille pidevuses pole midagi kunstlikku, sest ta säilitab minevikust vaid selle, mis on teda kandva rühma teadvuses veel elav või elujõuline” (Halbwachs 1968: 70). Kollektiivne mälu ei ületa rühma piire, ja kui teatav periood sellest mälust kustub, pole enam tegu sama rühmaga. Ajalugu seevastu „eraldab kestusest muutusi” ja loob kronoloogilise seeria, mis „areneb kunstlikus kestuses, ilma et sel oleks vähematki reaalsust nende rühmade jaoks, kellelt sündmused laenati” (Halbwachs 1968: 103). Seega pole Looritsa ajalookäsitluses midagi „subjektiivset”, sest see pole Looritsa leiutis, vaid põhineb kollektiivsel mälul rahva minevikust: Loorits on ajaloo lihtsalt üle kandnud kollektiivse mälu kestusesse.⁴ Just see annabki Looritsa nägemusele erilise sära, mis ühtaegu veetleb ja

³ Levinasi arvates ei jõua Heideggeri fenomenoloogia tõeliselt eetilise suhteni teisega. Sellise suhte aluseks on „silmitsi seismine teisega pilgus ja kõnes, mis säilitab distantsi ja purustab kõik tervikud” (vt Derrida 1967: 142). Samamoodi kritiseeris Heideggeri teisesuhet ka Theodor Adorno, kelle arvates Heidegger tõlgendab valesti Hölderlini, väites, nagu läheks Hölderlin üle „võõra” poole üksnes selleks, et naasta „oma” juurde. Adorno arvates ei keerle Hölderlini luule nartsissistlikult oma rahva ja isamaa ümber, vaid on avatud teisele, mida näitab Hölderlini armastusekäsitlus (Weller 2008: 79–80).

⁴ Tõeliselt „subjektiivne” ajalookäsitlus on hoopis midagi muud, sest see kasutab üksnes kunstlikku kestust ja loob pildi, mis ei lange kokku ühegi rühma kogemusega. Selline on

ehmatab. Ometi arvan, et ilma Looritsale iseloomuliku perspektivismi oleks tänapäeval vähe põhjust sellest kõnelda. Looritsa perspektivism ei lähtu Leibnizist, Baerist, Teichmüllerist ega Nietzschest, ehkki ta ilmselt oleks nõustunud maksimiga „on olemas ainult perspektiivist lähtuv nägemine, ainult perspektiivist lähtuv tunnetamine”. Looritsa perspektivism pole teaduslik ega naturalistlik, vaid pigem pärimuslik ja animistlik: ühest küljest seotud kollektiivse mäluga, teisest küljest aga sügavama ontoloogilise mõõtmega, mis animismi naturalismist eraldab. „Liivi rahva usund” on selle perspektivismi monument, mida nüüd põgusalt vaatlen.

3. Soome täid

„Liivi rahva usund” kujutab endast suurt taksonoomilist süsteemi, millel on olulisi eelkäijaid (K. J. Petersoni ümbertöötatud tõlge Chr. Gananderi „Soome mütoloogiast”, M. J. Eiseni „Eesti mütoloogia” köited), kuid mis on sellest hoolimata uuenduslik ja originaalne. Looritsa põhiline hoiak on kokkuvõtlikult sõnastatud populariseerivas käsitluses „Eesti rahvausundi maailmavaade”, kus ta selgitab „primitiivse mõtteviisi” peamist lähtekohta: „iseenda järgi kujutellakse muidki olendeid ja sisustatakse nende olemust lihtsa põhimõtte järgi „nagu mina – nii ka teised”” (Loorits 1990: 44). Loorits arvab, et niisugune arusaam tuleb looduse antropomorfiseerimisest, olles seega inimese psüühika projektsioon mitteinimlikule maailmale:

Mitte ainult surnud ei hingesta loodust, vaid loodust ennast kujutellakse kah hingestatuna ja kaldutakse üldse projitseerima oma inimlikku hingeelu ka igalepoole ümbritsevasse loodusesse kõigis selle üksikavaldusis. Nagu elab inimene, niisama „elab” kogu loodus. Nagu inimese (impersonaalne) elujõud vormub konkreetseks (personaalseks) hingeks, nii omistatakse „hinged” ka kõigile muile looduse olendeile ja nimelt neile endile vahenditult, isegi ilma surnute elujõu siirdumiseta neisse. Vahetegemist „elava” ja „elutu” looduse vahel on selgemalt õpitud alles uuemal ajal. (Loorits 1990: 44)

Looritsa jaoks on oluline esiteks see, et impersonaalne elujõud muutub personaalseks, st looduse olendid, kes ei ole inimesed, on ikkagi isikud, sest neil on olemas hing. Seejuures lükkab ta kõrvale arusaama, et looduse hinges-tamine ja inimlikustamine eeldab tingimata surnud esivanemate väe ülekandmist väljapoole: mitteinimlikel olenditel on oma isiklik sisemus olemas inimestest sõltumatult, nad on omaette subjektid, kellega tuleb suhelda samuti nagu inimestega. Seega pole olemas „elutu” loodust sõna naturalistlikus tähenduses. Kahtlemata kujutleb Loorits sellist maailmapilti evolutsionistlikult, sest ta peab seda „primitiivseks”, kuid evolutsionism ei tähenda tal evolutsiooni

nt Edgar Saksa arusaam viikingiajast, kus rõhutatakse „eesti viikingite” sõjakust, Taani ja Rootsi päritolu orjade suurt hulka, vara ja naiste röövimist jne (Saks 2005: 165). Saks toob rohkesti näiteid kroonikatest ja saagadest, et muuta kehtivat ajaloolist ettekujutust, mis tema meelest on erapoolik ja moonutatud, sest „soomeugrilased olid Läänemere vanimad meresõitjad ja kõik mandrilised indoeuroopa hõimud õppisid neilt alustatud põlisrahvastelt meresõidukunsti” (Saks 2005: 20). Selline nägemus võib esmapilgul sarnaneda Looritsa omaga, kuid on tegelikult vastassuunaline, sest Saksa eesmärk on pigem kollektiivsesse mällu talletatud arusaamasid lammutada.

astmete väärtuselist hierarhiseerimist – vastupidi, Loorits võib animistlikku maailmataju väärtustada isegi kõrgemalt, hoolimata sellest, et seda on peetud vanemaks ja evolutsiooniliselt „primitiivseks”. Teiseks, Loorits peab tähtsaks niisuguse hingestatud looduse kommunikatiivset aspekti. Kõik inimlikud ja mitteinimlikud isikud, kellel on omaette sisemus, intentsionaalsus ja subjektiivsus, on omavahel lepingulistes suhetes:

Ka vahekordade loomises ümbritsevaga meie esivanemad on lähtunud iseenda-möödupuust: nagu mina muile, nii muud minule. Rikkus, reostas, hävitas inimene midagi, siis võis selle hingejõud vastata temale samaga: mets võis eksitada, vesi uputada, maa haigestada jne. Sellepärast inimene suhtus kõigele sõbralikult ja heatahtlikult, austavalt ja aitavalt. Vastastikkuse põhimõtte juhtis aga inimest ühtlasi ka nii-öelda sõpruslepingute sõlmimisele teiste olenditega, kelle hingejõudu vajati. (Loorits 1990: 44)

Mitteinimliku looduse personaalsus ja kommunikatiivsus ongi Looritsa perspektivistliku lähenemise võti. Tõtt öelda kattub see suures osas animistliku ontoloogiaga, mida Philippe Descola on kirjeldanud näiteks Aamasoonias elavate atšuaride põhjal, kelle juures ta pikemalt viibis. Animistlik ontoloogia ei tähenda, et inimlikke ja mitteinimlikke olendeid teineteisest selgesti ei eristata, lihtsalt eristamise printsiip on siin naturalismile vastandlik:

Muidugi teevad atšuarid maailma asukatel selgesti vahet. Ometi ei põhine sellest tulenev elusate ja elutute objektide hierarhia mitte olemistäiuse astmetel, välistel erinevustel ega sisemiste omaduste järkjärgulisel kuhjumisel. See toetub hoopis kommunikatsiooniviiside varieerumisele, mis võimaldab tajuda ebaühtlaselt jaotuvaid meelelisi kvaliteete. Kuna „isiku” kategooria alla käivad ka vaimud, taimed ja loomad, ja neil kõigil on hing, ei tee see kosmoloogia vahet inimeste ja mitteinimeste vahel; see annab ainult korrapärase astmes-tiku, mis vastab võimalikele infovahetuse tasanditele. Ootuspäraselt on atšua-rid ise püramiidi tipus: nemad kohtuvad ja kõnelevad ühes ja samas keeles. [...] Taimede ja loomadega võivad inimesed küll kohtuda, ja kui neil on olemas hing, arvatakse, et nad inimesi tajuvad; aga kui atšuarid nendega loitsude abil kõnelevad, siis nad kohe vastust ei saa, sest vastus tuleb alles unes. Sama lugu on vaimude ja mõnede müütiliste kangelastega: nad küll kuulavad hoo-lega, mis neile öeldakse, aga nende esmakuju jääb tavaliselt nähtamatuks, ja seepärast saab neid täielikult mõista ainult unes või hallutsinogeenses loves. (Descola 2005: 23–24)

Sarnaselt Looritsaga arvas ka Descola esialgu, et atšuarid projitseerivad oma inimlikke suhteid loomadele ja vaimudele. Pärast mitmeid mõttevahe-tusi Tim Ingoldi ja Eduardo Viveiros de Castroga jõudis ta aga järeldusele, et „nõnda jätkates oleksin eksiteel, sest sel juhul reprodutseeriksin ikka „looduse” ja „kultuuri” lahutamist, millest just vabaneda tahtsin” (Descola 2007: 236). Nii jõudis ta teistsuguse, universaalsema dualismini sisemuse ja kehalisuse vahel. „Sisemus tähendab ettekujutust, et inimese põhjas, tema sisemuses on midagi, mis võib küll paikneda mõnes organis, aga tuleb nähtavale ainult oma tagajärgede kaudu. Sellisteks tagajärgedeks on teadvus, refleksiivne teadvus, teovõime, tähistamisvõime jne.” (Descola 2007: 236) Tollest dualismist tule-tabki Descola neli põhilist ontoloogiat ehk identifikatsiooniviisi – naturalism,

analogism, animism ja totemism –, kusjuures animism seisneb arusaamas, et sisemus on omane kõigile olenditele ühtemoodi. Inimeste ja paljude mitte-inimeste „samasuguse loomuga sisemus” „võimaldab isikutevahelisi suhteid, kuid ühtlasi eristuvad need isikud üksteisest kehalise kesta”, nn rõiva kaudu, st „sisemused, mida kujutletakse inimliku sisemuse alusel, on rietatud rõivasse, milleks on keha ja millest võib tahtmise korral lahti saada” (Descola 2007: 237).

Siit saabki alguse perspektivism, millest kõneleb Viveiros de Castro ja mis on ka Looritsa põhimõtteline lähtekoht. Erinevad vaatepunktid on võimalikud vaid siis, kui on olemas erinevad isikud või subjektid, kes neid vaatepunkte moodustavad. Erinevus poleks aga paratamatu, kui need subjektid näeksid lihtsalt üksteise sisemust, mis on inimlik. Kuid sisemuse ümber on kest, keha, „rõivas”, mille tõttu sarnase hingega olendid näevad üksteist ikkagi erinevalt. Kuna sellisel juhul „kultuur ongi vaimu tänapäevane nimi” (Viveiros de Castro 2012: 87), ei ole tegemist mitte kultuuri relativismiga (siis oleksid sisemused ise erinevad), vaid selle perspektivismi vormiga, mida Viveiros de Castro nimetab multinaturalismiks. Sisu on küll sama, aga kesti on palju ja subjektid näevad neid igaüks isemoodi, vastavalt oma positsioonile ja intentsioonile.

„Liivi rahva usundis” on perspektivism sedavõrd keskne, et ajuti jääb mulje, nagu käsitlekski teos ainult seda, kuidas üht või teist mitteinimlikku olendit näha või kuulda võib (või kuidas nemad asju näevad). Tüüpiline on näiteks Looritsa kirjeldus, kuidas peab vaatama udu, et näha selle sisemist inimlikkust: „Kui jutustaja olnud veel pisikene plika (aastat 60 tagasi), siis õpetet lapsi alati vaatama, kuis udu tuleb: kõige ees tuleb uduema ise ja järgi tuleb udu, selgesti olevat udu sees näha uduema pääd, mõnikord nähtavat teda iseäranis hästi – kõik juuksed, nina ja silmad olevat näha; jutustaja isegi vaadannuvat veel vana inimesenagi mitu ja mitu korda ning näinuvat tõesti sageli selgesti udu sees inimpää kuju (Pr). Uduema pää kõrvalt pistavad oma pääkesed udust välja tema lapsed, need u d u l a p s e d = u'd-lapst, ja nii palju olevat uduema lapsi, et kui nad tulevad, siis kõik ilm udu täis...” (Loorits 1998, I: 58) Selline sisemine inimlikkus on ka väga subjektiivne, mitteinimlikud olendid võivad esitada palju erinevaid vaatepunkte, mis üksteisega kokku ei lange. Nii annab Loorits „tulede kõneluse”, kus omavahel kõnelevad kaks või neli tuld, kes hindavad oma kodu perenaisi vastavalt sellele, kas need teevad tulele risti ja pakuvad koogule suppi. „Siis nad arutelnud omavahel. Üks tuli küsind, kuis saaks ajada siis neid naisi tülli. // Teine tuli olnud targem ja õpetand: „Mina puhun külma ja sina tulist, – siis minu perenaise katel ei lähe keema ja sinu perenaise katel läheb keema” // Nii olnudki kogu nädal.” (Loorits 1998, I: 71). Mõnikord on mitteinimlikud olendid ka inimestega väga kommunikatiivsed, nt lugu, kus porgandipeenra seest tullakse külvajat õpetama: „Külvand juba peaaegu kogu peenra täis, vähe otsas jäänd veel tühjaks, säääl hüband maast välja pisikene madalavõitu naine roheliste juustega ja öelnud: „Siia maasse ärge te külvake tänavu porgandeid: selles maas ma nüüd enam ei maga, ei kaitse ega hoia neid – ussid söövad nad ära.” Ja seletand veel, ta tapnuvat säääl kolm suve neid usse, kuid nüüd ta enam ei tapvat.” (Loorits 1998, I: 86) Nendes näidetes on siiski juttu ainult sellest, kuidas inimesed teistsugust olendit näevad või kuulevad. Loorits toob aga välja ka pärimusi, kus võrreldakse inimese ja mitteinimese vaatepunkte, nt lugu sooema täidest:

Kaks pisikest tütarlast olnud Suursoos marjul ja eksind ära, ja kodused pole teadnud, kus nad olnud. Lapsed jäänd nuttes seisma ega ole teadnud, kus nüüd magada, ja ah, kuis nad nutnud ja ahastand, et ei saa metsast enam välja. Kül m olnud kah, ja lapsed läind istund ühel kangrul puu veerde maha. Sää l üks v a n a n a i n e tulnud neile manu ja öelnud: „Tulge lapsed mulle kaasa!” Lapsed olnud nii külmend, et pole saand tõusta peaaegu üles ega käiagi. Siis naine võtnud ühe omale sülle ühe käe pääle, teise teisele käele ja viind nad oma tupp a. Olnud nii soe tuba, nii soe tuba temal, ta andnud sooja piima lastele ja öelnud: „Hommikul siis ma viin teid tee pääle.” Siinsamas olevat üks väikene soo – ta näidand puha kätte, kus see olnud – ja sää l olevat palju kuremarju, – vaat, need kuremarjad korjaku lapsed kõik ära, palju aga näe- vad, need olevat ta t ä i d ja need söövat tema pääd. (Loorits 1998, I: 108–109)

Objektid, mida inimesed näevad marjadena, on soorahva (vaimude) vaatepunktist täid; ruum, mis inimeste jaoks on ainuüksi külm soo, võib vaimude perspektiivist sisaldada ka sooja tuba, ja teatavatel eritingimustel (nt kaastundest eksinud laste vastu) võivad nad seda „sisemust” inimestega jagada. Võiks öelda, et siin on soine keskkond ise ainult „kest”, mille inimesekujuline, kommunikatiivne ja kultuuriline sisu enne perspektiivi nihkumist ei avanegi.

Veel kontrastsem on lugu, kus puuraidur metsa minnes leiab tee äärest nutva naise, „juuksed laiaila lahti”, ja saab teada, et naise mees on vangis. „Ja siis see naine pärand, kas mees ei võiks saagida maha seda suurt mändi, aga just maatasa – see olevat vangla, see pedajas, ja tema mees olevat pandud sinna üles kinni, sa näed, kaheks kuuks. Mees oma poisikesega raiund puu otsekohe maha, ja sää lt tulnud välja siis see mees, ning olnud küllalt veel muidki vange sää l sees, selles puus.” (Loorits 1998, I: 103) Vangide vabastaja saab hiljem tänutäheks mõttekiirusel liikuva hobuse, kelle jaoks „metsamehed” (vaimud) ehitavad omaette talli. Üllataval kombel selgitab jutustaja ka loo poliitilist tausta: „See nutja naine olnud siis ühe metsamehe naine. Nende eneste kuning pannud nad vangi (kõigil ju on oma kuning – üks teadja, üks suurmees). Need, kes olnud sää l vangis, küllap nad teind midagi kuningale vastu, – sa tead, igas riigis ju tuleb ikka mõni riid ette kah.” (Loorits 1998, I: 103) Metsavaimudel on seega oma poliitiline elu ja isegi „riiklik” korraldus, mis sarnaneb inimeste omaga, aga mida tavalistes tingimustes väljastpoolt ei nähta: selle nägemiseks tuleb erilistel põhjustel hetkeks omandada „metsamehe” vaatepunkt. Muidugi ei tähenda see, et liivlaste jaoks võinuks mis tahes objekt il alati olla oma sise- mus ja vaatepunkt (metsarahva vanglat puudutavas pärimuses ei ole „männi vaatepunktist” juttugi), aga Looritsa eelistused on siiski selged. Looritsa taot- luseks on tuua nähtavale liivlaste usundi algupärane perspektivism – ja mitte ainult sellepärast, et ilma selleta niisugust usundit mõista ei saa, vaid ka sel- lepärast, et tema enda hoiak on perspektivistlik. Seega on Loorits ühtaegu liigendanud liivi pärimust ja rõhutanud oma veendumusi, mis langevad selles osas pärimusega kokku.

Perspektivism on kahtlemata ka Looritsa heteronoomse eetika allikaks. „Liivi rahva usundis” on see eksplitsiitselt sõnastatud kuradit käsitlevas pea- tükis (II kd, VI ptk): „Soomesugu rahvaste ürgusund ei tunne hää ja kurja dua- listlikku printsiipi. Meie esivanemate haldjad on – niisama nagu neid loond inimesed isegi – vaheldumisi kord hääd, kord pahad, vastavalt silmapilgu meeoludele ja tingimusele. Haldjate häädus või kurjus inimeste vastu oleneb enne kõike inimeste eneste hääst või halvast suhtumisest neisse, kuna printsi-

piaalselt ainult hädad või ainult halba tegevad olevused on impordeeritud meile võõrsilt. Ka kurat on toodud meile alles ristiusuga ja näikse üldiselt populaarsemaid mütoloogilisi kujusid, mis kristlus pärandand.” (Loorits 1998, II: 224) Looritsa terminoloogias ongi *dualism* perspektiivse mõtlemise vastand, mistõttu tema väide ei tähenda, et „soomesugu rahvad” ei oleks eristanud head ja kurja: Loorits tahab öelda, et nende jaoks polnud olemas seda „silma, mis ei vaataks mitte üheski suunas, mille puhul oleksid halvatud, oleksid puudu need aktiivsed ja tõlgendavad jõud, mis ülepea teevadki nägemisest millegi nägemise” (Nietzsche 2015: 144), st hea ja kuri omandavad tähenduse ja väärtuse ainult mingist perspektiivist. Dualismile vastandlikku mõtlemist nimetab Loorits aeg-ajalt *monismiks*, mis saab justkui perspektivismi varjunimeks (Looritsa jaoks on tähenduslik isegi see, et *võõras* ja *külaline* on mõnedes läänemeresoome keeltes lähedased mõisted).⁵ Niisugune sõnatarvitus tekitab küll segadust, sest monism tähendab filosoofilises pruugis enamasti usku ühteainsasse moraaliprintsipi või põhiväärtusse, ja metafüüsikas ka veendumust, et on ainult üks substantis, üks tõde või üks reaalsus (Mautner 1999: 362). Looritsa perspektivism peaks õigupoolest eeldama pigem pluralismi kui monismi. Seda toetab tema anarhilise ilmeka poliitiline ideaal: „Soomeugrilaste ühiskonnale ja usundile kõige omapärasem joon on see, et ei elavate ega surnute maailmas ole rakendatud ei riigi- ega juhi-ideed, ei alluvuse ega käsutamise, ka mitte paremuse ega ülemuse printsiipe, vaid kooselu on taoteldud otsekui ühise perena „vanemate” valve all ja vastastikuse kokkuleppe alusel”, samuti distantseerumine religioosest monoteismist, sest „maise kuninga ja taevase jumala” kujutelmade aluseks on „sama valitseja-idee” (Loorits 1951: 59) ning messianism viib „teiste (kuradi!) rahvaste vastu eitavale või jumalikuks ümberrahvustavale seisukohale, nagu seda mitme muu rahva juures jälgida võime” (Loorits 2000b: 261). Kuid Looritsa sõnavaras on monism see põhiline hoiak, mis sunnib nii oma kui ka võõrast võrdselt hindama: seetõttu saabki ta ühtaegu tõrjuda dualismi kui soomeugrilastele „võõrast” elementi ja samas kiita soome-ugri patsifismi, mis on tema meelest „otse idamaiselt passiivne võõraste suhtes ega osuta mingit vaenulikkust, mingit agressiivsust, mingit ekspansiooni ega teiste üle valitsema tükkiva härrasmehe kalduvustki mitte” (Loorits 1951: 58). Võõrast tõrjutakse siis, kui see võõras on omale juba algselt vaenulik; oma aga jaatatakse siis, kui see oma on võrdselt hästi meelestatud niihästi oma kui ka võõra suhtes, kusjuures proovikiviks on muidugi oma suhtumine võõrasse. Niisugune võiks olla Looritsa heteronoomse eetika lühike kokkuvõte. Ilma perspektivistliku lähtekohata on selline eetika küll mõeldamatu, sest kui võõrale ei omistata täieõiguslikku oma vaatepunkti, ei tunnustata teda ka teisena ja mingit „vastastikust kokkulepet” ei teki. Just seepärast Loorits arvabki, et „monistlik ja dualistlik eetika on sobimatud” (Loorits 1955: 28), ehkki sama hästi võiks öelda, et kokku ei sobi heteronoomia ja autonoomia, sest autonoomia on orienteeritud üksnes subjekti individuaalse kogemusele, heteronoomia aga loob „totaliseerimata ühtsuse ja autonoomiast radikaalsema sisemuse” (Tahmasebi-Birgani 2014: 57).

⁵ „Soomeugrilaste vaimsuselle ürgomane on mitte dualistlik, vaid monistlik suhtumine omasse ja võõrasse, keda käsitletakse mõlemad võrdsetena ja samasuguse heatahtlikkusega, – mitte kogematta pole meil „võõras” ja „külaline” sünonüümid” (Loorits 1951: 58). Looritsa *meie* ei tähenda siin küll eestlasi, vaid hoopis soomlasi, karjalasi, ingerlasi ja vadjalasi, vt Metsmägi jt 2012; Koponen 2005; Grünberg 2013. Vt ka Loorits 1957: 454.

4. Noor-Eesti ja uurali maailmavaade

Eesti rahvuskultuuri platvormilt võiks nüüd väita, et „Liivi rahva usund” on juba oma võrdleva meetodi tõttu üksjagu perspektivistlik, sest eesti mütoloo­giat näidatakse siin liivi vaatepunktist, kõrvutades alatasa liivi ja eesti päri­musi, unustamata lätlasigi (vt mh haldjate võrdlevat tabelit ja järgnevat arut­lust läti mütoloo­gia „emade” üle, Loorits 1998, I: 224–230, 235–247).⁶ Liivi vähemus Lätis on Looritsa jaoks ilmselt rohkemgi meie kui eestlased, kelle „kultuurikontinuiteet aastatuhandeid vana rahvusgeeniusega on katkend liig järsku või paljudelle otse katastrofaalselt juba siirdumisel moodsa läänemaise kultuurielu miljöösse” (Loorits 1955: 89). Samal ajal on Loorits muidugi endi­selt kakskeelse taustaga intellektuaal, kes kolmekümnendate aastate algul kuulutab: „Noor-Eesti liikumise tõsise austajana ja vast isegi omaaegse ülehin­dajana tunnustan meeeldi, et nooreestlased on saand küll eurooplasiks, kuid kahjatsen pettunult, et nad pole küllalt suutnud olla ka eestlased” (Loorits 1933: 96). Loorits viitab tagasihoidlikult sellele, mida Tiit Hennoste on hiljem märksa radikaalsemalt nimetanud Noor-Eesti „enesekoloniseerimisprojek­ti­ks”, määratledes seda ikka vaatepunkti nihkumise või topeldamise kaudu: nooreestlaste tegevus on loonud kultuuri, mis „vaatab iseennast mentaalse kolonisaatori silmadega” (Hennoste 2006: 14). Erinevalt eestlastest pole liivla­sed kunagi rahvuseks saanud, mistõttu liivi vaatepunkt ilmselt tähendab rah­vuslikkuse osalist taandamist, või koguni „iseenda vaatamist ilma kolonisaa­tori silmadeta”. Ometi mõjub liivi vaatepunkt ka universaliseerivalt, sest nagu on selgitanud Aare Pilv, „ühe kultuuri autonamiseerumine tähendab sisuli­selt seda, et kultuur on asunud iseennast koloniseerima, universaliseerima, on hakanud looma endasisest endast erinevise strateegiat” (Pilv 2008: 74). Pilv läheb rahvusluse ideed analüüsides veel kaugemale, jõudes järeldusele, et rahvuse loomis­el ongi enesekoloniseerimine teatavas mõttes paratamatu:

Kogu tollase [Noor-Eesti] humaniseerimis- ja tsiviliseerimistungi juures tuleb arvestada, et euroopalikku „universaalse inimese” definitsiooni oli selleks ajaks sünenenud komponent, mis eeldas kuulumist mingisse rahvusesse [---]. Olla mingist rahvusest oli ka koloniseerivate kultuuride muistritesse sisse kir­jutatud. Seega, olla eesti rahvusest tähendab iseenesest juba enesekolonisee­rimist, universaliseerimist, inimesestamist. Ambivalentsus seisneb selles, et olla inimene universaalses mõttes sai olla vaid seda universaalsust rahvus­likkuseks fragmenteerides. Olla mingist rahvusest tähendab juba iseenesest olla „koloniaalne” ja enesekoloniaalne. Rahvuslikku identiteeti oli võimalik omada vaid tolle identiteedimehhanismi järgimise läbi ennast koloniseerides. (Pilv 2008: 75)

⁶ Sellega ei taha ma öelda, nagu oleks võrdlev-ajalooline folkloristika iseenesest perspektivistlik. Perspektivistlik on üksnes Looritsa taotlus vaadelda eesti mütoloo­giat väl­ja­st­poolt, tuues nähtavale selle „liivilikkuse”. Võrdlev meetod võib sama hästi ka perspek­tivismile vastu töötada, tõstes esile vaid sarnasusi ja kahandades vaatepunktide erinevust (laenude otsimine, iseäralike detailide taandamine, universaalsuse eelistamine singulaarsu­sele). Looritsa lähenemine eesti mütoloo­giale liivi mütoloo­gia kaudu paistab perspektivist­lik üksnes teatavast perspektiivist, kuna komparativismi lähtekohaks võib olla ka „puhas mõistus” või „absoluutne vaimsus”, mille Nietzsche vastandas perspektiivist lähtuvalle tun­netusele.

Liivi vaatepunkt on seega teatav viis jätkata nooreestilikku universaliseerimist, jätkamata seejuures rahvuslikku enesekoloniseerimist: see on ainulaadne viis luua „endasisest endast erinemise strateegiat”, ilma et peaks võimendama rahvuslikku partikularismi ega süvendama natsionalismi. Seda võiks nimetada Looritsa „enese-dekoloniseerimisprojektiks”, mis muidugi on ühtlasi ka kosmopolitiseeriv projekt, sest Looritsa arusaam rahvuslusest on algusest peale kosmopoliitilise suunaga. Perspektivism peabki lõppkokkuvõttes kasvama kosmopoliitiliseks, sest mida rohkem vaatepunkte leitakse, seda raskem on kangekaelselt rõhutada ühtainust rahvuslikku partikulaarsust: koomiline oleks klammerduda üheainsa vaatepunkti külge, kui on juba avastatud terve perspektiivide panoraam. Looritsa „soomeugrilus” on seega suurejooneline kosmopolitiseeriv idee, mis „aarialiku” vaatepunkti kaudu säilitab õigupoolest ka oma esialgse lähtekoha, baltisaksa romantilisest ajalookäsitusest välja kasvanud rahvusluse koos paratamatult kakskeelse kultuuritaustaga.

Nüüd võiks küsida, kui avar Looritsa perspektivism tegelikult oli? Kas sellel on mingid selgesti nähtavad piirid? Kui seostada animismi ja perspektivismi, torkab „Liivi rahva usundis” silma Looritsa tugev kalduvus eelistada inimliku maailma kõrval ennekõike teispoosust ja üleloomulikke olendeid (haldjaid, surnuid, külmkingi, kummitusi, võluseid, painajaid jne). Isegi halltõbi on isiksus, kes „hüüab haiget, seletab talle midagi, haletseb, mõnitab ja sõimab teda, kutsub appi”, kuid keda saab ka „tüssata, petta, ninapidi vedada, et ta ei tunneks enam haiget” (Loorits 1998, III: 225, 235). Seevastu pole Loorits omistanud mingit oma vaatepunkti loomadele ega taimedele, kui just pole tegu libahuntidega (hundid jagunevad tavalisteks „metsahuntideks”, hundiks moondunud inimesteks ehk „libahuntideks” ja valgeteks „toonehuntideks”, kes inimestele kurja ei tee; Loorits 1998, II: 92). Nii võibki jääda mulje, et loomad ja taimed kas ei ole Looritsa meelest oma vaatepunktiga isikud või ei ole neil kohta usundis, mis on mütoloogiast ja kosmoloogiast kitsam. „Liivi rahva usundi” esimeses köites on olemas ainult „metsarahvas”, kes on „peenikesed ja pikad, roheliste juuste ja pääga, peenikeste jalgega” (Loorits 1998, I: 98) ning „sinilehmad ja merehobused” (Loorits 1998, I: 163–180), teises köites on loomad kõrvaltegelased („Külmking ja hundid”, Loorits 1998, II: 82–129), kolmandas käsitletakse ainult libahunti (Loorits 1998, III: 155–191) ning alles postuumselt ilmunud neljandas köites leidub üksikuid pärimusi, kus uss või kärnkonn õpetab loomade keelt (Loorits 2000a, IV: 101–102) või vanasti kõnelnud puudelt võetakse kõnevõime ära (Loorits 2000a, IV: 161–162). „Eesti rahvausundi maailmavaates” on lähemalt juttu „hingeloomast”, kes „pole muud midagi kui konkreetse loomakese kuju omandand inimese hing” (Loorits 1990: 36), aga mitte tavalistest loomadest, kes surnutega või hingede rändamisega seotud ei ole. Spiritualismist ja teispoosuse-eelistusest näib Loorits küll vähehaaval vabanema hakkavat „Eesti rahvausundi põhijoontes”, kus ta taas rõhutab, et „looduse hingestamist uurali hõimudel ei saa küll seletada üksnes hingede rändamisega, sest analoogiliselt on kõigile looduslikele olenditele omistatud inimlikku hingeelu, tegemata põhimõttelist vahet elusa ja eluta looduse vahel” (Loorits 1949: 365). Seejuures märgib Loorits ära ontoloogiliselt võtmelise tõsiasja, et „kõnevõimet peeti looduslike olendite puhul enesestmõistetavaks” (Loorits 1949: 366), tuues selle kohta rohkesti näiteid ja mainides isegi vana uskumust, et karu olevat „inimese poolvend” (Loorits 1949: 367).

Tähelepanuväärne on seegi, et Loorits seostab uurali maailmavaatele iseloomulikke *oma* ja *võõra* suhet ka mittenimlike olenditega:

Uurali maailmavaade ei ole egotsentriline nagu Lääne kultuuride ilmavaade ega kaldu vallutuste ja vägivallategude poole, tõtt öelda ei püüa ta isegi ennast kehtestada ega eelista võõrale oma. Eestlased ei tunnetata võõrast mitte vaenlase, vastase või „barbarina”, keda põlatakse või koheldakse halvasti, vaid võõras on identne külalisega (*k ü l a l i n e* tähendab sõnasõnalt „külalt tulnu”), mis näitab hoopis teistsugust suhet kaasinimestega kui altai või aaria hõimudel. Seetõttu mõistavad eestlased ka võrdsusideed palju altruistlikumalt ja kannavad selle inimestelt üle teistelegi looduslikele olenditele. (Loorits 1957: 454)

Samas ei võta Loorits omaks, et looduslike olendite hingestamine võiks seostuda metamorfoosi ideega, vaid tõrjub selle tagasi kui võõrmõju: „Inimeste *ke h a l i n e* *m e t a m o r f o o s* mingiks muuks olendiks näib olevat eesti rahvausundile loomupäraselt võõras, vastavad motiivid ja kujutelmad germaani fantaasiailmast pole eestlaste seas kindlat toetuspinda leidnud” (Loorits 1949: 308). Uurali rahvaste maailmavaatele ja mõtteviisile on tema meelest omane küll hinge väljumine kehast, aga „uurali šamaani transiseisund ei tähenda mitte kuidagi mingit kehalist metamorfoosi, sest šamaani keha jääb liikumatult paigale ja üksnes tema hing on keha maha jätnud” (Loorits 1949: 306). Loorits näeb siin pigem religioonipsühholoogilist erinevust, mitte kosmoloogilist seost ega animistliku ontoloogia pidevust.

See seabki Looritsa perspektivismile piirid. Meenutagem, et Eisen kirjutas „Esivanemate ohverdamises” kreeka mütoloogiaga sarnanevatest metamorfoosidest (inimene võib muutuda karuks, koeraks, puuks jne) ja sellest, kuidas puud rändavad ühest kohast teise, sest „neile ei meeldinud enam vanas kohas”; puud on ka omavahel suguluses (nt neli öde, kes „hommikumaale läinud paremat põlve otsima”) ja neil on inimeste nimed (Eisen 1996: 49–50). Eestis tuntakse tervet hulka loomalugusid, mille tegevus toimub „ennemuistisel ajal, kui veel kõik loomad rääkisid” või „[v]anemuine, kui hunt ja rebane on alles sõbrad old ja linnud ja inimesed kõik alles ühte keelt on kõnelend” (Mälk jt 1967: 41, 16). Samuti on olemas lood, kus näiteks hani muutub inimeseks ja temast saab lasteta vanapaarile poeg või kus ennemuistisel ajal saab esimene metskits poisist, kes keelatud allikast jõi (Järv jt 2009: 402–403, 433). See osutab, et kujutelm müütilisest esiajast, kus loomad ja inimesed teineteisest selgesti ei eristunud, on meie kosmoloogias olemas, ükskõik kuidas see on tekkinud, kust tulnud või milliseid erivorme võtnud.⁷ Claude Lévi-Strauss pidaski seesugust „ennemuistset aega” müüdi põhitunnuseks, sest „südame ja mõistuse seisukohast ei paista olevat midagi solvavamalt ega traagilisemat tõsiasjast, et inimkond elab maa peal koos hulga teiste liikidega ja saab nende röömudest osa, suutmata ometi nendega suhelda” (Lévi-Strauss, Éribon 2001: 193). Selle erinevuse teke ongi müütiline algündmus, millest lähtub inimese ebakindel seisund nüüdses maailmas.

⁷ Eisen on „Eesti uuemas mütoloogias” püüdnud meie müütilist ajakäsitust ka liigendada: 1) loomiseaeg, 2) aeg, mil Jumal jalgsi maa peal käis, 3) hiidla- ehk Lapi aeg, 4) muuga-aeg, 5) ristiusu-aeg ehk meie aeg (Eisen 1920: 115). Siin tähendab „ennemuistne aeg” mõistagi ainult esimest perioodi, langedes ühte Eiseni „loomiseajaga”.

Paraku ei ole Loorits seda müütilist momenti tajunud, tema arusaam usundist kinnitub isegi „Eesti rahvausundi põhijoontes” ikka veel tugevasti spirituaalsete ettekujutuste külge ega võta arvesse mingisugust ennemuistset aega. Koos müütilise loomisaja tõrjumisega püüab Loorits loomislugude tähtsust ka muidu vähendada, põhjendades seda väitega, et need ei olevat algupärased:

Nagu muile soomeugrilasile nii ka liivlasile loomisidee on olnud algselt võõras. Liivi loomislood on import rahvusvahelisest juturepertuaarist. Omapärane liivi tekkelugudele on terminoloogiline seik, et tavaliselt ei kõnelda üldse mitte loomisest (*luomī*). Mõnikord öeldakse „nii see on jäänd” (*nei se um iend*) või „nii see on saand” (*sānd*), „saadud” (*sādōd*), „tehtud” (*tiedōd*). Kõige sagedasem aga on ütlus „nii see on sugend” (*nei se um su’ggōn*). See oskussõna „sugeda” tõlgitseb enam tekkimist ja saamist (‘werden, entstehen’) kui loomist ja tegemist. (Loorits 2000a, IV: 163)

Õigupoolest ei salga Loorits mitte loomislugude tähtsust üleüldse, vaid piirab loomisloo mõistet, arvates selle alla üksnes müüdid, kus loomine tähendab millegi valmistamist looja kavatsuse põhjal ja kujutab endast tema projekti täideviimist, nii et loomise aktist saab absoluutne algus, millele ei eelne mingisugust olemist. Viveiros de Castro on eristanud kaht tüüpi loomist: üks põhineb tootmise (ingl *production*), teine aga vahetuse (ingl *exchange*) metafooril. Kui loomisluu põhineb tootmise metafooril, tähendab loomine „mentaalse kava rakendamist vormitule materiale”, loomine kui vahetus on aga midagi muud: „Vahetussündmus tähendab alati mingi varasema vahetussündmuse teisendamist; pole olemas absoluutset algust ega absoluutselt algset vahetus-toimingut – iga toiming on vastus, st mingi varasema sama tüüpi märgi teisendus.” Viveiros de Castro arvates on just loomine kui vahetus otseselt seotud perspektivismi ideega: „Vahetustoimingu mudel eeldab, et subjekti teine on teine subjekt, mitte objekt; ja see ju ongi perspektivismi keskne teema” (Viveiros de Castro 2012: 58). Looritsa meelest „domineerib liivi tekkelugudes täielikult monistlik printsiip”, mis väljendub selles, et „kurat kah on võtnud loomisest kas nii või teisiti osa, mõnikord koos jumalaga ja jumala töö rikkujana, kuid mõnikord ka üksinda ja omaette”. Seejuures ei pruugi loojaks olla „just kurat ise, vaid asjad tekivad tema süljest, munadest jne. või modelleeritakse tema järele”. (Loorits 2000a, IV: 163) Ilmselgelt ei põhine niisugune loomine tootmise metafooril, vaid on „mingi varasema sama tüüpi märgi teisendus”: üks juba olemasolev asi muudetakse teiseks, vana vahetatakse uue vastu. David Leemingi järgi on kahe looja motiiv loomislugudes laialt levinud, eriti Kesk-Aasia mütoloogiates: loojad ise võivad olla kaksikud, ja üks neist on trikster või kurat, kes loomistööd negatiivselt mõjutab (Leeming 2010: 359). „Trikster võib tahtmise korral oma kuju muuta ja ületada piire meie ilma ja vaimude ilma vahel, samuti nagu šamaan, triksteri sugulane. Põhja-Ameerika, Kesk-Aasia ja Aafrika animistlikes kultuurides on ta küll kõige populaarsem, aga olemas on ta enamikus maailmajagudes. Triksteri roll loomislugudes varieerub. Mõnikord on ta ise looja, mõnikord looja abiline; mõnikord ei saa teda eristada kuradist, kes looja tööd õõnestab.” (Leeming 2010: 356) Leemingi arvates näitab selline loomisluu, et „duaalsus on maailmas algusest peale olemas olnud”; niisugune määratlus näib Looritsa monistlikule printsiibile

vastanduvat, aga tegelikult peavad mõlemad silmas samasugust müütilist kujutelm.

Kahe looja printsiip eeldab mõistagi ka müütilise loomisaja olemasolu. Kuna Loorits püüab ennemuistse aja mõistet teadlikult vältida, on tema perspektivism ilma kosmoloogilise sügavusega. Muidugi ei saa seda Looritsale tänapäeval ette heita, kuid tema mütoloogiakäsitlusi vaadeldes peab seda arvestama. Koos ennemuistse ajaga ilmuks kohe fookusesse ka metamorfoosi probleem, sest nagu kirjutab Descola, „tänu metamorfoosile jõuavad kehalisusesse vangistatud sisemused ja heterogeensed vaatepunktid teatava üksteisemõistmise pinnale, kus võib asuda sotsiaalselt suhtlema, ilma tõepärasuse nõuetest liialt eemaldumata: just siin selgubki päriselt loomsete ja taimsete isikute inimlikkus” (Descola 2005: 393). Animistlik metamorfoos tähendabki „kahe vaatepunkti kohtumist sobivas olukorras ja samal meelelise taju tasandil, mis aitab perioodilise taustavahetuse kaudu paremini objektiviseerida sisemuse ja kehalisuse duaalsust, eristades teineteisest kaks autonoomset valda, mis on igauhele lahti” (Descola 2005: 394). Siin olemegi tagasi dualismi juures, mida Loorits tahtis kangesti vältida, aga hoopis teises mõttes! Loorits ei kujutlenud, et dualism võiks tähendada ka lihtsalt sisemuse ja kehalisuse erinevust ning et see erinevus võiks olla personaalsuse ja kommunikatiivsuse vallas määrava tähtsusega. Tema jaoks tähendas dualism vaid aarialikku „härasmehelikkust”, usku oma üleolekusse ilma teiste vaatepunkte arvestamata.

Loorits oli kahtlemata veendunud kultuuri relativist, tema kuulutatud monistlik suhtumine omaesse ja võõrasse on sisuliselt multikulturalistlik idee („patsifism”, „rahulik kooselu naabritega” jne). Väide, et vanad eestlased ei teinud vahet elusa ja elutu looduse vahel, sisaldab ka multinaturalismi idu, sest sel juhul on olemas vähemalt kaks erinevat „loodust”, üks muistsete, teine tänapäeva inimeste oma. Looritsa ajalookäsituse orienteerumine kollektiivsele mälule on otseselt seotud nii tema multikulturalismi kui ka algelise multinaturalismiga, sest Looritsa maailmavaade tahab toetuda pärimusele: kuivõrd aga multikulturalism ja multinaturalism on oma olemuselt vastandlikud, tekib ka Looritsa mõtlemisse kontrast. Ühest küljest on Loorits Noor-Eesti ideaalide jätkaja, kes peab alati minema „vastuvoolu”, et võidelda uue Eesti loomise eest: sellest aspektist on tema ajakäsitlus modernistlik ja futuristlik, olevikku hinnatakse tuleviku seisukohast, mis on alles sündimata. See poolus oli Looritsa kaasajal veel tavaline. Teisest küljest aga paigutab Loorits oma utopia minevikku, tema maailmavaade tahab olla ka „eesti rahvausundi maailmavaade”, tugevasti pärimuslik, „soomeugriline” ja animistlik. Siin lisandub teine ajakäsitlus, kus oodatavat tulevikku hakatakse hindama pärimuse alusel, teatava puhta mineviku põhjal, mida võib-olla polegi kunagi olnud, aga mis lakkamatult tagasi tuleb ja olevikku uuesti loob (st minevik tuleb õigupoolest tulevikust). Seepärast mõjub see minevik imperatiivselt, isegi kohustavalt. Niisugune ajakäsitlus pole mõistagi enam futuristlik, vaid on pigem teatav presentismi vorm: progressi idee on siin seatud kahtluse alla ja selle asemel on olevik, millesse on kokku surutud ka kõik möödunud ajad, ehk nagu kirjutab François Hartog: „Futurism varises silmapiiri taha ja tema asemele tuli presentism. Olevikust saigi silmapiir” (Hartog 2012: 157). See poolus polnud Looritsa kaasajal nii tavaline. Kuid Loorits oli siiski tõelistest nooreestlastest ligi paarkümmend aastat noorem, ta oli XX sajandi laps ja

tajus ajaloolisuse režiimi muutumist, mida enamus intellektuaale polnud veel nii teravalt tundma hakanud.

Eetika vallas oli Oskar Loorits maksimalist, kelle jaoks kohustus ja vastutus olid orienteeritud teisele, põhinedes heteronoomial. Kosmoloogia vallas aga oli ta minimalist, keda ennekõike huvitas teisepoolsus (surnud, haldjad, vaimud jne) ja kes ei osanud oma usundikäsitusse lülitada ennemuistset aega ega teisi elusolendeid (linde, loomi, taimi jne). Vaevalt küll saaks tänapäeval olla Looritsa ideede suurejoonelist renessanssi, kuid kindlasti ei saa neid ka unustada või lihtsalt kõrvale heita. „Liivi rahva usund” on asendamatu suurteos, mille perspektivistlik häälestus veel nüüdki silma paistab. See ei ole aga lihtsalt Oskar Looritsa perspektivism: õigupoolest on see pärimuslik perspektivism, mida Loorits suutis osaliselt nähtavale tuua. Mõistagi on Loorits vaid üks värv pärimuslikku kosmoloogiasse, kuid õnneks pole see värv meie ees lukku pandud.

Kirjandus

- Beck, Ulrich 2004. Der kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Derrida, Jacques 1967. L'écriture et la différence. Paris: Seuil.
- Descola, Philippe 2005. Par-delà nature et culture. Paris: Gallimard.
- Descola, Philippe 2007. À propos de *Par-delà nature et culture*. – Tracés, nr 12, lk 231–252.
- Eisen, Matthias Johann 1920. Eesti uuem mütoloogia. Tallinn: Rahvaülikool.
- Eisen, Matthias Johann 1996. Esivanemate ohverdamised. Tallinn: Mats.
- Grünberg, Silja (toim) 2013. Vadja keele sõnaraamat. Vadd'aa tšeelee sõnatširja. Словарь водского языка. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Halbwachs, Maurice 1968. La mémoire collective. Paris: Presses Universitaires de France.
- Hartog, François 2012. Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps. Paris: Seuil.
- Hennoste, Tiit 2006. Noor-Eesti kui lõpetamata enesekoloniseerimisprojekt. – Noor-Eesti 100. Kriitilisi ja võrdlevaid tagasisivaateid. Koost, toim Elo Lindsalu. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 9–38.
- Järv, Risto, Kaasik, Mairi, Toomeos-Orglaan, Kärri (koost, toim) 2009. Eesti muinasjutud I:1. Imemuinasjutud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Koponen, Raija (peatoim) 2005. Karjalan kielen sanakirja. Osa 6, T–Ö. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Leeming, David Adams 2010. Creation Myths of the World. Santa Barbara: Greenwood.
- Lévi-Strauss, Claude 2010. Rass ja ajalugu. Rass ja kultuur. Tlk Indrek Koff. Tallinn: Varrak.
- Lévi-Strauss, Claude, Éribon, Didier 2001. De près et de loin. Paris: Odile Jacob.
- Lind, Erki 2013. Perspektivism Lõuna-Ameerikas ja Hiinas. – Kirik & Teoloogia, 11. jaanuar. <http://kjt.ee/2013/01/perspektivism-louna-ameerikas-ja-hiinas/>

- Lind, Erki 2015. The Concept of the Body in Chinese and Indian Bodily Practices: Transformation, Perspective, and Ethics. (Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 31.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Loorits, Oskar 1933. Vastu voolu. Võitlusartikleid uue Eesti loomisel 1929–1933. Tartu: autori kirjastus.
- Loorits, Oskar 1949. Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. Lund: Carl Bloms.
- Loorits, Oskar 1951. Eestluse elujõud. (Iseseisvuslaste kirjavara 5.) Stockholm: Törvik.
- Loorits, Oskar 1955. Eesti ajaloo põhiprobleemid. (Iseseisvuslaste kirjavara 11.) [Stockholm]: Törvik.
- Loorits, Oskar 1957. Grundzüge des estnischen Volksglaubens III. Lund: Carl Bloms.
- Loorits, Oskar 1990. Eesti rahvausundi maailmavaade. 3. tr. Tallinn: Perioodika.
- Loorits, Oskar 1998. Liivi rahva usund I–III. Mit einem Referat: Der Volksglaube der Liven. Tartu: Eesti Keele Instituut.
- Loorits, Oskar 2000a. Liivi rahva usund IV–V. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Loorits, Oskar 2000b. Meie, eestlased. Koost Hando Runnel. (Eesti mõttelugu 35.) Tartu: Ilmamaa.
- Mautner, Thomas (toim) 1999. The Penguin Dictionary of Philosophy. Harmondsworth: Penguin Books.
- Metsmägi, Iris, Sedrik, Meeli, Soosaar, Sven-Erik (koost, toim) 2012. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Montaigne, Michel de 2013. Esseid. Tlk Kristiina Ross. (Avatud Eesti Raamat.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mälk, Vaina, Sarv, Ingrid, Viidalepp, Richard (koost) 1967. Eesti muinasjutud. Tallinn: Eesti Raamat.
- Nietzsche, Friedrich 1999. Jenseits von Gut und Böse. Zur Genealogie der Moral. Kritische Studienausgabe. Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazino Montinari. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Nietzsche, Friedrich 2015. Moraali genealoogiast. Vaidluskiri. Tlk Andres Luure. (Avatud Eesti Raamat.) Tallinn: Varrak.
- Pesti, Mele 2013. Metsiku mõtte uus tulemine. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 77–88.
- Pilv, Aare 2008. „Sa oled mul teine”: teisesusest eesti kultuuri eneseanalüüsis. – Rahvuskultuur ja tema teised. Toim Rein Undusk. (*Collegium litterarum* 22.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 67–92.
- Saks, Edgar V. 2005. Eesti viikingid. Tlk Avo Reinald. Tallinn: Olion.
- Selart, Anti 2014. Germanofoobist ökoprohvetiks. Oskar Loorits ja rikutud eestlased. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 138–157.
- Small, Robin 2001. Nietzsche in Context. Aldershot: Aldersshgate.
- Small, Robin 2016. Friedrich Nietzsche: Reconciling Knowledge and Life. Berlin: Springer.
- Tahmasebi-Birgani, Victoria 2014. Emmanuel Levinas and the Politics of Non-Violence. Toronto: University of Toronto Press.
- Tamm, Marek, Kull, Kalevi 2015. Eesti teooria. – Akadeemia, nr 4, lk 579–624.
- Viveiros de Castro, Eduardo 2009. Métaphysiques cannibales. Paris: Presses Universitaires de France.
- Viveiros de Castro, Eduardo 2012. Cosmological Perspectivism in Amazonia and Elsewhere. Manchester: HAU Network of Ethnographic Theory.

Weller, Shane 2008. *Literature, Philosophy, Nihilism: The Uncanniest of Guests*. New York: Palgrave Macmillan.

Oskar Loorits and perspectivism

Keywords: perspectivism, animism, Finno-Ugric mythology, cosmology, heteronomy

Perspectivism is a philosophical category that has recently been transposed to cultural anthropology. It is based on a Nietzschean idea that there is no pure reason or absolute spirituality but „only a perspectival seeing, only a perspectival ‘knowing’” (*On the Genealogy of Morality*, III, 12). Viveiros de Castro has identified perspectivism as a multinaturalism, opposing this concept to the dominant form of multiculturalism: the core of multinaturalism is the idea that „a perspective is not a representation” and „every existent can be thought of as thinking” (*Cannibal Metaphysics*). Therefore a perspectivist way of thinking necessarily presupposes a certain ontological attitude that Philippe Descola has called the animist mode of identification, which does not discriminate between human and nonhuman beings and endows every being with a soul (*Beyond Nature and Culture*).

Estonian ethnologist Oskar Loorits (1900–1961) had a keen interest in Livonian mythology. In 1926–1928 he published three volumes of *Livonian Folk Religion* that may be considered one of his major works. Loorits seems to pay remarkable attention to the perspectivist aspect of Livonian animist religion, without ever using the term ‘perspectivism’, though. In his essays on Estonian history and the Finno-Ugric worldview he suggests that strangers were generally not treated as opponents or aliens, but merely as guests. This implies a heteronomous ethics that is oriented towards the other and not towards oneself, resembling in some aspects the philosophy of Emmanuel Levinas. The heteronomous ethical program of Loorits is evidently connected to his animist perspectivism that lays the basis for his high evaluation of the traditional cosmology.

Hasso Krull (b. 1964), MA, Tallinn University, Lecturer, hasso.krull@tlu.ee

EESTI KEELE OSKUS JA KASUTUS TEISE KEELENA

Lisandusi rahvaloenduse andmetele

MARTIN EHALA, KADRI KOREINIK

Peatselt lõpeb „Eesti keele arengukava 2011–2017” kuusaastak ja eesti keele seisundi hindamine on päevakohane niihästi vahekokkuvõtte tegemiseks kui ka uue arengukava sihtide sättimiseks. Allan Puur, Leen Rahnu ning Jaak Valge (2016) on sellega algust teinud, andes rahvaloenduste andmete põhjal ülevaate Eestis kõneldavatest emakeeltest, eesti keele oskusest teise keelena ja keelevahetuse protsessidest viimase 25 aasta jooksul. Küllap on neil ka õigus, et rahvaloenduste analüütiline potentsiaal keelepraktikate uurimisel pole veel ammendunud. Samas on rahvaloenduse andmed siiski üsna piiratud ega suuda kajastada ühiskonna mitmekeelsust ega keelepraktikaid piisava detailsusega, eeskätt väheste küsimuste ja samavõrd ka nende küsimuste üldise sõnastuse tõttu. Nii tekib rahvaloenduse andmete põhjal mõnevõrra lihtsustatud pilt, sest „keskkond pole kunagi homogeenne ja mitmekeelsuse puhul ei ole ka alati selge, mis on emakeel” (Verschik 2012: 658).

Rahvaloendusandmete piiratud aitab korvata keelenähtuste mitmekülgsuse, nii kvantitatiivne kui ka kvalitatiivne uurimine, milles loendusandmeid kombineeritakse keelesotsioloogilise küsitluse, etnograafilise vaatluse ja keelekasutuse mikrosotsiolingvistikulise analüüsi andmetega. Käesolevas artiklis püüamegi Puuri jt (2016) pilti täiendada Tartu Ülikooli institutsionaalse uurimisprojekti „Eesti keele kestlikkus avatud maailmas” raames 2015. aastal läbi viidud keelesotsioloogilise küsitluse (edaspidi EKKAM) andmete analüüsi (uuringu teoreetiliste aluste kohta vt Ehala jt 2014).

Puur jt (2016) toovad oma analüüsis esile keelekeskkonna olulise mõju keeleoskusele. Seetõttu alustame oma analüüsi keelekeskkonna mõistest. Toome esile loendus- või registripõhise keelekeskkonna määratluse kitsaskohad, eeskätt n-ö magava püsielanikkonna probleemi, mis ei arvesta inimeste liikumist registreeritud või tegeliku elukoha väliselt.

Seejärel analüüsime eesti keele kui teise keele oskust eri keelekeskkondades. Rahvaloenduse andmed annavad keeleoskusest üsna üldise ja võib-olla mõnevõrra moonutatud pildi, sest eri rahvaloendustel keeleoskuse kohta esitatud küsimused on olnud erinevalt sõnastatud ja keele oskamist on küsitud vaid jah/ei kategooriates, jättes vastaja enda otsustada, kas ta keeleoskus on piisav selleks, et seda küsitluses märkida (vt Puur jt 2016). Ka EKKAM-i uuringus põhinevad keeleoskuse andmed vastaja enesehinnangul, kuid seitsmepalline keeleoskuse skaala võimaldab keeleoskuse määra diferentseerida. Kuigi meie uuringu vastajaskond ei ole rahvaloenduse andmetega isikuti suhestatav, mis võiks Puuri jt (2016) hinnangul olla andmekasutuse ideaalolukord, võimaldab see siiski rahvaloenduse analüüsi oluliselt täiendada.

Lisaks detailsetele küsimustele keeleoskuse taseme kohta oli EKKAM-i uuringus üsna põhjalik küsimusteplokk keelevaliku kohta erinevates suhtlusolukordades: perekonnaringis, sõpradega, töökaaslastega, ametnikega jne. Suhtluskeele valik on hulga dünaamilisem muutuja kui keeleoskus ja kajastab paremini reaalse kakskeelsuse määra ühes või teises keelekeskkonnas. Käesolevas artiklis analüüsime eesti keele valikut venekeelsete vastajate puhul (st kes valisid küsimustiku täitmiseks venekeelse ankeedi) ja võrdleme neid andmeid eesti keele kui teise keele oskuse andmetega.

Keelevalik erinevates suhtlusolukordades, iseäranis perekonnas ja sõpradega võimaldab täpsemalt hinnata ka keelevahetuse võimalust ja võimalikku ulatust. Artikli viimases osas vaatlemegi lähemalt keelevahetuse küsimust, mida käsitlesid ka Puur jt (2016). Kuigi rahvaloenduse emakeele küsimusest saab teha järeldusi keelevahetuse kohta, on sellised üldistused pädevad üksnes põlvkonnavahetuse pikaajalise perspektiivi kontekstis. Paari-kolme rahvaloendust võrreldes komplitseerib analüüsi asjaolu, et inimese emakeel ei pruugi olla tema esimene keel, et tema rahvuslik ja keeleline enesemääratlus ei pruugi kattuda¹; ja et inimese vastused võivad eri loendustel ka erineda, kuigi keelepraktika võib-olla oluliselt muutunud polegi. Samuti on keelevahetus keelekontaktide üks võimalik tulemus, põhimõtteliselt erinev keele säilitamisest (vt Thomason 2001). Tagajärjed võivad tulenevalt näiteks keelevahetajate grupi suurusest ja keelevahetuse kiirusest olla erinevad: ulatuslikust kakskeelsusest keelesurmani. Keelesotsioloogiline uuring võimaldab neid erisusi lähemalt vaadelda ja rahvaloenduse andmete põhjal tehtud analüüsi täpsustada.

1. Valimist

Artiklis kasutame EKKAM-i keelesotsioloogilise küsitluse andmeid, mida kogus aprillis-mais 2015 Turu-uuringute AS. Valim hõlmas 1006 15–74-aastasest Eesti püsielanikku. Tegemist oli keelekeskkonnapõhise valimiga, milles rakendati lähte-aadressi meetodit: kõigepealt leiti juhuvaliku teel 100 üle-eestilist valimipunkti, kus nn noorema mehe reegli alusel leiti intervjuueritavad. Eesmärgiks oli saada populatsioonile lähedane etnolingvistiline jaotus, et ca 70 % valimist moodustaksid eestlased ja ülejäänud 30 % Eesti venekeelsed elanikud.

Etnolingvistiline enesemääratlemine võib toimuda väga mitmel tasandil: etniliselt, emakeele järgi või lähtudes sellest, millises keeles ankeedi (eesti või vene) uuritav intervjuuks valib. Meie uuringus oli põhiliseks määratluskriteeriumiks ankeedi keel. Selline valimi koostamise printsiip seab eelistatud keele indikaatoriks, mis eristab üht rühma teisest ning on sedasi lähedasem välisele ja objektiivsele inimeste liigitamisele sotsiaalsetesse rühmadesse, mitte inimeste teadlikule enesemääratlusele, mis on tavaline rahvaloendustes.

Sellise põhimõtte alusel moodustasid lõpliku valimi 71,3 % eestikeelse ankeedi ja 28,7 % venekeelse ankeedi täitnut. Eeldasime, et ankeedi keelsus

¹ Nt seletab 2000. a loenduseeskiri 13. küsimust isikuankeedis: „Emakeeleks märgitakse keel, mis on omandatud varases lapsepõlves esimese keelena ja mida isik üldjuhul kõige paremini oskab. Isiku emakeel ei pea kokku langema tema rahvusega” (Loenduseeskiri. 10. jaanuar 2008. Eesti Statistika, <http://www.stat.ee/20362>).

väljendab indiviidi esimest keelt (K1), mis enamasti langeb kokku tema emakeelega. Võib siiski arvata, et osa eesti ankeedi valinutest tegi seda vastutulelikkusest eeldatavale sotsiaalsele ootusele, mitte lähtuvalt oma esimesest keelest, kuid see asjaolu ei ole moonutav tegur, vaid näitab, kuidas inimene ennast keelevalikuga positsioneerib – ühesõnaga, see kajastab käimasolevaid väikeseid nihkeid identiteedis tundlikumalt kui etniline või keeleline enesemääratlus.

2. Eesti keelekeskkonnad

Eesti keelekeskkondi on üldiselt määratud eesti- ja venekeelse elanikkonna proportsiooni alusel piirkonnas. Ülle Rannut (2005: 45) eristab nelja keelekeskkonda: Tallinn, mida iseloomustab laialdane mitmekeelsus, Ida-Virumaa linnad, mida iseloomustab vene keele domineerimine, väikese (15–30 %) venekeelse vähemusega linnad ning ülekaalukalt eestikeelse rahvastikuga linnad ja maapiirkonnad (vt ka Mägi jt 2016).

Kui vaadelda kahe viimase rahvaloenduse vahelisi rahvastikumuutusi, siis ilmneb üldise rahvastiku vähenemise foonil, et Tallinnas ja Tallinna ümberkaudsetes valdades (Harku, Kiili, Rae, Saue ja Viimsi) ning Maardu linnas on rahvaarv suurenenud. Selle põhjal väitis Martin Ehala (2015), et need piirkonnad ühes Tallinnaga moodustavad Suur-Tallinna, mida tuleks pidada omaette keelekeskkonnaks, sest üle poole neis paigus elavaid inimesi töötab igapäevaselt Tallinnas ja mõjutab sellega linna kui terviku keelekeskkonda. Käesolevas uuringus lähtumegi Tallinna asemel Suur-Tallinnast kui ühest eripärasest keelekeskkonnast.

Suur-Tallinn eristub teistest keelekeskkondadest oma sisemise heterogeensuse ja märkimisväärse etnolingvistilise segregeerumisega naabruskonniti, töökohapõhiselt ja kooliti (vt nt Kalmus, Pavelson 2002; Lindemann, Saar 2012; Mägi jt 2016). Ka viimase rahvaloenduse (REL 2011) andmetel eristab linnaosa eesti ja vene keelt emakeelena kõnelejate osakaalu, eesti keele kui teise keele oskust, Eesti kodakondsuse määra ja küllap ka varanduslikku ja ealist kihistumist (vt tabelit 1).

Tabel 1.

Suur-Tallinna etnolingvistiline mitmekesisus

asukoht	eesti keel emakeelena	eesti keel võõrkeelena	eesti keele oskuseta	Eesti kodakond- susega
Suur-Tallinn	56,4 %	21,1 %	22,5 %	80,4 %
...Tallinna linn	53,1 %	22,8 %	24,1 %	79,0 %
...Nõmme	85,3 %	8,0 %	6,7 %	93,7 %
...Kesklinn	73,8 %	14,1 %	12,1 %	88,4 %
...Põhja-Tallinn	47,6 %	22,9 %	29,5 %	73,0 %
...Lasnamäe	25,8 %	34,7 %	39,5 %	66,5 %

REL 2011 andmed näitavad samuti, et enamuskeelsete tugev ülekaal näib mõjutavat vähemuskeelsete enamuskeele oskuse määra: mitte-eesti emakeelega rahvastiku eesti keele oskuse osakaal ja eesti emakeelega rahvas-

tiku osakaalud on omavahel tugevas korrelatsioonis ($r = 0,88^{**}$) (vt Puur jt 2016: 358). Siiski on nii Rannuti (2005) kui ka Puuri jt (2016) keelekeskkonna käsitus n-ö magava püsielanikkonna keskne (nt van Kempen, Bolt 2012) ega arvesta inimeste liikumist registreeritud või tegeliku elukoha väliselt. Erinevalt loendus- või registripõhisest analüüsist näitab näiteks mobiilipositsioneerimine, et hoolimata elu- ja töökohajärgsest segregatsioonist kogevad Tallinna elanikud vabal ajal kodust välja minnes märksa mitmekesisemat etnolingvistilist keskkonda, sest niihästi eestlaste kui ka venelaste vabaajategevused on koondunud pigem mitmekeelsesse linnasüdamesse (Toomet jt 2015). Need asjaolud tasandavad mõnevõrra linnaosapõhist segregeerumist.

Siiski ei aita mobiilipositsioneerimine lahendada kõiki eettulevaid metoodilisi ja sisulisi probleeme. Nt ei olnud Toometi jt (2015) uuringu tulemuste põhjal võimalik näidata, kas erineva (eesti või vene) keeleseadega mobiilikasutajad ka tegelikult kohtusid ja suhtlesid. Peale selle uuriti vaid ühe mobiilsideoperaatori Tallinna elanikest kliente. Ent Tallinn pealinna ja keskusena koondab igapäevaselt peale püsielanike ka teisi: sise- ja välisturiste, töö- ja pendelrändajaid, ümberkaudsete asulate elanikke, muid Eesti elanikke.

Teiste keelekeskkondade piiritlemises jääme üsna traditsiooniliseks. Ida-Virumaa linnad moodustavad ühe eripärase keelekeskkonna, kuid maapiirkonnad sarnanevad oma etnolingvistiliselt koosseisult pigem teiste maapiirkondadega kui Ida-Virumaa linnadega. Seetõttu ongi need alljärgnevas analüüsis loetud maapiirkonnaks. Maapiirkonna keelekeskkond hõlmab lisaks hajaasustusega asulatele ka alevikke. Muud linnad hõlmavad kõiki linnu välja arvatud Tallinn ja Ida-Virumaa linnad. Tabel 2 iseloomustab EKKAM-i valimi jaotust emakeele ja eelistatud (ankeedi) keele alusel keelekeskkondade lõikes.

Tabel 2.

Eestikeelsete osakaal valimis emakeele ja keelevaliku põhjal

	Ida-Virumaa linnad (N = 101)	Suur-Tallinn (N = 359)	muud linnad (N = 231)	maapiirkonnad (N = 315)
eesti emakeel	16,8 %	53,2 %	84,8 %	91,5 %
eestikeelne ankeet	26,7 %	55,4 %	87,4 %	91,5 %

Nagu tabelist nähtub, on eesti- ja venekeelsete proportsioon kõigis keskkondades mõnevõrra ebamäärane, sõltudes sellest, mille alusel jaotus on tehtud. Kõige suurem erinevus on Ida-Virumaa elanike emakeele ja ankeedi keele vahel, kuid ka mujal (v.a maapiirkondades) on eestikeelse ankeedi eelistajaid enam kui neid, kes on märkinud eesti keele emakeeleks. See vahe võib kajastada osa vene emakeelega vastanute vastutulelikkust sotsiaalsele ootusele või ka seda, et sagedase kasutuse tõttu on eesti keel kujunenud vastanu jaoks eelistatud keeleks.

Järgnevalt võrdleme EKKAM-i küsitluse keeleoskuse hinnanguid REL 2011 loendusandmetega. Paraku pidime venekeelse ankeedi valinud inimeste keeleoskuse ja -valiku seletamiseks korrigeerima ka oma varasemat, Eesti keelekeskkondade neljast jaotust ning liitma muu Eesti linnad ja maapiirkonnad, sest eraldi jäänuks valim järelduste tegemiseks liiga väikeseks.

3. Eesti keele oskus

Puur jt (2016) annavad ülevaate, kuidas on eesti keele oskuse määr mitte-eesti emakeelega rahvastiku seas viimase veerandsaja aastaga muutunud: viimaseks rahvaloenduseks on eesti keele oskajate suhtarv tõusnud 44 %-ni. Samas annab rahvaloendus üsna vähe aimu keeleoskuse taseme kohta. EKKAM-i küsitluses kasutasime keeleoskuse mõõtmisel binaarse ja/ei jaotuse asemel seitsmepallist skaalat (1 ei valda üldse...7 valdan vabalt). Selliselt mõõtes ilmes mitte-eesti emakeelega inimeste seas eesti keelt mingilgi määral oskajate märksa suurem osakaal (86,3 %, venekeelse ankeedi valinud inimestel 88 %). Selline erinevus tuleneb kahtlemata meetodikast: suurel määral oskuse, täpsemalt öeldes mitteoskuse definitsioonist, aga ka REL 2011 ja EKKAM-i valimi moodustamise erinevusest (vanusepiirid).

Rahvaloenduses peetakse isikut „keelt oskavaks, kui tema keeleoskus võimaldab toime tulla tuttavates keele-kasutusolukordades kõnelemisel, kirjutamisel ja lugemisel”.² Loendusel on määrav vähemalt üks osaoskus, nt kui isik kõneleb vabalt, aga ei oska kirjutada või suudab lugeda erialakirjandust, ent ei oska rääkida. Püüdsime küsitluse tulemusi loenduse omadega võrreldavaks muuta väärtuseid ümber kodeerides: lugesime väärtused 6–7 eesti keele oskuse kõrgtasemeks, 4–5 kesktasemeks ja 2–3 algtasemeks.

Venekeelse ankeedi valinutest 12 % märkisid eesti keele oskuse puudumist, algtasemel keeleoskajaid oli 38 % ning koos eesti keelt mittevaldajatega moodustasid nad 50 % mitte-eesti emakeelega vastanutest. Kesktasemel eesti keele oskusega vastanuid oli 32 % ja kõrgtasemel oskusega 18 %, kokku seega samuti 50 %. See on kuus protsendipunkti REL 2011 tulemusest enam. Võrdluseks võib võtta 2011. aastal korraldatud ELDIA postiküsitluse tulemused. Tookord mõõdeti erinevate keelte osaoskusi neljapallise skaala abil: 0 üldse mitte, 1 halvasti, 2 mõnevõrra, 3 hästi, 4 vabalt (ELDIA kohta vt Koreinik jt 2013). Venekeelse ankeedi valinud Eesti püsielanikest väitis eesti keelest arusaamise puudumist 6,5 %, eesti keeles rääkimis-, lugemis- ja kirjutamisoskuse täielikku puudumist vastavalt 14,8 %, 12,2 % ja 12,8 %.³ Seega on ELDIA tulemused eesti keele oskusega inimeste osas pisut kõrgemad kui EKKAM-i tulemused. Samas *hästi* ja *vabalt* on eesti keele rääkimis- ja lugemisoskuse kohta ELDIA uuringus märkinud vastavalt veerand ja 40 %, ehk siis kokku 65 % vastanuist. Seega kõiguvad kolme uuringu tulemused eesti keele oskuse hinnangute osas umbes 20 protsendipunkti: kõige madalam (44 %) on rahvaloendus, meie uuringu tulemus on vahepealne (50 %) ja ELDIA oma kõige kõrgem (65 %).

Puur jt (2016) näitavad uue sajandi rahvaloenduste põhjal, et kõige kõrgem eesti keele oskuse määr on mitte-eesti emakeelega Eesti püsielanike 15–19-aastaste vanuserühmas (2000. a-l 57 % ja 2011. a-l 71 %). Samas tõdevad nad, et ligi 30 % 15–24-aastastest ei märkinud loendusel eesti keele oskust. EKKAM-i valimi suurus on üldistuse tegemiseks küll ebapiisav (15–24-aastaseid vastanuid oli vaid 36), ent mitte keegi sellest earühmast ei märkinud eesti keele oskuse täielikku puudumist, algtaseme keeleoskust märkis 36 %, kesk-

² Isikuankeet. Möisted. Mida küsitakse? Möisted. Võõrkeelte oskus. <http://www.stat.ee/58931>

³ Triin Vihalemm (2012) toob erinevatele küsitlusandmetele toetudes ära enesehinnangulise eesti keele oskuse osakaalud muu emakeelega elanike seas aastate lõikes; „üldse ei oska” vastas vastavalt 23 % (1989), 22 % (1995), 17 % (2007) ja 16 % (2011).

taseme keeleoskust 41 % ja kõrgtaseme keeleoskust 23 %. Selline tulemus on ootuspärane, sest noorima vanuserühma mitte-eesti emakeelega püsielanikud on põhikoolis käies eesti keelt õppinud ja midagi on kõigile ka külge jäänud.

Ka keelekeskkond eristab keeleoskuse hinnangut ja ootuspäraselt eristub Ida-Virumaa eesti keele oskusega inimeste kõrge taseme poolest ülejäänud Eestist. Teisalt eristub muu Eesti kõrgtasemega eesti keele oskajate suurema osakaalu poolest niihästi Suur-Tallinnast kui ka Ida-Virumaast (vt tabelit 3).

Tabel 3.

Eesti keele eri oskustasemega vastanute osakaal

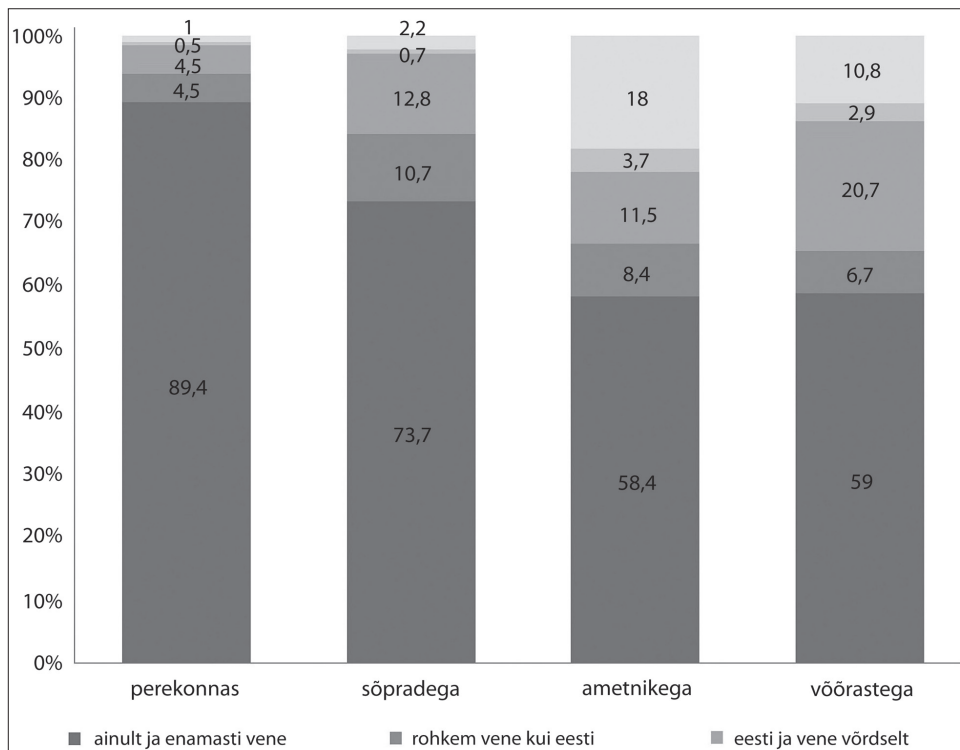
asukoht	keeleoskuseta	algtase	kesktase	kõrgtase
Ida-Virumaa	27,4 %	41,1 %	24,4 %	6,8 %
Suur-Tallinn	6,9 %	40,0 %	34,4 %	18,8 %
muu Eesti	5,6 %	27,8 %	35,2 %	31,5 %
Eesti tervikuna	12,0 %	37,6 %	32,0 %	18,4 %

4. Eesti keele kasutus eri suhtlusolukordades

EKKAM-i küsitlusega koguti andmeid selle kohta, millist keelt vastanud erinevates suhtlusolukordades kasutavad ja millisel määral nad seda teevad. Ankeedis oli selliseid küsimusi kokku viisteist, puudutades sisekõnet, perekonda, sõpru, tuttavaid, teenindajaid, ametnikke, võõraid, mitmesuguseid meediakanaleid ja kultuuriüritusi. Näiteks: *Mis keeles Te suhtlete meditsiinitöötajatega?* (1 – ainult eesti keeles; 2 – enamasti eesti keeles; 3 – rohkem eesti kui mõnes teises keeles; 4 – eesti ja mõnes teises keeles võrdselt; 5 – rohkem mõnes teises keeles kui eesti keeles; 6 – enamasti mõnes teises keeles; 7 – ainult mõnes teises keeles; skaalapunktide 2–7 puhul esitati lisaküsimus: *Millist keelt või keeli Te silmas peate?*). Allpool vaatleme lähemalt vaid venekeelse ankeedi valinud vastanute eesti ja vene keele vahelisi valikuid neljas erinevas olukorras: perekonnas, sõpraderingis, ametnikega ja võõrastega.

Perekonnad on Eestis üsna endogaamsed (vt van Ham, Tammaru 2011) ja see kajastub ka perekondlikus keelekasutuses: ligi 90 % venekeelsele ankeedile vastanuist kasutavad perekonnas üksnes vene keelt (joonis 1) ja erinevused keelekeskkondade vahel on väikesed. Selle tulemuse põhjal võib päris kindlasti väita, et Eesti venekeelses kogukonnas toimib keele põlvkondlik ülevanne normaalselt, st tegu ei ole keelevahetuse ohus oleva vähemusega.

Suhtlus sõpradega on mõnevõrra vähem ükskeelne: 74 % kasutab sõpradega suheldes ainult ja enamasti vene keelt, 10 % kasutab mõnevõrra ka eesti keelt ja 15 % kasutab eesti ja vene keelt võrdselt või eesti keelt rohkem kui vene keelt (joonis 1). Sõpradega suhtlemisel on keelekeskkonna roll suhtluskeele valikul üsna oluline: kui Ida-Virumaal suhtleb ligi 90 % sõpradega vene keeles, siis maapiirkondade ja Eesti enamusega linnades on nende hulk 50 %. Suur-Tallinna tulemused on sõpradega suhtlemisel lähedased Eesti keskmisele (74 %, vt tabelit 4). Ent meiegi tulemused kinnitavad tõsiasi, et eesti ja vene keele kõnelejate kontaktid jäävad pigem avalikku kui erasfääri (vt Korts 2009).

Joonis 1. Eesti ja vene keele valik eri suhtlusolukordades.

Eesti keele kasutuse määr suureneb veelgi võõrastega suhtlemisel tänaval, ühistranspordis või mujal avalikes kohtades: 11 % teeb seda ainult eesti keeles ja 30 % kasutab ulatuslikult niihästi eesti kui ka vene keelt. Vaid vene keelega saab avalikes kohtades hakkama 59 % vastanuist. Ootuspäraselt on tulemused tugevas sõltuvuses keelekeskkonnast (vt tabelit 4): Ida-Virumaal kasutab 89 % inimesi võõrastega suhtlemiseks vaid vene keelt, Suur-Tallinnas on selliseid 52 % ja mujal Eestis 39 %. Kui Ida-Virumaal ei kasuta vene vastuist võõrastega suhtlemisel keegi üksnes eesti keelt, siis Suur-Tallinnas on neid 12 % ja mujal Eestis 21 %.

Kõige kõrgem on eesti keele kasutus ametnikega suhtlemisel: 18 % vene ankeedile vastanuist suhtleb ametnikega vaid eesti keeles. Samas on siin keelekeskkondlikud erinevused suurimad: Ida-Virumaal on üksnes eesti keelt kasutavaid ligi 3 %, Suur-Tallinnas 21 % ja mujal Eestis 28 %. Sellele vaatamata võib Eesti riigiametite kliendisõbralikkust pidada tähelepanuväärseks: ka väljaspool Ida-Virumaad saavad umbes pooled venekeelseist ametnikega suheldud vaid vene keeles.

Kui võrrelda keeleoskuse andmeid (tabel 3) suhtluskeele valiku andmetega (joonis 1), siis ilmneb, et vastanute eesti keele oskuse määr on kõrgem kui eesti keele kasutus: ainult või enamasti vene keelega saab hakkama 58 % vastanuist, samal ajal kui keeleoskus puudub vaid 12 % ja algtasemel on see 38 %. Et keeleoskuset ja algtasemel keeleoskajate kumulatiivne osakaal on

Tabel 4.

**Suhtluskeele valik eri keelekeskkondades ja suhtlusolukordades
(osakaal %-des)**

suhtluskeel	sõpradega			ametnikega			võõrastega		
	Ida-Viru	Suur-Tallinn	muu Eesti	Ida-Viru	Suur-Tallinn	muu Eesti	Ida-Viru	Suur-Tallinn	muu Eesti
ainult ja enamasti eesti	0,0	1,4	7,2	2,8	20,9	27,8	0,0	12,0	21,4
rohkem eesti kui vene	0,0	0,8	1,2	0,0	5,0	4,8	0,0	1,5	10,8
eesti ja vene võrdselt	5,0	11,0	28,0	8,1	11,6	15,6	8,2	25,9	22,4
rohkem vene kui eesti	5,8	12,5	12,4	7,6	8,1	10,0	2,8	8,4	6,9
ainult ja enamasti vene	89,1	74,2	51,3	81,5	54,4	41,7	89,1	52,2	38,5

ligi 50 %, ei kasuta ka umbes 8 % kesk- või kõrgtasemel keeletasemega vastanuist eesti keelt peaaegu üldse.

Väärib märkimist, et venekeelsete hulgas on eesti keele oskuse ja kasutuse korrelatsioonid üsna kõrged: Spearmani rho perekonnas 0,29, sõpradega 0,60, ametnikega 0,66 ja võõrastega 0,64 (kõik $p < 0,01$). Samas sõltub keelekasutus siiski väga palju ka keelekeskkonna iseloomust, sest kui kontrollida keeleoskuse ja keelevaliku seost keelekeskkonnast sõltuvalt, siis kaob korrelatsioon ametnike ja võõrastega suhtlemisel, kuid perekonnas (rho 0,17) ja sõpradega (rho 0,54) jääb siiski märgatavaks olulisusnivool $p < 0,01$. Teiste sõnadega: see, mis keeles räägitakse võõraste või riigiametnikega, sõltub pigem keelekeskkonna iseloomust kui keeleoskuse tasemest; samas on suhtlus sotsiaalses võrgustikus seotud keeleoskusega – neil, kelle keeleoskus on nõrgem, on ka sotsiaalne võrgustik etniliselt homogeensem. See seaduspära juhatab meid artikli viimase teema juurde.

5. Etniline ja keeleline enesemääratlus

Puur jt (2016) analüüsivad põhjalikult rahvuskeelsust ning rahvuse ja emakeele kokkulangevust. Analüüs põhineb eeldusel, et rahvus ja emakeel langevad üldjuhul kokku ning rahvuse ja emakeele vahe, st emakeelsuse määr kajastab keelevahetuse ulatust. Rahvaloenduse andmetel on eestlaste rahvuskeelsuse määr 97 % ja venelastel 99 %, millest Puur jt (2016: 274) teevad järelduse, et „väikesel osal eestlastest oli keelevahetus toimunud valdavalt vene keele, venelastel eesti keele suunal”. Puuri jt (2016: 275) joonise 5 andmed justkui viitavad, et eesti keelt vene keelele läinute osakaal on 1989. aastast alates järjekindlalt kasvanud. Selline areng on intuiitiivselt ebausutav: miks peaksid eestlased viimasel 25 aastal, kui Eesti on iseseisev ja Euroopa Liidu osa, äkitselt vahetama emakeele vene keele vastu? Pigem võiks eeldada, et end eestlaseks nimetavate inimeste osakaal on tasapisi kasvanud nende arvelt, kelle emakeel ei ole eesti keel. Meie uuringu andmed võimaldavad kontrol-

lida, milline täpsemalt on etnilise ja keelelise enesemääratluse ja suhtluskeeleeelistuse omavaheline vahekord.

Jagasime EKKM-i valimi prototüüpseteks eestlasteks, prototüüpseteks venelasteks ja ülejäänuteks. Prototüüpsed eestlased on need, kelle mõlemad vanemad on eestlased ja kelle emakeel on eesti keel. Selliseid oli valimis 619 (61,5 %). Prototüüpsed venelased on need, kelle mõlemad vanemad on venelased ja kelle emakeel on vene keel. Selliseid oli valimis 183 (18,2 %). Kokku moodustavad prototüüpsed eestlased ja prototüüpsed venelased valimist 79,7 %. Ülejäänud 20,3 % inimeste etniline enesemääratlus ja põlvnemine ning emakeel üheselt ei kattu. Et uuringus osalejad pidid valima kas eestikeelse või venekeelse ankeedi, siis on võimalik vaadata, kuivõrd etnolingvistiline põlvnemine kattub ankeedi keelevalikuga. Need andmed on esitatud tabelis 5.

Tabel 5.

Valimi jaotus etnolingvistilise põlvnemise alusel

ankeedi keel	vastanuid kokku	prototüüpseid eestlasi	prototüüpseid venelasi	ülejäänud vastajaid
eesti	717	619	0	98
vene	289	0	183	106

Nagu tabelist 5 nähtub, valisid prototüüpsed eestlased ja prototüüpsed venelased mõlemad ankeedi etnolingvistilise põlvnemise järgi, ülejäänud vastajad aga jagunesid peaaegu pooleks: 98 ehk 9,7 % valimist valis eestikeelse ankeedi ja 106 ehk 10,5 % venekeelse ankeedi. Seega võib öelda, et nii eestlaski ka venekeelne keeleruum tõmbavad etnolingvistiliselt mitteprototüüpseid inimesi Eestis enam-vähem võrdse jõuga: pooled neist eelistasid eesti ja pooled vene ankeeti. Vaatleme lähemalt nende tausta. Tabelis 6 on esitatud andmed nende kohta, kes valisid vastamiseks eestikeelse ankeedi. Tervelt 40 (4 % valimist) neist on vene või muu emakeelega ja 20 on pärit täiesti mitte-eesti taustaga kodust. See näitab selget trendi eesti keele eelistuse suunas ka vene ja kolmandatest rahvustest vastanute hulgas.

Tabel 6.

Eestikeelset ankeeti eelistanute etnolingvistiline taust

emakeel	üks vanemaist eestlane	kumbki vanem pole eestlane
eesti	22	6
eesti-vene kakskeelne	26	4
vene	25	6
muu	5	4
kokku	78	20

Venekeelse ankeedi täitnud mitteprototüüpsete vastanute taust on esitatud tabelis 7. Tabelist nähtub, et vaid üheksa eesti-vene kakskeelsest perest pärit inimest on valinud venekeelse ankeedi. Need üheksa juhtumit kajastavad tõenäoliselt inimesi, kelle puhul võib rääkida üleminekust eesti keelelt vene keelele. Valimist moodustavad nad 1 %, ja kuigi sellise väikse rühma alusel ei saa teha täpseid üldistusi, on siiski tõenäoline, et üleminek eesti keelelt vene keelele on väiksem, kui see paistab rahvaloenduse andmeil (3 %).

Venekeelset ankeeti eelistanute etnolingvistiline taust

emakeel	üks vanemaist venelane	kumbki vanem pole venelane
eesti	3	0
eesti-vene kakskeelne	6	1
vene	60	31
muu	0	5
kokku	69	37

Võrreldes tabelleid 6 ja 7 tuleb tunnistada, et kolmandate rahvuste puhul on venekeelse ankeedi eelistus suurem kui eestikeelse ankeedi eelistus. Seega ilmneb ka meie uuringus suundumus kolmandatelt keeltelt vene keelele, mida täheldavad Puur jt (2016) ning Aidarov ja Drechsler (2013). Samas ilmneb tabelitest, et peaaegu sama suur osa mitte-eesti etnolingvistilise taustaga inimesi eelistab venekeelsele ankeedile eestikeelset. Ühesõnaga, rahvuskeelsuse ja keelevahetuse osas on EKKAM-i uuringus märgatavad kolm peaaegu võrdset suundumust: eesti-vene segapere taustaga vastajad eelistavad ülekaalukalt eesti keelt ja vene-muukeelse segapere taustaga inimesed vene keelt, samas on olemas märkimisväärne osa täiesti mitte-eesti taustaga inimesi, kes eelistavad eestikeelset ankeeti. Kui kolmandate rahvuste sulandumine vene keele suunal on vaieldamatu fakt, siis samas suurusjärgus mitte-eestlaste sulandumine näib toimuvat ka eesti keele suunal. Ehk siis detailsem analüüs, mida võimaldab EKKAM, ei kinnita Puuri jt (2016) järeldust, nagu toimuks vene keele suunal suurem keelevahetus kui eesti keele suunal. Mõlemad keeled töötavad vähemusi sulandavalt, kuigi ilmselt erinevates keelekeskkondades erineval määral.

6. Kokkuvõtteks

Eesti keele õpetus on olnud riiklike lõimimiskavade keskne element Eesti taasiseseisvumisest alates. Eesti keelepoliitika on olnud selle saavutamisel sõnades printsiipiaalne, kuid tegudes paindlik. Tulemused ei ole küll olnud nii head kui loodetud, samas siiski väga märkimisväärsed, eriti võrreldes Ukraina, Moldova, Kasahstani ja Kirgiisiaga või paljude teiste postkoloniaalsete riikidega maailmas. Kuigi Eesti keelepoliitikat (sh ideoloogiat) on teravalt kritiseeritud, heites sellele ette soovi kohalikke vene emakeelega inimesi assimileerida (vrd Laitin 1998), on see jäänud alusetuks hirmuks – vene perekonnad on ülekaalukalt venekeelsed ja segaperekonnad ülekaalukalt kakskeelsed (vt ka Pavlenko 2008, 2013).

Samas on piirkondlik etnolingvistiline segregatsioon Eestis märkimisväärne. Iseäranis tõuseb esile Ida-Virumaa, kus eesti keele oskus on oluliselt madalam kui mujal Eestis ja eestlaste vähese osakaalu tõttu selles keelekeskkonnas ka eesti keele kasutusvõimalused väga tagasihoidlikud. Lisaks iseloomustab Ida-Virumaad eesti emakeelega inimeste osakaalu kahanemine maakonnast lahkumise tõttu (vt Ehala 2015). Püüded Ida-Virumaa keelekeskkonda eestikeelsemaks muuta riigiasutuste üleviimisega sinna on seni jäänud

teostamata. Arvestades keelekeskkonna suurt mõju keeleoskusele ja keelekasutusele, võib Ida-Virumaa linnades Eesti keelepoliitikat edu saata vaid juhul, kui eesti keelt eelistavate püsielanike hulk kasvaks oluliselt, eelistatult vähemalt veerandini. Kas ja milliste regionaalarengu hoobadega seda oleks võimalik saavutada, tuleks kindlasti analüüsida enne uue Eesti keelestrateegia koostamist.

Kuid rahvuslik segregatsioon ei erista üksnes Ida-Virumaad Eestist tervikuna. Ka Suur-Tallinnas ja teisteski linnades elavad eestlased ja venelased üsna eraldunult, mis väljendub kasvõi selles, kuivõrd vähe kasutatakse teist keelt sõpradega suhtlemisel. Kuigi kedagi väevõimuga sõpradeks teha pole võimalik, on siiski võimalik selle tõenäosust suurendada kontaktide läbi varases nooruses. Kindlasti pakub selleks häid võimalusi haridussüsteem, nt segalasteaiad. Samas vajavad sellised lasteaiad väga head lõimingumetoodikat ja etnolingvistilise mitmekesisuse parajat doseerimist. Küllap võiks sellise praktika laiendamine olla samuti üks uue keelestrateegia eesmärke.

Etnolingvistilised protsessid on aeganõudvad ja poliitiliste hoobadega kiireid muutusi saavutada on vähetõenäoline. Kuid nagu rahvaloenduse tulemused näitavad (Puur jt 2016), on Eesti keelepoliitika siiski olnud suhteliselt edukas, kuigi elanike etnolingvistiline segregatsioon on ikka veel väga suur. Käesolevad lisandused rahvaloenduse tulemustele osutasid detailsemalt, kuidas ja millisel määral see kajastub keeleoskuses ja keelevalikus. Kui neist on kasu Eesti keelepoliitika ja keeleõppe poliitika kujundamisel, siis on nad oma ülesande täitnud.

Artikkel on kirjutatud uurimisteema IUT20-3 „Eesti keele kestlikkus avatud maailmas (EKKAM)” raames.

Kirjandus

- Aidarov, Aleksandr, Drechsler, Wolfgang 2013. Estonian Russification of non-Russian ethnic minorities in Estonia? A policy analysis. – *Trames*, nr 2, lk 103–128.
- Ehala, Martin 2015. Eesti keele kestlikkus. – Lõksudest välja? Eesti inimarengu aruanne 2014/2015. Toim Raivo Vetik. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 191–198.
- Ehala, Martin, Koreinik, Kadri, Praakli, Kristiina, Siiner, Maarja 2014. Kuidas uurida keele kestlikkust? – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 489–508.
- Ham, Maarten van, Tammaru, Tiit 2011. Ethnic minority-majority unions in Estonia. – *European Journal of Population*, kd 27, nr 3, lk 313–335.
- Kalmus, Veronika, Pavelson, Marje 2002. Schools in Estonia as institutional actors and as a field of socialisation. – *The Challenge of the Russian Minority: Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Toim Marju Lauristin, Mati Heidmets. Tartu: Tartu University Press, lk 227–236.
- Kempen, Ronald van, Bolt, Gideon 2012. Social consequences of residential segregation and mixed neighborhoods. – *The SAGE Handbook of Housing Studies*. SAGE Publications, lk 439–460.
- Koreinik, Kadri, Spiliopoulou Åkermark, Sia, Kühhirt, Eva, Sarhimaa, Anneli, Toivanen, Reetta 2013. The Võro language in Estonia: EL DIA case-specific report. Mainz–Wien–Helsinki–Tartu–Mariehamn–Oulu–Maribor: Johannes Gutenberg-Universität.

- Korts, Külliki 2009. Inter-ethnic attitudes and contacts between ethnic groups in Estonia. – *Journal of Baltic Studies*, kd 40, nr 1, lk 121–137.
- Laitin, David 1998. *Identity in Formation: The Russian Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Lindemann, Kristiina, Saar, Ellu 2012. Ethnic inequalities in education: Second-generation Russians in Estonia. – *Ethnic and Racial Studies*, kd 35, nr 11, lk 1974–1998.
- Mägi, Kadi, Leetmaa, Kadri, Tammaru, Tiit, Ham, Marten van 2016. Types of spatial mobility and change in people's ethnic residential contexts. – *Demographic Research*, kd 34, art 41, lk 1161–1192.
- Pavlenko, Aneta 2008. Multilingualism in post-Soviet countries: Language revival, language removal, and sociolinguistic theory. – Special Issue: Multilingualism in post-Soviet countries. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, kd 11, nr 3–4, lk 275–314.
- Pavlenko, Aneta 2013. Multilingualism in post-Soviet successor states. – *Language and Linguistic Compass*, kd 7, nr 4, lk 262–271.
- Puur, Allan, Rahnu, Leen, Valge, Jaak 2016. Eesti keel sisserändetuules. Demograafiline tagasisivaade 1989–2011 ja edasipilk. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 268–280; nr 5, lk 354–372.
- Rannut, Ülle 2005. Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 14.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Thomason, Sarah G. 2001. *Language Contact*. Edinburgh University Press.
- Toomet, Ott, Silm, Siiri, Saluveer, Erki, Ahas, Rein, Tammaru, Tiit 2015. Where do ethno-linguistic groups meet? How copresence during free-time is related to copresence at home and at work. – *PLoS ONE*, kd 10, nr 5, lk 1–16.
- Verschik, Anna 2012. Keelekontaktide uurimise võlu (ja kasu). – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 658–673.
- Vihalemm, Triin 2012. Keelepraktikad, kollektiivne identiteet ja mälu. – *Integratsiooni Monitooring 2011*. Kultuuriministeerium, lk 114–156.

The competence and use of Estonian as a second language: addenda to the census data

Keywords: language choice, language shift, census, mixed methods, Russian speakers, Estonia

The programming period of „Development Plan of the Estonian language 2011–2017” will end soon. It is high time for an interim evaluation of the *status quo* of Estonian but also for setting new strategic targets. Puur et al. (2016) have taken up the task by providing an overview of native languages spoken in Estonia, the competence of Estonian as a second language, and the processes of language shift over the last 25 years. While they might be right that the analytic potential of the census data has not been exhausted yet, this data is limited in scope and unable to reflect multilingualism and language practices in a necessary detail. Thus, the census data provides a somewhat simplified account on multilingualism and language shift. However, this can be tackled with quantitative and qualitative, mixed methods research which combines the census data with those from language sociological survey, ethnographic observation, and micro-sociolinguistic analysis.

This article presents new survey data from the research project „Sustainability of Estonian in the Era of Globalisation” (2014–2019) at the University of Tartu to complement the analysis by Puur et al. (2016). To start with, the paper outlines the meaning of ‘language environment’ by highlighting constraints of its census- and register-based definitions. Then the use of Estonian as a second language in different Estonian language environments is analysed. The focus is on the Russian speakers’ choice of Estonian in different communicative situations, e.g. in family, with friends, colleagues, officials. The analysis indicates that the family domain is largely monolingual Russian with little signs of language shift. The use of Estonian is wider in official settings, and in public spaces. The analysis also shows that the representatives of third ethnicities attend to shift either to the Estonian or to the Russian community.

Martin Ehala (b. 1963), PhD, University of Tartu, Professor, ehalam@ut.ee

Kadri Koreinik (b. 1970), PhD, University of Tartu, Senior Researcher; Võru Institute, Researcher, kadri.koreinik@ut.ee

TRANSGRESSIIVSE KIRJANDUSE POEETIKAST II

Juhtumikäsitus: Kaur Kenderi „Untitled 12”

JANEK KRAAVI

Artikli esimeses osas tutvustati transgressiivse kirjanduse väljendusvahendeid, tuginedes eesti nüüdiskirjanduse kogemusele. Kõiki seal toodud näiteid ühendas inimesekujutus, mis sisaldas vägivalda erinevaid kajastusi, mitmesuguseid religioosse aktsendiga pühaduserüvetusi, rohkelt pornograafilist-erootilist materjali ja ideoloogilisi kahetimõistmisi.

Samale mõjuväljale paigutub ka taasiseseisvusaja eesti kirjanduse suurim skandaaltekst: Kaur Kenderi novell „Untitled 12”. See postitati 2014. aasta 24. detsembril Ameerika Ühendriikidest Detroitist eestikeelsesesse netiportaali nihilist.fm, mille server füüsiliselt asub Inglismaal. Esimene trükiversioon, kus tegelaste vanus oli algvariandiga võrreldes demonstratiivselt muudetud, ilmus järgmise aasta augustis sama portaali poolt väljaantud ajalehes Nihilist pealkirjaga „#Untitled XII” (Kender 2015a). 2016. aasta aprillis trükiti Inglismaal algupärane tekst korraga eesti- ja ingliskeelse raamatuna (Kender 2016a, 2016b). Teksti ümber puhkenud skandaali võimendas otseselt ka autori vastuoluline isik ja tema positsioon eesti avalikkuse silmis. Kender on asutanud itaalia anarhistidepaari nimelise reklaamibüroo Sacco ja Vanzetti, tegelenud riskikapitaliga, olnud investeerimispankur ning kodanikuaktivist, *gonzo*-ajakirjanikuna kirjutanud vene kogukonna ja narkootikumide teemadel ning korraks jõudnud töötada ka ajalehe Sirp peatoimetajana – need parameetrid ei kuulu vähemalt intuiitiivselt kokku tavapärase „eesti kirjaniku” kuvandiga.¹ Pigem võiks temast rääkida kui kultuurikriitikust, kes pidevalt vaidlustab peavoolumõtlemise ja -poliitika seisukohti ning püüab ümber defineerida kivistuma kippuvaid institutsioonilisi piire. Ühe komponendina peaks arvestama ka räpist ja hiphopkultuurist tuttavate tähistatismehhanismide mõju Kenderi kirjutamislaadile ning avaliku suhtlemise retoorikale (nt Sirbi-skandaali päevil kurikuulsaks saanud väljend „kultuur on *boring ass shit*” või solvepoeem „Nagu Peetruse esimene kiri with a vengeance”² jpm). Sellist hierarhiaid ümberpööravat väljendusviisi on nähtud kultuuri „välistavas” valguses, mis on mõnevõrra kummaline, kui mõelda kas või sellele, kuidas nt eesti kirjanduses on kanoniseeritud teise mõjuka ühiskonnakriitilise subkultuuri esindajate, punkarite elu- ja loomingulugu.

Novelli „Untitled 12” põhjustatud skandaali ajendiks sai prokuratuuri laekunud kuriteoteade, mille põhjal alustati teose suhtes kriminaalmenetlust karistusseadustiku paragrahvi järgi, mis käsitleb lapsporno valmistamist. Teosele andis oma hinnangu ka kultuuriministeeriumi pornograafilise sisuga

¹ Vt Kenderi provokatiivset omaelulookirjutuse paroodiat Kender 2015b: 57.

² See sõimlevas ja väljakutsuvas stiilis eesti nüüdiskirjanduse hetkeseisu kritiseerinud tekst ilmus 2014. aastal Kenderi blogis, mille autor on praeguseks sulgenud.

ja vägivalda või julmust propageerivate teoste ekspertkomisjon (rahvakeeli pornokomisjon), kes määratles novelli mittesobiliku ja pornograafilisena. Sellele otsusele toetudes esitas prokuratuur Kenderile kriminaalsüüdistuse lapsporno tootmises, mille aluseks olid jutus esinevad „äärmiselt detailsed ja vägivalda sisaldavad suguühete kirjeldused mehe ja laste vahel” (Kaukvere 2016). Kriminaalasja eelistungid toimusid 2016. aasta veebruari alguses ning jätkusid sama aasta maikuuks. Kogu protsess tekitas suurt vastukaja, mis juba alguses väljus kirjanduskriitika ja kirjanduselu kitsastest raamidest ning kujunes üldisemaks debatiks, mille põhisuundadeks said kõigepealt lapssubjekti keelatud representatsiooni probleem ja seejärel sõnavabaduse küsimus. Viimasest aspektist vaadates kuulub teos n-ö subversiivse või õonestusliku kirjanduse traditsiooni, mida iseloomustabki konflikt väljendusvabaduse ja keeldusid esindava seadusandluse vahel. Sellest lähtus ka rahvusvahelise PEN-klubi Eesti keskuse tehtud avalduse postulaat: „...kriminaalsüüdistuse esitamine kirjanik Kaur Kenderile novelli „Untitled-12” kirjutamise ja avaldamise eest [on] vastuolus Eesti Vabariigi põhiseaduses sätestatud põhiõiguse ehk sõnavabadusega” (tsiteeritud Alla 2016). Prokuratuuri poolt pakutud kokkuleppemenetlusest keelduski Kender eelkõige väljendusvabaduse põhimõtet rõhutades.

Kuid antud juhul seondub sõnavabaduse teemaga alaealiste tegelaste kujutamiseks kasutatud võtete küsimus, mis on kogu transgressiivse esteetika seisukohalt muidugi palju keerulisem. Laps on praegusaja lääne kultuuris ilmselt ainus tõeliselt püha teema ning avalikkus reageerib igasuguse laste vastu suunatud transgressiooni või üleastumise kahtlustuse puhul väga jõuliselt. Möödunud sajandi teisel poolel laste ümber loodud kaitsevõrk (alates mänguasjadele esitatavatest turvanõuetest kuni filmide ja muusika tarbimist kontrolliva reitingusüsteemi ja lastele mõeldud enesekaitsekursusteni) hakkab kõikjal oleva anonüümse internetisuhtluse ajastul järjest enam murenema. Täiesti mõistetav, et kriminaalse lapspornograafia leviku tõkestamine peaks seadusandluse ja korrakaitseorganite seisukohalt olema prioriteetne valdkond. Olukorra muudavad aga keerulisemaks erijuhtumid. Näiteks võib digitaalse tehnoloogilise manipulatsiooni abil luua materjali, kus kujutatakse alaealist virtuaalses ja väljamõeldud pornograafilises või vägivaldses situatsioonis (nt jaapani pornoanime). Kuidas peaks õiguskaitse reageerima juhul, kui transgressiooni tegelikult ei toimunud või transgressioonist võib kõnelda ainult virtuaalse või fiktsionaalse narratiivi raames? Kas see diskussioon juhib tähelepanu ka seadusandluse võimalikele puudujääkidele? (Vt pikemalt Aghtan 2012.) Teoreetilisel tasandil aktualiseerub siin tabu ja üleastumise vaheline täiendussuhe, kuna piiride proovilepanek ongi eelkõige seaduse ja normiga peetav dialoog, mille tagajärjel muutub ka seadusandlus diskussiooni tulemusest lähtuvalt kas karmimaks või leebemaks. Tegu on praegust lääne ühiskonda (sh Eestit) puudutava tõsise probleemiga situatsioonis, kus tehnoloogia ja subjekti muutunud suhte mõjul tulebki ümber mõelda ka tegelikkuse, virtuaalsuse ja fiktsionaalsuse vahekorrad.

Kogu diskussioonis on siiski mõnevõrra tagaplaanile jäänud juhtumi kitsamat kirjanduslikku spetsiifikat mõtestada püüdvad seisukohad. Alljärgnevalt proovitaksegi keskenduda just „Untitled 12” loodud fiktsionaalse maailma mõningatele aspektidele ning seda maailma ülesehitavatele transgressiivse poeetika võtetele. Kõnealust novelli võib alustuseks vaadelda muidugi kogu Kenderi loomingu taustal, kus arusaama avalikust moraalist ja õiglustundest

riskantsete teemavalikute ja kirjelduskeelega alatasa valusalt puudutatakse. Pornograafiline diskursus, sotsiaalne robustsus, tegelaste sõltuvuskäitumine jm obsessioonid läbivad tumedate mustritena suuremat osa Kenderi teostest. Juba kapitalismiallegoorias „Iseseisvuspäev” tegeleb ta kapitalismi ja kurja vahekordadega ning kujutab võimusuhteid, mille osaks on ka seksuaalsuhetes toimuv alandamine. Romaani „Check out” peategelane, investeerimispankurist narkosõltlane Tom kommenteerib tabuteemade esinemist kirjanduses muide järgmiselt: „Raamatud ei räägi hullusest, raamatud ei jõua kunagi üle piiri. Parimad raamatud komberdavad piiri lähedal. Ja ainult vahel harva on võimalik näha piiri taha.” (Kender 2001: 98) Selle mõttekäigu tagant võib aimata autori enese häält, kes oma erinevates raamatutes on proovinud väga teadlikult või isegi kontseptuaalselt neid piiritaguseid nähtusi kirjeldada. „Untitled 12” paigutub üsna loogiliselt sellesse Kenderi esteetika- ja eetika-käsitluse tervikusse.

Kenderi novell kirjeldab pornograafia poolt üles piitsutatud keskealise mehe seksisõltuvust, kus kontrollivajadusest kantud iha viib järjest suureneva vägivaldsuse, piinamise ja tapmisteni. Kui üldjuhul valibki kirjanik konkreetse teema käsitlemiseks sobivad narratiivsed ja stilistilised vahendid, mis tekitavad tasakaalustatud tervikelamuse, siis transgressiivses kirjanduses kipub sisu ja vormi terviklikkuse põhimõte lagunema, kuna kultuuris keeluga tähistatud teema, tehnika või keelekasutus häirib retseptsiooni sedavõrd, et kohe hakatakse kahtlema teksti esteetilise väärtuse olemasolus. „Untitled 12” lugemine tähendab kõigepealt kokkupuudet tabu ja häbiga märgistatud pornograafilise kirjutuse keelega, seejärel eralduvad tervikust naiste ja laste vastu suunatud seksuaalse jõhkru ja ultravägivalla episoodid. Keeluga tähistatud representatsiooni piiride ületamise tagajärjel ei ole stilistilisel, narratiivsel ega kirjanduslike mõjude tasandil esmapilgul mingit tähendust. Kender viib lugeja kuritegelikule subjektile harjumuspäratult lähedale, mõrvari „pähe”, ja transgressiivsele kirjandusele tunnuslikult sunnib lugejat ilma igasuguste kaitsvate filtriteta perverssuse ja õudusega silmitsi seisma (vt Mookerjee 2013: 2). Ka Kenderi juhtumi puhul tõlgendati fiktsionaalset maailma mittekunstilise ja nilbena, suure graafilisuse tõttu isegi „tegelikkusena” või vahendamata „eluna”. Siinse analüüsi hüpotees on siiski vastupidine: kuigi Kender kasutab pornograafia pildilist keelt, ei ole selle eesmärgiks seksuaaltungi stimuleerimine või „naudingute avastamine”, vaid üleseksualiseeritud ühiskonnas valitsevate võimuhete kritiseerimine psühhopaadist tegelaskuju näitel. Nende suhete kriitiliseks metafooriks tekkis ongi vägivaldne alluvusseks ja pornograafilisele diskursusele omane kontrolliv ja objektistav hoiak.

Autori enda sõnutsi on tegemist õudusjutuga, „seksuaalmaniaki-sari-mõrvari psühholoogilise lagunemise ja psühhiaatrilise kollapsiga, mis kirjutatud läbi tohutu groteskiprisma” (Kaukvere 2016, teksti autorianalüüsi vt Kender 2015b). Kohtus toimunud risküsitluse käigus selgitas Kender muu hulgas ka „õudusesteetika” tagamaid:

Kohe teose algul on kasutatud sõnu „HORROR VACUI”, see näitab minu lugejale, millega on tegu, horror vacui on see meetod, mida kasutas Wiiralt oma „Põrgu” gravüüris. See horror vacui tähendab tühjusehirmu. See tähendab seda, et Wiiralti „Põrgus” on iga ruutmillimeeter kaetud mingisuguse kujundiga. Ma tegin teksti samamoodi. Kõik kohad on õudusi täis. Ma kasutasin meetodit horror vacui. See ei ole mõeldud lihtsale inimesele. (Kender 2016c)

Väljend *horror vacui* signalseerib kõigepealt klassikalise õuduskirjanduse žanripiiridest ülestumist, sest nende lugude mõju tuleneb just ütle matajät misest, aga seda võib mõista ka traditsioonilise kirjanduse piiride proovile panekuna. Kui see kujutavast kunstist laenatud termin, mis tähendab kogu pildi pinna sageli sundmõttelist täitmist, tuua üle kirjanduse konteksti, siis mõjutab see nii stilistilisi valikuid kui ka narratiivset stuktuuri. Kender rakendab siin otseses mõttes graafilist kirjutamist, keskendudes ülesehituselt sarnaseid stseene eristavate detailide intensiivsusele ja tihedusele. Kui kirjelduste ülemäärane detailsus paneb lugeja sageli proovile ka traditsioonilise teksti lugemisel, siis siin muudab lugemisprotsessi eriti vaevaliseks ja isegi eemaletõukavaks kujutatavate sündmuste transgressiivne iseloom. Sisuliselt koosnebki kogu tekst transgressiivsete aktide äärmuseni kokkusurutud jadast, mida ühendab minimaalne kogus traditsioonilist realistlikku tavaelu kirjeldust. Põhimõtteliselt oleks sellest materjalist saanud kirjutada paarisajaleheküljelise romaani, kus peategelase kuritegelikku ja maniakaalset psüühikat võinuks kõiketeadva jutustaja vaatepunktist lähtuvalt põhjendada, niimoodi lugeja meelsust suunata ja transgressiivsust leevendada. Samas – selline traditsiooniline olustikukirjeldus ja refleksiivne tasand ei ole tegelikult omane ka Kenderi varasematele teostele: tema jutustaja on üldjuhul keskendunud tegelasele või situatsiooni kirjeldamisele tegelase silme läbi ning mingeid tekstist väljapoole ulatuvaid selgitusi ei jagata. Autori seisukohad on üsna hästi varjatud ja väljenduvad peaaesjalikult poetikavõtete kaudu (teoste motod, motiivid, nimekujundid, viited popkultuurile, nimepillamine, spetsiifilise diskursuse keele paroodia jt). See kehtib ka kõnesoleva juhtumi kohta (vt Kraavi 2016).

Niisiis kirjeldab Kender inimpsüühika äärmuslikke kõrvalekaldeid, liikudes traditsioonilise realismi juurest järjest kõrgema piltlikkuse või graafilisuse määra poole. Kuid see piltlikkus jõuab teatud momendil sellise intensiivsuse ja liiasuseni, mille juures arusaam, et tegemist on „päris eluga”, hakkab mõranema. Realistliku representatsiooni piiride taga on fantastika ja moonutused. Kriitik Meelis Oidsalu nägi liialduse kasutamises „literatuurset pila” ning jõudis samuti esteetilise tasandi ja „päris maailma” eristamiseni:

Vahetult enne jutustuse suurt finaali (peategelane teeb teoks jutustuse nimerõima ja tapab sürreaalselt perverssel moel 12 last) puurib mees oma järjekordse ohvri kolpa augu, et teda sõna otseses mõttes ajju keppida. See on tekstis pöördeline hetk: autor otsustab peategelase toimetamistesse sekkuda, võimendab ta hálbe absurdini ning keerab seksuaalperverssusele peale kunstilise, metafoorse vindi. (Oidsalu 2015)

Tegelikult algab psühhoootilist teadvusvoolu meenutav kirjutus juba novelli neljanda peatüki algusest, kus peategelase silme läbi kirjeldatakse soovahe tusoperatsioonide ja näolõikuste tagajärjel „loodud” transseksuaalset subjekti, mida võiks nimetada ka anatoomiliseks düstoo piaks. Liialdus ja võimendus toimivad nii sisulises kui ka vormilises plaanis tekstis algusest peale, kuid esilduvad oma absurduses eriti jõuliselt teksti lõpuosa „psühhiaatrilist kollapsit” kirjeldavates abjektsetes episoodides. „Untitled 12” on jäleduskirjanduse või äärmustransgressiivse esteetika näide, kus kirjeldatakse seksuaalmaniaki kontrollivajaduse erinevad vorme, mis tipnevad võimendatud lapsepiinamise, mõrvade ja kannibalismiga. See ei ole pornograafiline teos, vaid

tekst, mis kogu hálbe ulatust arvestades kasutab pornograafilise imagoloogia moonutatud keelt, muutes selle pornograafia mustaks paroodiaiks.

Kirjandusteadlane ja kirjanik David Lodge väidab, et kuigi pornograafiline diskursus ongi oma olemuselt ebarealistlik, st ei peegelda tegelikku seksuaalkogemust, siis erootilise naudingu asendamise või stimuleerimise funktsiooni efektiivseks täitmiseks peab fantaasia olema piisavalt realistlik, et lugeja saaks sellele oma kujutlusvõime projitseerida (vt Lodge 2015: 44–46). Muuhulgas juhib Lodge tähelepanu asjaolule, et just realistliku efekti tekitamise eesmärgil on pornograafiline kirjandus tihtipeale esitatud pihtimuse või autobiograafia vormis, sest see on kõige loomulikum moodus anda fiktsioonile autentne mõõde, või siis tekitatakse pseudodokumentaalne efekt kirjutise kõrval avaldatud seksuaalakti kujutavate fotodega, mitte nt joonistuste või maalidega (Lodge 2015: 45). „Untitled 12” neile tunnustele kindlasti ei vasta – tülgestav ja vastik „ebarealistlik maailm” lõhub kujutlusvõime ja tõukab lugejat sellest maailmast välja. Kenderi novelli liialduse mõõtmest saab aimu ka verbaalse ja visuaalse materjali kokkupuuteid vaagides. Nihilisti portaalilis oli pealkirja ja autorinime taustale sätitud eesti kunstniku Anton Villa maal sünnitavast mehest, hulk sama autori töid illustreeris teksti ülalmainitud ajaleheversiooni, samuti on tema teost „Megiddo” kasutatud raamatu kaane-kujunduses. Need tumeda fantastika ja õudusrealismi piiril balansseerivad süžeed ning kujutised toetavad „Untitled 12” poetika „ebarealistliku” kujutamisviisi kontseptsiooni väga ühemõtteliselt. Ühtlasi annavad pildid lugejale märku teda novellis ootavast vändunud subjektikujutusest ja mustast atmosfäärist.

Pornograafilisest sisust kaugemale liikudes või mööda vaadates näeme ka seda, kuidas sisemise fokuseerituse ühe komponendina toimivad teoses piibli päritolu kujundite seeriad, mida on ohtralt teksti algusosas (palveta-mine, ohvriand, seeme, vaim, talleke) ja millel rajaneb seksuaalkurjategija ja naiste suhte kirjelduslik eripära tervikuna. Maria nime kujund ja inglitiivad, mitut puhku korduv mao kujund, mille modifikatsiooniks on vagla metafoo-riga tähistatav kokaiiniriba, punaseks värvitud huuled ja punane spreilateks ühendatakse selles süsteemis lõpuks saatan-hoora kujutisega. Nende vastan-duste pinnalt konstrueeritakse peategelast iseloomustav kuradi ja kurjuse allegooria. Paralleelselt kristliku metafoorikaga kasutatakse tekstis ka muust mütoloogiast pärit nimesid (nt Gilgameš, Enkidu). Tegelase tasandil kinnitab religioosne pühendus muidugi liialdust kui teose üht põhivõtet, aga kahe vastandliku kirjelduskeele sünteesist tekkiv liialduse paroodia töötab samal ajal ka autoripoolse kommentaarina. Niimoodi paljastab Kender tegelikult ka seose transgressiivse kirjanduse klassikalise traditsiooniga, markii de Sade'i tekstidega, aga ka Georges Bataille' „Silma looga”, kus religioossed opositsioonid ja perverssused samuti tihedalt kokku kirjutati.

Kuigi novelli alusmaterjaliks oleva pornograafilise diskursuse keelest antakse märku kohe avalause – „Ta on oma munnipulga ori” –, siis sisuli-selt vahest tähenduslikum on kogu esimest lõiku läbiv võimendatud sõltu-vuse kinnitamine. Hälbeks kujunenud pornohuvi ja seksisõltuvus ühenda-takse liialduse motiiviga, kuid see valitseb ka narratiivi üldist ülesehitust ja sisuliselt kogu loo sõnumit. Sõltuvuse alusmehhanismiks olev sundmõtteline kordus lähtub tegelikkuse üle kontrolli kaotamise hirmust, nii et peategelane vajab pidevalt järgmist objektistavat, võimu kinnitavat seksuaalvahekorda. Sõltuvuse korduslik rutiin, mille kese on allutamine, muudab jutustamise

üsna üheplaaniliseks, sõltuvuse süvenedes ja vägivaldsuse suurenedes pea-aegu talumatuks. Klassikalise sõltuvusnarratiivi põhijoonis töötab novellis „Untitled 12” ilma igasuguste lisandusteta, mis ei ole võib-olla kuigi huvitav lahendus, aga sellevõrra mõjuvamalt tuleb esile kirjeldatud nähtuse kogu haiglaslik ja alasti õudus. Lisaks on sõltuvus siin ka metafoor: see esineb kogu nüüdiskultuurile ja -ühiskonnale iseloomuliku praktikana, mille paradosaalne olemus seisneb sundkäitumise „pakutavas” vabadustundes, ühiskonnast lahtirebimise võimaluses ja surmahirmu ületamises. Väga äärmuslike vahendite kaudu demonstreerib ka Kender, kuidas sõltlast iseloomustav „vangi vabadus” on ennekõike moonutatud tegelikkusetaju ja teiste arvel toimuv destruktiivne enesemääratlemine.

Kenderi novelli retseptiooni läbis pideva refräänina hämmastustunne: kuidas on üldse võimalik sellistest jäledatest asjadest fantaseerida ja kas need fantaasiad on kuidagi seotud autori isikliku kogemusega? Ühe vastusena võib siinkohal tuua klassikalise arusaama, et kirjutamine on teadlikult või alateadlikult varasemat traditsiooni, eeskujusid või žanrilisi konventsioone järgiv praktika. Kender on üsna žanriteadlik kirjutaja, kes töötab pika transgressiivse traditsiooni mõjuväljas. Üleastuva esteetika mõju oma loominguelsele meetodile kinnitavad ka autori enda sõnad:

Cosey Fanni Tutti ja ka näiteks Otto Muehl on mind alati huvitanud. Üldse tundub, et kujutavas- ja performancekunstis tuletati midagi olulist jälle meelde paarkümmend aastat varem kui kirjanduses. Kirjanduses on siiani natuke tunne, et see vabadus, mille de Sade kõigile kirjanikele oma kongis kätte võitles on... noh... meelest läinud. Või et seda ja ka teda ei pea tõsiselt võtma. Ja seetõttu jääb midagi olulist kogu aeg rääkimata maailmas. (Kaur Kenderi e-kiri J. Kraavile 31. III 2013)

Kender osutab juba ammu enne „Untitled 12” kirjutamist radikaalse inglise *performance*-grupi COUM Transmission liikmele ja muusikule Cosey Fanni Tuttile ja muidugi Viini aktsionistidele, kes oma tabusid rikkuvate rituaalsete etendustega kuuluvad moodsa kunsti ajaloos transgressiivsele esteetikale tänapäevase sisu andnud kunstnike hulka. Sealt kaugel ei ole ka prantsuse avangardiklassiku Antoine Artaud’ julmuse teatri põhimõtted ja kunstikäsitus. Muidugi on konkreetne juhtum tagasi viidav markii de Sade’i teostes loodud maailma ja kirjelduskeeleni:

„Untitled 12” lõpustseen, mis on oma lohutamatuses, lahendamatuses, lootusetuses kindlasti kõige tähtsam stseen kogu loos, on nii selge allusioon Markii opus magnumile 120 päeva Soodomat kui vähegi võimalik. Nii et kõik jutud „enneolematust jõhkruusest ja julmusest” on megabullshit. Asi on selles, et De Sade on unustatud, kultuur on unustatud, kirjandus on unustatud. Ja ma näitasin seda tegudega, avaldades selle loo, mitte ainult sõnaga. (Kaur Kenderi e-kiri J. Kraavile 12. I 2016)

Kirjanduslike eeskujudena võib Kenderi loomingus üsna kindlasti tuvastada veel ameerika nüüdisklassiku Brett Easton Ellise loomingust saadud mõjusid, nagu must iroonia, isiksuse kahestumise motiiv, tarbimis- ja meelelahutusühiskonna spetsiifilised kirjeldamisviisid. Kenderi „Untitled 12” narratiivne aluselement – sarimõrvari tegelaskuju – on võrreldav Ellise „Ameerika

psühhopaadi” protagonistiga, kuigi kultuurikonteksti arvestades on sarimõrvari kui märgi tähendus Ameerikas ja Eestis absoluutselt erinev. Ookeanitagune meedia on kujundanud sarimõrvaritest äraspidised meediastaarid, keda ekspluateeritakse turismitööstuses tapmispaikadele korraldatavate tuuride kaudu, aga ka nullindate meelelahutuslike *noir*-narratiivide põhitegelasena. Eestis toimib see diskursus eelkõige kriminaalkroonika ning veelgi tugevamat distantsi loova kriminaalkoodeksi kaudu. Sarnaseid teoseid leiab ameerika nüüdiskirjandusest muidugi üpris palju, Ellise kõrval üks tuntumaid on nt Dennis Cooperi romaan „Try” (1994), mille lehekülgedel rullub samuti lahti kogu tänapäevase transgressiivse kogemuse skaala.

Novelli ühiskonnakriitilisest sõnumist on kogu skandaali vältel samuti üsna põgusalt juttu olnud. Kuid jutustaja poetab transgressiivsete episoodide vahele ja sisse terve hulga märkusi ja lühikirjeldusi, mis kajastavad üsna ühemõtteliselt sotsiaalset ebavõrdsust ühiskonnas, perevägivalda ja prostitutsiooni. Paaril korral tehakse osutus väljaspool maniaki maailma toimuvale: „Üks mees, kellele ta viiruse andis, tuli hiljem ning viis ta samale Laagna tee lagendikule ja tappis seal ära”; „Vene litsile meeldis näidata maitsetuid pilte, mis ta fotograafist isa oli tast teinud, leopardinahas ja imelikult seksuaalseid, vaadake kõik, milline seks keha mu tütrele on ja abielluge taga!” Lugeses muutub järjest painavamaks ka küsimus, miks nii paljud seksuaalmaniaki ohvritest on vene nimedega tegelaskujud. Tegelaste ühiskondliku marginaalsuse toonitamise kõrval kordub eelkõige esimeses peatükis pornograafia vaatamise ja seksi filmimise motiiv, millest võiks välja lugeda hoiatuse järjest enam seksuaalsust suunava pornograafilise materjali nähtamatule kõikjalolule. Taas võib rääkida Kenderi loomingus ikka ja jälle välja joonistuvast allegooriast, kus normaalsuse ja seaduse taga valitseb barbaarne ja animaalne instinktide maailm, tugevama ja rikkama õigus või kuritegevus. Veel üks reaalelulist ühiskondlikku konteksti puudutav nüanss. Käesoleva aasta aprilli alguses lõpetas politsei Narvas toimunud alaealise tüdruku jõhkra seksuaalmõrva uurimise, mille raportist selgus, et uurimise käigus avastati veel kümneid ja kümneid alaealiste vastu suunatud erineva astme seksuaalkuritegusid. See teadmine näitab kõige muu kõrval, et Kenderi ühiskonnakriitilisel vaistul on ka selles loos oma reaaleluline toetuspunkt.

Kenderi novelli veider esteetika ja nihestatud eetika on tunnuslik ka spetsiifilisele tekstitüübile, nn kultustekstile, mille obskuurset ja äärmuslikku maailma järgib ja „hindab” tavaliselt peavoolukultuuri väliseid elamusi otsiv marginaalne huviliste ring. Siin võiks tuua paralleeli „parakinoga” – filmiajaloo mõeldakse selle all 1950.–1980. aastatel nii Ameerikas kui ka Euroopas toodetud madalaeelarvelisi, kummalise kunstipretensiooniga ning piire testivaid vägivalda- ja erootikafilme. Need on kitsas mõttes kultusteosed, mida iseloomustab küll peavoolusteetikast kõrvalekalduvus, aga sageli ka kunstiline küündimatus; nende kontrakultuuriline aspekt väljendub tihti just räiges tabude kujutamises; mõnel juhul võib seal tuvastada eksperimentaalset poeetikat, aga tihti nõrgestab avangardsust stereotüüpidesse takerdumine (vt nt Sconce 2008; Kraavi 2015). Ka see võiks olla üks võimalik „Untitled 12” vastuvõtu võimalus, vaatamata sellele, et *online*-uudiste ja arvamuskirjelduste kiiluvees on tekstist saanud massilist kommenteerimist ja kõneainet pakuv kultuurimärk. Meedia ja kohtuvõimu loodud „Untitled 12” narratiiv on kujunenud suuremaks kunstisündmuseks, kui see tegelikult võib-olla väärt olekski.

Kokkuvõtteks

Tänapäeval on transgressiivsusest saanud kultuuri üks kesksemaid tunnuseid, mis väljendab ühiskonnas valitsevat ebakindlust ja võimetust määratleda püsivaid piire. Perevägivald, sarimõrvarid, vägistamised, düsfunktsionaalsed suhted jm kriminaalne diskursus ei ole tänapäeval enam meedia ääreala, vaid meelelahutuslikus plaanis kõige kasumlikumalt turustatav kese, mille mõjusid ühiskonnale peaksid kunstnikud ideaalis üldistama ja analüüsima. Kui kirjanik otsib vastuseid küsimusele, mida tähendab olla inimene tänapäeva maailmas, siis puutub ta vältimatult kokku ka erinevate ühiskonnas transgressioonina määratletavate nähtustega. Hilispostmodernse žanritransgressiivsuse puhul tuleb kunstnikel muidugi oma võttestik ümber seadistada, sest opositsioon kunagi äärmuslike ja kõlbelist piiri ohustanud praktikatega on kadunud või institutsionaalselt heaks kiidetud. Kui möödunud sajandi kultuuripildis kuulus tõsine transgressiivne akt üldjuhul *underground*-kultuuri ja eksperimentaalsesse diskursusse, siis kultuurilist hierarhiat kustutav postmodernistlik kunstipraktika viis transgressiivsed elemendid tavakirjandusse, rahvameelelahutusse ja popkultuuri argitasandile.

Nüüdiskirjanduse transgressiivne suundumus on veel siiski üsna tuntavalt seotud postmodernse esteetika mõjuga, kuigi transgressioon iseenesest on kirjandusstiilide ja kultuuriperioodide väline nähtus. Eesti nüüdiskirjanduse transgressiivse poeetika üldises pildis tõusevad esile aastad 1996–1998, mil kirjandusteoste ilmumine tekitas kirjandusvälise sündmuse. Neil aastatel ilmusid Kivisildniku „Eesti Nõukogude Kirjanike Liit 1981. aasta seisuga, olulist”, Peeter Sauteri „Kõhuvalu” ja „Lauakõne”, Toomas Vindi postmodernse perioodi avateosed, Mihkel Samarüütli tekstid ja Kaur Kenderi „Iseseisvuspäev”. Viimase autori 2001. aastal avaldatud romaani „Check out” võib pidada selle perioodi üleastumiseesteetikat kokkuvõtvaks teoseks. Vahepeal on pilt hajusam ja juhuslikum, aga mainida võib 2008. aastal ilmunud Chancelidiori romaani „Kontrolli alt väljas” ja kauemaks kõneainet pakkunud Mihkel Raua sõltuvusnarratiivi „Musta pori näkku”. Teine suurem transgressiivse esteetika puhang paigutubki juba Kenderi „Untitled 12” (2014) ümbrusse. Enne seda jõuavad lugejateni Sandra Angeli romaan „Ma tulen” (2013) ja Mia Leelo Kanarbiku erootiliste BDSM-romaanide diloogia (2013–2014). Oma panuse annab Leonhard Lapin, kelle omaelulooline raamat „Siintallinn” (2014) vaatleb Albert Trapeeži elukäiku seksuaalkogemuse avaratumise narratiivina. Viimase seitsme-kaheksa aasta jooksul on märgata eesti kontekstis tugevat transgressiivset energiat kandvate, aga kunstilises mõttes veel üsna keskpäraste geiromaanide ilmumist, nt Caspar Treesi „Sergo” (2004), Ivar Silla „Tantsiv linn” (2007), Jan Beltráni „La mala vida ehk neetud elu” (2009), Marek Kahro „Päikeseta paradiis” (2012).

Eesti nüüdiskirjanduses on läbivaks üleastumise teemaks kehalisuse tajuga seotud keelud, juba vähem rahvusliku pühaduse kriitika, sõltuvuskäitumine ja geiidentiteedi kujutamine. Kender viljeleb kriminaalset narratiivi, millesse mahutatakse ka kõik teised nimetatud võimalused. Lääne kontekstist eristab eesti näiteid asjaolu, et igasugused religiooniga seonduvad transgressioonid sisuliselt puuduvad või mõjuvad nõrga jõuga ajaloolise üleastumise näitena. Vormilisest küljest näitab eesti nüüdiskirjanduse kogemus graafilisuse määra järkjärgulist suurenemist ja kirjeldustasandi piltlikumaks muutumist. Realistliku suundumuse üheks tagajärjeks on ka transgressiivse

elemendi tungimine omaelulookirjutusse ja autobiograafilise ja ilukirjandusliku kirjutuse vaheliste piiride hägustumine.

Käesoleva artikli kirjutamise ajal tõusis mõlema Eesti raamatupoeketi enim müüdud raamatuks fentanüülsõltuvust kirjeldav anonüümne teos „Kuidas minust sai HAPKOMAH” (2016). Tallinna narkomaani omaelulooline jutustus on ehe transgressiivse kirjanduse näide, mille raamiks on eestivene kogukond ja sõltuvusprobleem, poetiliseks dominandiks aga uusrealistlik kirjutamine, toores, toimetamata keelepruuk, „tükk elu”. Selle raamatu menu demonstreerib omamoodi paradoksaalset perspektiivi: eemaletõukavast sisust hoolimata on transgressiivsus tänapäeval ikkagi lugejaid huvitav kategooria ning selle valdkonna kunstiliste väljendusvahendite mõistmine kuulub vältimatult nüüdiskultuuri mõistmise juurde.

Allikad

Kaur Kenderi e-kiri J. Kraavile 31. III 2013.

Kaur Kenderi e-kiri J. Kraavile 12. I 2016.

Kirjandus

Aghtan, Kamillea 2012. Simulating children, abstract criminality: Virtual child pornography meets the limits of legal articulation. – Transgression and Its Limits. Toim Matt Foley, Neil McRobert, Aspasia Stephanou. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, lk 83–95.

Alla, Hendrik 2016. Kirjanikud asusid Kenderit kaitsma. – Postimees 20. I. <http://kultuur.postimees.ee/3475987/kirjanikud-asusid-kenderit-kaitsma> (14. III 2016).

Kaukvere, Tiina 2016. Kaur Kender sai süüdistuse lapsporno tootmises. – Postimees 7. I. <http://www.postimees.ee/3459461/kaur-kender-sai-suudistuse-lapsporno-tootmises> (14. III 2016).

Kender, Kaur 2001. Check out. Tallinn: Pegasus.

Kender, Kaur 2015a. #Untitled XII. – Nihilist 12. VIII.

Kender, Kaur 2015b. Järeldõvaga eessõna – subtiitrid väärnimõistetud õudusnovellile. – Postimees 18. VIII. <http://arvamus.postimees.ee/3297419/kaur-kender-jareldovaga-eessona-subtiitrid-vaaritimoistetud-oudusnovellile> (22. III 2016).

Kender, Kaur 2016a. Untitled 12 (eesti keeles). London: CreateSpace Independent Publishing Platform.

Kender, Kaur 2016b. Untitled 12 (In english). London: CreateSpace Independent Publishing Platform.

Kender, Kaur 2016c. Ristküsitlus 2. Otse hullumajja. – Nihilist.fm. <http://nihilist.fm/ristkusitlus-2-otse-hullumajja/>

Kraavi, Janek 2015. Post-sõnastik XXVIII: kultusteos. – Sirp 27. XI.

Kraavi, Janek 2016. Kender *noir*. – Kaur Kender, Untitled 12 (eesti keeles). CreateSpace Independent Publishing Platform, lk 46–55.

Lodge, David 2015. The Modes of Modern Writing. Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern Literature. [E-raamat.] London: Bloomsbury Academic.

- Mookerjee, Robin 2013. *Transgressive Fiction: The New Satiric Tradition*. London: Palgrave Macmillan.
- Oidsalu, Meelis 2015. Humanismi tagapalged. – *Eesti Ekspress* 6. V.
- Sconce, Jeffrey 2008. „Trashing” the academy: taste, excess, and an emerging politics of cinematic style. – *The Cult Film Reader*. Toim Ernst Mathijs, Xavier Mendik. McGraw-Hill: Open University Press, lk 100–118.

On the poetics of transgressive literature (II). Case study: Kaur Kender's „Untitled 12”

Keywords: transgressive literature, scandal, lawsuit, contemporary Estonian literature, pornography, parody, grotesque, horror vacui

In his short story „Untitled 12”, ambivalent Estonian author and journalist Kaur Kender describes sex addiction in a middle-aged man, which supported by the need for control leads to a growing succession of acts of violence, torture and murder. Kender has received a criminal charge for his detailed and violent descriptions of sexual intercourse between the man and children. From the literary point of view, Kender uses the language of pornography in its whole richness, yet not with an aim of stimulating the sexual instinct, but rather to criticise the power relations ruling in an over-sexualised society. Kender's metaphor of such a society is, indeed, violent sex subordination and the attitude of control and objectisation characteristic of the pornographic discourse. However, towards the end of the story the exaggerated graphic detail attains such intensity that the boundaries of realistic representation start cracking and we find ourselves amidst a black parody of pornography. In the end this disgusting „unrealistic world” becomes too much for one's imaginative powers, forcing the reader out of that world. Another element used by Kender to alienate pornographic writing consists of several series of mythological and religious images (pray, offering, seed, spirit, lamb, Maria, serpent, Enkidu etc), which associate his text with the classical discourse of transgressive literature, especially with Marquis de Sade, but also with *The Story of the Eye* by Georges Bataille. On the narrative plane, the story is based on the mechanism of routine repetitions deriving from the theme of addiction, but at the same time obsessive-compulsive addiction becomes a metaphor applying to contemporary Western culture as a whole. More specifically, the social critical allegory of the story addresses the East-European capitalist reality, where normality and law are struggling on the surface of the depths of animal instincts, the law of the strongest, and criminal behaviour.

Janek Kraavi (b. 1972), MA, University of Tartu, Lecturer of Estonian Literature, janek.kraavi@ut.ee

MIS HULLUMEELNE IDEE – ETÜMOLOGISEERIDA TAIMENIMESID!

adru (Fucus vesiculosus)

LEMBIT VABA

Lihtsõnaliste taimenimede päritolu selgitamine on keeruline või otse hullumeelne ettevõtmine, etümoloog seisab siin silmitsi kaht laadi raskustega: taimenimetuste labiilne häälikuehitus (peamiselt rahvaetümoloogiliste ja kontaminatiivsete moonutuste tõttu) ja raskesti aimatavad või olematud pidepunktid nimetamismotiivide selgitamisel.¹ *adru* ei ole erand: sõna päritolu kohta on esitatud üksteisele risti vastu käivaid seisukohti.

adru tähistab merest tormide, tugevate lainete ja üleujutustega väljauhitud heidist, mis kuhjub adruvallideks ehk adrupeenraiks. Peamiselt on tegemist merevetikatega, neist suurima osa moodustab põisadru (*Fucus vesiculosus*). Adru majanduslik tähtsus rannäärsetel aladel niihästi siin- kui sealpool Soome lahte on olnud märkimisväärne: seda nn meresõnnikut on kogutud ja veetud põldude, heinamaade ja marjaaedade rammutamiseks, loomadele allapanuks või kuivatatult ja jahvatatult mõõdukas koguses seasööda lisandina (EMS I: 89 sub *adra*, 90 sub *adru*; EM VII: 102, 147–148; SMS 2: 990 sub *hauru*¹; SMS 3: 843–844 sub *houer*). Adrut koguti hilissügisel ja pandi hunnikutesse, järgmisel kevadel laotati see põldudele. Saaremaalt on XVIII sajandist teada, et kohati rajati suviviljapõllud rannamadalale, kuhu meri oli adru uhtunud: see laotati õhukese kihina laiali ja künti sisse (Manninen 1933: 23–24; Rullingo 2001: 345). Saaremaalt ja Muhust on teateid, et adru (meremuda) jaotati adrurannas talude vahel; Muhu *muda-arb* tähistas talule kuuluvat adru (meremuda) ja selle võtmise kohta rannal, sest talud *lähtvad muidu tülise, kui igäihel oma muja`arba ei ole* (Saareste 1953: 9–10; EMS 24–27 sub *mudaarb*). Kuusalust on üles kirjutatud teade, et adrukindlustati muldrit talvekülma vastu: *täüdüb`hatru`talveks vedäda muld`pingi`pääle, ega se muldpink`muidu pakkast pea*.² Adrut on kasutatud rahvameditsiinis nahahaiguste raviks (HERBA).

¹ Gustav Vilbaste (1993: 59) on selgitanud, et taimedele „anti nimi nende iseloomulike tunnuste, kasutamise või muude asjaolude alusel. Enamikul taimenimedest on mingi kindel mõte. Nad pole juhuslikud, vaid neis näivad olevat talletatud kindlad tähelepanded, põhimõtted. Neid aluseid võib veel praegugi märgata, kui vaadelda taimenimesid ühenduses taimede rahvapärase kasutamisega ja sellekohaste rahvapärimestega.”

² Murdenäited, mis pärinevad VMS-ist ja EMS-ist, esitatakse tekstis reeglina ilma allikaviiteta.

Eesti teaduskeeles tähistab *adru* pruunvetikate perekonda *Fucus* (vt nt ENE I: 61 sub *adru*). *Adru* tavaline nimetus eesti murdekeeles on (*mere*)-*muda*, piirkonniti ka *merekönts*, *lamu*/*lammu* jt, *natt* (EKMS III: 1109; Viitso 2007: 512–513) või *limps* : *limpsa* Hää 'peenike *adru*; peentest õrnadest niidikestest koosnev *adru*' (VKM VIII: 294).

*adru*¹ on esmajoones Soome lahe äärseid ja mõningaid Lääne-Eesti saarte rannikukihelkondi hõlmav murdekeelne taust mitme häälikulise erikujuga: (*mere*)*adra* Kos, (*mere*)*atra* VNg, *adru* Mus Põi Kāi Phl Rid HaLo JõeK Kad, (*mere*)*atru* Jõe Kuu Hlj, *hatru*, *hatr* : *hatru* Kuu, *atr* Rid, *mere*/*adrus* Ris, *mere**atra*, *meri**atras* VNg. Eesti leksikograafiasse ilmub see mere*adru* nimetus nähtavasti alles Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatuga: *adr* G. *adru*, *mere-a*. 'Seetang' (Wied). *adru*¹ on vasted soome keeles: *haura*, *hauru*, kagum *hatru* 'pruunvetikas, põis*adru*; (SMS 3) ka: mereranda uhutud haakrik, mere poolt randa uhutud hukkunud laevade vara' (SKES I: 62; EEW I: 11–12; EKET: 1; SSA 1: 147–148; EES: 43). Heikki Ojansuu (1916: 137) järgi on sm *hatru* eesti laen (laenukeelt ja -alust osutamata). Terho Ikoneni (1983: 202) järgi on ka *hauru* soome edelamurrete põhjarühma eestipärasus, kuid ta ei ole oma seisukohta põhjendanud.³

adru hilisläänemeresoome algvorm on **hatra*, mille tuletised on **(h)atras* ja **hatru* (Viitso 2007: 513; *a*-tüvelistest substantiividest tuletatud *u*-liiteliste substantiivide kohta vt Hakulinen 1968: 151–152). (*mere*)*adrus* on kohanenud *us*-lõpuliste nimisõnadega. Eesti *adru* ja soome *haura* esindab sõnatüüpi, kus algupärane lms **tr*-ühend on esindatud järgmiselt: ee *dr* : *tr*, sm ühis- ja kirjakeel *ur* (silbilõpu klusiil on vokaalistunud), sm idam *tr* (silbilõpu klusiil püsib; vt ka Kask 1967: 58). Silbilõpulise klusiili vokaalistumine on vana erijoon, milles uuemad laenud ei ole osalenud. Eesti *adru* on tõenäoliselt nimetavasse üldistunud ainsuse omastava vorm (nagu murde- ja kõnekeelne *pudru*, vrd kirjakeel *puder* : *pudru* : *pu'tru*, sm *puuro*, kagum *putro*).

Tiit-Rein Viitso (1983: 272) on eesti-soome *adrunimetusele* esitanud kõhklemisi balti etümoloogia, pidades silmas leedu esinemust *audrà*, *áudra* 'torm', juhtides ühtlasi tähelepanu järgmistele seikadele: läänemeresoome tüvi peab ühendi **tr* tõttu olema laenuline ja tähenduserinevus ei ole ületamatu, sest *adru* tuleb massiliselt randa tormiga. Sõnaalgulist *h-d* on Viitso seletanud võimaliku homonüümiatõukega, vrd *aura* < **atra* 'ader'. ALFE-s Viitso balti etümoloogiat enam ei nimeta (Viitso 2007: 513). Arvan, et see eesti-soome *adrunimetuse* on siiski balti laen, kuid laenualus ei ole *audra*. *adru* võimalikule balti päritolule olen osutanud juba varemgi (Vaba 1990: 127, 2005: 159, 2015: 48), kuid detailse etümoloogilise analüüsi avaldan siin esmakordselt. Oletatav balti lähtekuju on (neutrumivorm) **šandra*, mille jätkajad tänapäeva leedu keeles on *šāndrai* pl, *šāndros* pl 'praht, prügi, rohukõrred, tulvaveega jõekallastele ja luhahainamaadele kantud ja sinna jäävad uhtmed'; *šāndras*, *šāndrus* 'puru, õlekõrs, oksaraag, praht, mida järvelaht edasi-tagasi uhub või

³ Vrd Hakulinen 1930: 280–281: „Niinpä sanastaja tunteeikin löytäjän iloa saadessaan pyydykseensä jonkin sellaisen äännehistoriallisesti huvittavan ilmauksen kuin esim. Pyhänrannan **hauru** (*haur*) 'eräs merenrantalevä, jota käytetään peltojen lannaksi' (vrt. viron Kuusalun *atru* 'fucus vesiculosus, mere põhjas kivide küljes kasvav rohi, mida tormid kaldale ajavad' ---)". Gustav Vilbaste (tollal Vilberg) on 1915. aastal Eesti Kirjanduse veergudel visandanud *adru* leviku ja arutlenud sõna etümoloogia üle, leides, et „Võib olla on *atru* rohkem Soome nimetus”; ühtlasi on ta soovitanud kasutada kirjakeeles põis*adru* nimetusena *atru*, *adru* (Vilberg 1915a: 55, 1915b: 400–402).

mida tulvavesi randa maha jätab' (Büga 1961: 185; www.lkz.lt); (ld >) lt *šāndri* 'igasugune rämps, praht', *žandra* 'pilliroog, mille vesi kevadel minema viib, praht' (ME IV: 788–789; EH II: 622); vrd ka ld *šeñdrai*, *šendrai* pl 'õlepudem, oksaraod, heinapuru, pühkmed', *švéndrai* pl, *švéndrė* 'pilliroog; hundinui' (LEW II: 962, 1041). Selle balti sõnatüve ieur arhetüüp on **kūendhro-* resp. **kūendhrā-*, mille jätkajad on balti keelte kõrval nt ka lad *combrētum* 'väga õhukeste niitjate lehtedega lõhnav taim', iiri (gaeli) *contrán* 'heinputk (*Angelica silvestris*)' (SEO I: 532 sub *kvanne* 'kikkaputk (*Angelica archangelica*)'; IEW II: 631; LEW II: 1041 sub *švéndrė*). Ivan Duridanovi järgi (1973: 53–55) kuuluvad samasse sõnaperesse maasappi (*Centaurium erythraea*) jt taimi tähistavad lõunaslaavi, s.o serbohor *svedrc*, slvn *svědrc* jt < **svędr-*; etümoloogilisi vasteid leidub nähtavasti ka iraani keeltes, nt vahhi *spandr* '*Peganum harmala*' jt (<http://etimologija.baltnexus.lt>).

Eesti-soome adrunimetuse laenualusena on ilmselt välistatud see balti tüvi, mille jätkajaks tänapäeva leedu keeles on veetaimenimetus *andras* 'merihein (*Zostera marina*)' ja sellega etümoloogiliselt tõenäoliselt seotud sõnapere, kuhu kuuluvad *vanduo* : *vandens* 'vesi', *vandragė* 'kardhein (*Ceratophyllum*)', *vandrenė* 'teat huulheinaline (*Aldrovanda vesiculosa*)', *vandrūnė* / *vandūnė* 'allikrohi (*Montia fontana*)', *vandrūnėlis* 'konnakilbukas (*Hydrocharis morsus-ranae*)' (Büga 1961: 455; www.lkz.lt), sest seletuseta jääks läänemeresoome sõnaalgulise *h-* päritolu.

Balti laen on läbinud tavapärase häälikulise kohanemise: vlms *š* > hlms *h*, samuti ootuspärase silbilõpulise *n* kao kolme konsonandi järjendist, mis toimus hilisläänemeresoome algkeele eelsel perioodil fonotaktilistel põhjustel (Posti 1977: 267–268). Sellised balti laenud on nt *ahas* : *ahta* 'kitsas' << vlms **aštas* < blt **anštas* (vrd ld *añkštas* id.), *laht* : *lahe* 'mere või järve osa' << vlms **lakte* < blt **lanktē* (vrd ld *lañkštas* 'käänak, käänukoht, kurv'), ee murd *siul* : *siula* 'nooda tiib' << vlms **tikla* < blt *tinkla* n (vrd ld *tiñklas* '(kala)vörk, (silmus)püünis', lt *tikls* 'vörk', mpr *sasin* / *tinklo* 'jänesepeaelad') jmt.

SKES-i (I: 62) järgi kuuluvad eesti ja soome adrunimetusega samasse sõnaperre kahesilbilise substantiivitüve kõrval ka kolmesilbilised *hautera*, *houtere*, *houter(i)*, *hou(v)er* 'pruunvetikas, eelkoige põisadru', EEW (I: 11–12) järgi lisaks veel is *hovver* 'must vetikas, mille torm on kaldale ajanud, seda koguti ja kasutati väetiseks kartulipõllul'. Soome murdesõnaraamat esitab veel häälikuvariantid *hovveri* 'mereranda ajuv rohu moodi veetaim', *höyteri*, *höysteri*, *höyteri*, *höyveri*, *hövveri*⁴ 'põisadru' (SMS 4: 693), *houertura* id. (SMS 3: 843–844). Soome *hautera* jt leviku tuumikala on kagumurded (Lõuna-Karjala, Ingeri), kuid teateid on ka Häme murretest (Lõuna-Satakunta, Kymenlaakso) jm. Eesti keelealalt ei ole seda tüüpi nimetusi registreeritud.⁵ SKES ja EEW, samuti SEO I: 396 sub *höt(t)er* järgi, toetudes sealjuures Ralf Saxénile, on soome keelest laenatud soomerootsi adrunimetused *hautär*, *hauter*, *hötär*, *höytär* jt (sama seisukoha on esitanud V. E. V. Wessman, vt SSA 1: 148).⁶ Või-

⁴ Viitso (2007: 513) on osutanud, et *-v-* häälikuvariantides *houver*, *höyveri* jt on astmevahelduse vilju.

⁵ Eesti kohanimi Audru (1499 *Auder*) on muud päritolu (vt EK: 55–56).

⁶ Lisa rootsi murdevariante ja nende levilaid vt allikast <http://g3.spraakdata.gu.se/saob> sub *höter*. Eestirootsi keelest on registreeritud: *häuter* (Ruhnu, Vormsi), *käuter* (Hiiumaa, Vihterpalu, Pakri saared) 'mererohi' (Rußwurm 2015: 654); *häutär* (Vihterpalu) id. (Freudenthal, Vendell 1886: 91; Danell 1951: 179).

maliku soome laenuna esindaksid rootsi vasted justkui kontaminatsiooni nii lääne- kui ka idasooe variantidest.

SSA (1: 147–148) järgi on laenusuund pigem aga vastupidine, sest sõna on rootsi murretes Södermanlandi ja Upplandi kõrval tuntud ka Ojamaal (Gotland). Sama seisukoha on varem esitanud mh Ivar Westman ja T. E. Karsten (SSA 1: 148). Sõna levik on siiski üsna ebakindel etümoloogiline kriteerium. Seetõttu pole raske ühineda SSA arvamusega, et *hauru-hatru* ja *hauder-hautera-houteri* kuulumine etümoloogiliselt samasse sõnapesasse ei ole selge.

Soome-eesti adrunimetuse laenamist rootsi keelest on häälikulooliste seikadega proovinud põhjendada Sigurd Fries (1962: 35), kelle arvates kõik siin käsitletud adrunimetused on lähtunud hüpoteetilisest vanaskandinaavia (e vanapõhja) lähtekujust **hautr-*, kusjuures läänemeresooe keeltele fonoloogiliselt võõras järjend diftong + *tr* kohanes järgmiselt: soome läänemurretes *hauru* resp. *haura* ja idamurretes *hatru*, eesti keeles *adru*, *adr* jt. Seegi seletus pole veenev: analoogilisi juhte, mis kirjeldatud substitutsiooni kinnitaksid, pole teada (vt nt Hofstra 1985: 50–52). Ojamaal ja rootsi murretes vastu Soomet leviv adrunimetuse on Skandinaavia keelte kontekstis etümoloogiliselt läbipaistmatu ainik; levinuimaid adrunimetusi on isl *þang*, ta *tang*, rts *tång* < **þanga-* < **þeng* / **penh* 'tihe (mass)' ja laenatud Skandinaaviast saksa, inglise ja prantsuse keelde (Falk, Torp 1911: 1246; SEO II: 1261).

Kui ülalkirjeldatud kolmesilbilised adrunimetused on tõukunud alustüvest **hatra*, tuleb häälikuarengute põhjusi otsida kas kultuuriloost (nt kasutamine rahvameditsiinis, põlluväetisena) või võimalikest kontaminatiivsetest arengutest nt muude (välimuselt või omaduste poolest sarnaste) taimenimetustega vms. Nii on teada, et vanarahvas ravis merest jalgadele saadud kärni ja vistrikke adrugaga. Adruvannidega raviti meriskeid, s.o merest saadud nahahaigust (vistrikke, ville, kärni; vt HERBA), mistõttu adrunimetust võidi hakata seostama *hautoa*-perega: *haude* 'niiske mähis, kompress, ravimtaimedest hautatud vesileotis'. Häälikuvariandid *houtere*, *houteri* võiksid suhestuda kohanimega *Houtere*, *Houtereenkarit* (saared, Kymenlääni, Vehkalahti; vt ka Vilkuna 1974: 131⁷). Soome ö-liste variantide (*höyteri* jt) puhul võiks tulla kõne alla kontaminatsioon sõnadega *höyste* 'väetis, eriti sõnnik põllu- või aiamaa jne mulla parandamiseks' (SMS 4: 685–686), aga ka sõnadega *höytä* 'ebe, ude, karv', *höytiäinen* 'taime lendkarv, seemnis vms' (SMS 4: 693) või taimenimedega, mille täiendosiseks on *höyty* 'ebe, helves, puudelt maha varisenud raod jne, tohuriba' (vrd *höytypää* 'võilill', *höytyheinä* '?jäneslill; ?villpea'; *höyty*-nimesid vt Ruoppila 1984: 38; Ollikainen 2003: 66) ja mis tabavalt isoleomustavad peenikeste, niitjate vartega veetaimi. Kõik eelõeldu on muidugi oletuslik. Hilisläänemeresooe algvormist **hatra* lähtunud eesti-soome lihttüvelise adrunimetuse balti etümoloogia on aga probleemitu, tuues ühtlasi esile usutava nimetamismotiivi 'merest väljahutud heidis'.

⁷ Kustaa Vilkuna kirjutab: „Mõned soome murdelised vormid (*houtere*) ja saarte nimed (*Houteri*) osutavad võimalusele, et sm *hautera* jt võiks olla vana laen muinasrootsist ja et sõna algne tähendus võis just olla seotud põllumaa väetamisega.”

Kirjandus

- ALFE = Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto. Läänemeresoome keeleatlas. Ostseefinnischer Sprachatlas. Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков. Kd 1–3. Peatoim Tuomo Tuomi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisen kielten tutkimuskeskus, 2004–2010.
- Būga, Kazimieras 1961. Rinktiniai raštai III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Danell, Gideon 1951. Estlandssvenskarnas folkliga kultur II. Ordbok över Nuckömålet. Lund: Carl Bloms Boktryckeri A.-B.
- Duridanov, Ivan 1973. Südslaw. *svęndr-: lit *švėndras* und Zubehör. – Baltistica, kd IX, nr 1, lk 53–55.
- EH = J. Endzelīns, E. Hauzenberga, E. Papildinājumi un labojumi K. Milenbacha 1946. Latviešu valodas vārdnīcai II. Rīgā: Grāmatu apgāds.
- EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim I. Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- EEW = Julius Mägiste 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch I. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EK = Eesti kohanimeramat. Koost Marja Kallasmaa jt. Toim Peeter Päll, M. Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016.
- EKET = Alo Raun 1982. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- EKMS = Andrus Saareste 1958. Eesti keele mõisteline sõnaraamat III. Stockholm: Vaba Eesti.
- EM = Varje Lonn, Ellen Niit 2002. Saarte murde tekstid. (Eesti murded VII.) Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat I. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994.
- ENE = Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 1. Tallinn: Valgus, 1985.
- Falk, H[jalmar] S., Torp, Alf 1911. Norwegisch-Dänisches Etymologisches Wörterbuch II. Heidelberg: C. Winter.
- Freudenthal, A[xel] O[lof], Vendell, H. A. (koost) 1886. Ordbok öfver Estländsk-svenska dialekterna. (Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland VII.) Helsingfors: Tidnings- & Tryckeri-Aktiebolagets Tryckeri.
- Fries, Sigurd 1962. Öländskt och uppsvenskt. En ord- och ortnamnsgeografisk studie över uppsvenska drag på Öland och längs Götalands östkust. Mit einer Zusammenfassung: Öland und die Mälarprovinzen. Uppsala: Uppsala Universitet, lk 29–36.
- Hakulinen, Lauri 1930. Kieli- ja tyyliseikkain huomioinnista kansankielemme sanaston keruussa. – Virittäjä, nr 3, lk 273–288.
- Hakulinen, Lauri 1968. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsingissä: Otava.
- Hofstra, Tette 1985. Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Groningen: Drukkerij Van Denderen B.V.
- IEW = Julius Pokorny 1953. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch II. Bern: A. Francke AG. Verlag.
- Itkonen, Terho 1983. Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä, nr 3, lk 190–229; nr 4, lk 349–386.

- Kask, Arnold 1967. Eesti keele ajalooline grammatika I. Häälikulugu. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.
- LEW = Ernst Fraenkel 1965. Litauisches etymologisches Wörterbuch II. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Manninen, Ilmari 1933. Die Sachkultur Estlands II. (Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused II.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- ME = K. Milenbacha Latviešu valodas vārdnīca IV. Redīgējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns. Rīgā: Kultūras fonda izdevums 1929–1932.
- Ojansuu, Heikki 1916. Suomalais-virolaiset kielelliset kosketukset. I. Viron kielen vaikutus suomeen. – Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmä I. Jyväskylä: Gummerus, lk 98–205.
- Ollikainen 2003 = Вера Михайловна Оллыкайнен 2003. Словарь северонингерманландских говоров финского языка: говоры вуолэ и колтушский. Pohjois-Inkerin murren sanakirja: Vuoleen ja Kelton murren sanasto. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Posti, Lauri 1977. Some new contributions to the stock of Baltic loanwords in Finnic languages. – Baltistica. Baltų kalbotyros žurnalas, kd XIII, nr 1, lk 263–270.
- Rullingo, Ago 2001. Muhumaa: loodus, aeg, inimene. [Tallinn:] Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Ruoppila, Veikko 1984. Itä-Kannaksen murren sanakirja. Aineiston koonneet Adolf Neovius, Lauri Hakulinen ja Veikko Ruoppila, toim Veikko Ruoppila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö.
- Rußwurm, Carl 2015 [1855]. Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus. Tlk Ivar Rüütli. [Haapsalu:] MTÜ Eestirootsi Akadeemia.
- Saareste, Andrus 1953. Länsi-Viron sanaston suhteesta suomen kieleen. (Suomi 106/3.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SEO = Elof Hellquist 1970. Svensk etymologisk ordbok I–II. Tredje upplagan. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag.
- SKES = Yrjö Heikki Toivonen 1974. Suomen kielen etymologinen sanakirja. I. Toimen painos. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1.) Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja 1–. Päätoim Tuomo Tuomi. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1985–.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. Päätoim Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992.
- Vaba, Lembit 1990. Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen. – Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8.–1.9.1990. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 125–139.
- Vaba, Lembit 2005. Dažas piezīmes par Baltijas somu (un it īpaši igauņu) valodu vārda sakņu modifikāciju uz baltu valodu fona. Summary. A type of root modification in the Baltic Finnic languages (especially Estonian) against a background of Baltic languages. – Baltu filoloģija. Baltu valodniecības žurnāls. Journal of Baltic Linguistics, kd XIV, nr 2, lk 155–161.
- Vaba, Lembit 2015. Sõna sisse minek. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 73.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

- Viitso, Tiit-Rein 1983. Läänemeresoomlased: maahõive ja varaseimad kontaktid. – Symposium Saeculare Societatis Fenno-Ugricae. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 185.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, lk 265–281.
- Viitso, Tiit-Rein 2007. merilevä; adru. – Atlas Linguarum Fennicarum 2. Itämerensuomalainen kielikartasto. Läänemeresoome keeleatlas. Ostseefinnischer Sprachatlas. Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков. Peatoim Tuomo Tuomi. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, lk 512–514.
- Vilbaste, Gustav 1993. Eesti taimenimetused. (Eesti TA Emakeele Seltsi toimetised 20 (67).) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Vilberg, Gustav 1915a. Atru, adru. – Eesti Kirjandus, kd X, nr 2, lk 55.
- Vilberg, Gustav 1915b. Veel adrust. – Eesti Kirjandus, kd X, nr 12, lk 400–402.
- Vilkuna, Kustaa 1974. Tang I. – Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid: från vikingatid till reformationstid XVIII. Malmö: Allhems Förlag, lk 131.
- VKM = Valimik korrespondentide murdetekste VIII. Minevikupärandit Häädemeestelt. Kogunud Marta Mäesalu. Tallinn: Eesti TA Emakeele Selts, 2012.
- VMS = Väike murdesõnastik I–II. Toim Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1982–1989.
- Wied = Ferdinand Johann Wiedemann 1972. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von J. Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Võrguväljaanded

- EMS = Eesti murrete sõnaraamat <http://www.eki.ee/dict/ems/>
- HERBA. Historistlik Eesti rahvameditsiini botaaniline andmebaas. <http://herba.folklore.ee>
- Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė. <http://etimologija.balticnexus.lt>
- Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroninio varianto I leidimas 2005 www.lkz.lt
- Svenska Akademiens ordbok. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>

Keele- ja grammatikalühendid

blt = (alg)balti keel; **ee** = eesti keel; **hlms** = hilisläänemeresoome algkeel; **idam** = idamurded; **ieur** = indoeuroopa algkeel; **is** = isuri keel; **isl** = islandi keel; **kagum** = kagumurded; **kirjak** = kirjakeel; **ld** = leedu keel; **lms** = läänemeresoome keeled; **lt** = läti keel; **mpr** = muinaspreisi keel; **n** = neutrum; **pl** = pluural; **rts** = rootsi keel; **serbohor** = serbohorvaadi keel; **slvn** = sloveeni keel; **sm** = soome keel; **ta** = taani keel; **vlms** = varaläänemeresoome algkeel.

Murrukute lühendid

HaLo = Loode-Harjumaa; **Hlj** = Haljala; **Häädemeeste**; **Jõelähtme** (rannikumurre); **JõeK** = Jõelähtme (keskmurre); **Kadrina**; **Kose**; **Kuusalu** (rannikumurre); **Käina**; **Mustjala**; **Phl** = Pühalepa; **Pöide**; **Ridala**; **Risti**; **VNg** = Viru-Nigula.

The crazy idea of etymologising plant names: *adru* (*Fucus vesiculosus*)

Keywords: Finnic languages, Baltic loanwords, lexical history

A Baltic etymology is suggested for an Estonian-Finnish root name for seaweed (Est *adru*, *adra* etc, Fin *haura*, *hauru*, *hatru* ‘kelp, bladderwrack’). The hypothetical origin of the word is **šandra*, continuing in the modern Lithuanian *šaňdrai* pl, *šandros* pl ‘trash, litter, blades of grass, wash-up left by floods on riverbanks or in flood meadows’. The idea looks impeccable both from a phonetic and semantic point of view.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, *phorest45@gmail.com*

SUUR JA VÄIKE

„Küll ma tervitan Mirjamit,” hõikasin tagasi. „Meie kõikide Mirjamit.”

Kui tagasi vaatasin, seisis ta veel vanal kohal ja vaatas mulle järele.

Surusin kõigest jõust pedaalidele. – Hea, et vähemalt tema usub, et Mirjam on seal kuski, mõtlesin. – Võib-olla ta ongi siiski kuski seal ... teisel pool seda kõike.

B. Kangro, Keeristuli.

Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1969, lk 110.

Meelis Friedenthal. Inglise keel. Tallinn: Varrak, 2016. 208 lk.

Juhtusin korraga tegelema Meelis Friedenthali ja Bernard Kangro romaani-dega ning otsustaval hetkel said kahe autori tekstid mu peas kokku. Kangro loomingus kordub Mirjami kuju, ta kehastub ideaaliks, tema suunas liikumine ei saa kunagi päriselt lõppeda ja ta on samas kättesaamatu. Friedenthali romaanis „Inglise keel” pole Mirjam ideaalnaine, aga peategelase Joonase jaoks ikkagi „teisel pool seda kõike” varjusolev eesmärk. Friedenthali ja Kangrot seob veel selgemalt see, et nad kirjutavad Tartust ning mõlemad mõjutavad väga tugevalt Tartu kuvandit eesti proosas. On kiusatus veidi liialdades väita, et Tartu on eestlaste jaoks unenäoline tänu Kangrole ja õudseks on ta viimastel aastatel muutunud tänu Friedenthalile. Kangro tootlikkusele pole Friedenthal esialgu järele jõudnud. Kangrol on suur Tartu romaanide sari ja palju muid tekste ning ta pretendeerib „suure” kirjaniku positsioonile. Friedenthal on oma kolme romaaniga esialgu ikkagi „väike”, kuigi kas igas mõttes, seda peab mõtlema ja vaatama.

Mõistlik arvustaja hoiab muidugi tekstid lahus ning hoidub juhuslikult tekkinud seostest, kuigi need võivad käituda sama saatuslikult kui juhuslik trükiviga. Kas „Inglise keel” on tee-

kond läbi Tartu Mirjami suunas? Tuleb tunnistada, et teistsugused üldistused pakuvad end ilmselt välja. Aga päris kõrvale ei pea seda küsimust heitma, Mirjamile ja Tartule keskenduv tõlgendus on võimalik. Seda võimalust ma alljärgnevalt väga palju edasi ei arenda, jäägu ta aga taustale alles, võib-olla on see millekski hea.

Siinse arvustuse kirjutamise ajaks on ilmunud esimesed vastukajad „Inglise keelele” ajakirjanduses ja blogides. Neid on lühikese aja jooksul ilmunud õige palju. Vastuvõtt on üldjoontes sõbralik ja vaheldub rõõmuhoisestest kriitilistest mõtteavaldusteni. Mitmes kirjutises tuuakse eraldi esile romaani lühidus. Näiteks ütleb Peeter Helme: „...nagu „Mesilasi”, vaevab sedagi raamatut peamiselt vaid üks häda – ta saab liiga ruttu otsa!”¹ Tekib küsimus, miks see peaks olema häda ja kas Helme selle lausega tegelikult mingit olulist häda silmas peabki. Lühiromaanide traditsioon viimase poole sajandi eesti kirjanduses sisaldab „Inglise keelest” lühemaid tekste, mis pole märkusi kvantiteedi kohta põhjustanud. Miks siis nüüd? Oletan, et „Inglise keele” retseptisioonis kor-duvatele tähelepanekutele võiks leida

¹ Peeter Helme soovitab. Meelis Friedenthal – „Inglise keel”. – Kultuur. <http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/b6a71875-c575-45e9-9d4b-1a0f730477f2/peeter-helme-soovit> (15. IX 2016).

kolm omavahel seotud seletust: esiteks – pärast „Mesilaste” menu on Friedenthaltalt hakatud ootama uut suurt eesti romaani. Teiseks – „Inglite keel” on raamat, mis räägib totaalsest raamatust. See pole väliselt suur, aga olemuslikult suurem kui kõik teised. Kolmandaks – Friedenthal on suure romaani ehituskivid siiski kasutusele võtnud, aga kokku pressinud nad väiksesse vormi.

Suure mahutamine väikesesse köidab mind praegu eriti. See ei pea olema üldine kirjanduslik ideaal, aga ma kaldun imetlema Friedenthali töö lõpptulemust. Ettevõtmine on korda läinud ning tekst mõnuga loetav, kuigi võiks ju oodata, et pressimistehnika tulemus on liigne tihedus ning sellest tulenev segasus. „Inglite keel” on klassikalise romaani kombel mitmekihiline, siin on mitu teemat, mitu tegevusaega, palju tegelasi ja tähtsaid mõtteid, koormate kaupa taustatekste, ajaloolisi fakte ning prototüüpe – ja ikkagi mahub romaan kaante vahele ära ja hakkab elama.

Õnnestumise üheks tagatiseks on see, kuidas Friedenthal on siin tulnud toime ajaplaanidega. Tegevusajad ja sellega koos ka vaatepunktid vahelduvad kergesti, peatükid on lühikesed ja iga uus peatükk toob kaasa hüppe ajas. Ja mitte ainult seda, analepsised sähvivad ka peatükkide sees, tihti meenutatakse midagi, meenutused võivad lahti hargneda omaette lugudeks. „Inglite keel” nõuab lugejalt tähelepanelikkust, kuid kui see on olemas, siis on tekst oluliste probleemideta jälgitav. Jälgitavuse saavutab Friedenthal lihtsate võtetega. Aegade näiline virvarr on kindla käega korrastatud. Laias laastus rühmituvad erinevad tegevusajad kolmeks: olevik, lähiminevik (1980. ja 1990. aastad) ning XVII sajand. Olevik on põhiaeg – seda on kõige rohkem, olevik on esitatud kõige lineaarsemalt ning tagasivaated lähemasse ja kaugemasse minevikku hakkavad toimima põhiaja narratiivi seletusena, kuigi neil on olemas ka autonoomsus. Olevikus tegeletakse paberi vesimärkide koguga, lähiminevikus esitatakse armastuslugu, kaugemas minevikus räägitakse lugu paberiveskist ja

selle ümber toimunust. Ja mis eriti oluline – igas ajas tegeletakse ühe ja sama raamatuga, kuhu koonduvad kokku (või õigemini – kust paiskuvad laiali) erinevad jõujooned ja lood. Ka inglite keele leiab sellest raamatust, millest raamat „Inglite keel” räägib.

Lugeja pannakse mõtlema ühele raamatule ja liikuma koos Joonasega põhi-ajas. Peategelasi on romaanis – sõltuvalt sellest, kuidas peategelast määratlada – üks kuni kuus, nendest esimene on Joonas. Temaga tuleb kaasa liikuda, tema käigud kadunud asjade ja inimeste otsinguil käivitavad süžee, Joonas alustab ja lõpetab romaani. Ta pole samas siiski kangelane, kellele oleks allutatud romaani kõik tähendused. Nagu äsja öeldud, koondumispunkt ei ole päriselt üheski tegelases, vaid ühes ja ainsas raamatus. Tegelased asetuvad ümber selle ja hakkavad omavahel seostuma. Salomon Maius teeb oma raamatut ja keegi peab teda selle tegemise eest hoiatama. Mirjam loeb raamatut ja keegi peab tedagi hoiatama või lugemisest päris eemal hoidma. Mirjam ja Maria kuuluvad kokku raamatu kaudu, Villu ja Titivillus ja nimetud vanamehed näivad olevat üksainus aegadeülene tegelane, kes on elu saanud seoses raamatuga. Kõigi ja kõige seostumine pole „Inglite keeles” mitte ainult tehniline võte, kokkukuulumisest sügavamas mõttes romaan räägibki. Ja räägib veel millestki. Kui mõelda korraga Friedenthali kolmele romaanile, mis on ju omajagu erinevad, siis paistab, et tema põhiteemaks on erinevates variantides see, kuidas olemise kõikehõlmavasse tervikusse (ehk siis totaalsesse süsteemi) siseneb viga, haigus. Tundub, et ka Maiuse raamatusse on sattunud saatustlik viga, mis muudab inglid deemoniteks. Kuigi täpselt ei öelda, kust viga otsida, on võimalik siiski asjakohane tähele panna, et Maius nõustub vesimärgiga, kus on selgitav tekst *via aurea* (lk 76), raamatus, mida uurivad Asta ja Eino Aaron, on aga vesimärgil kiri *via difficilis*. Need kirja variandid käivad aga ikka kokku: „Kuldsel teel kõndida on küll raske, aga võimalik” (lk 60).

Friedenthal suudab hästi hallata korduvaid-varieeruvaid tegelasi, teemasid, motiive, samuti vihjeid ja ütlemitajätmisi. Nii loob ta kõhedusttekitavat atmosfääri, paotab ust, mille taga on mingi muu maailm, mis seob kokku siinpoolseid maailmu. Muide, ka ukse paotamist sõna otseses mõttes võiks märgata: Villu tüdruku me ei näe kunagi „päriselt”, aga näeme tema kätt, mis ulatab ukse vahelt dressid (lk 43). Tütre paistab käsi, Mirjam on kadunud, kuskil elab imelik noor naine – jutt käiks nagu erinevatest inimestest, aga kui lugeja on hakanud taipama, kuidas selles romaanis asjad käivad, siis pole see enam kindel. Äkki on kõikide uste taga ikkagi Mirjam? Kui teaks.

Mitme tähenduslikult korduva motiivi (torupill, katkine sõrm, taskunuga, hessperiidide õunad, kolm teed, kleit) kõrval on ka selliseid kordumisi, mis mõjuvad alguses suvalistena, aga mis samamoodi jätkuvad kõige kokkusõlmimist kõigega, nii et juhuse paiste lõpuks ikkagi osa suuremast süsteemist. Näiteks ehitab Eino ümber oma pliiti, et see teeks sooja vett (lk 27), aga pärast teeb vett Villu pliit (lk 42). Ei oskagi seda väga tähtsaks pidada, aga kordus toetab tervikut ja käivitab mõnes hoogsamas tõlgendajas uusi seosteskeeme. Näiteks märkasin, et Villu pliidi veega peseb Joonas käsi, märkasin, et Joonasel on sõrm katki, märkasin, et see kipub hiljem mädanema... See ahel paistab sündmõteline, aga sellistesse ahelatesse sissemässimist romaan soodustab.

Igapäine rikkalikkus ja suured teemad võiksid tulemuseks anda väikese tekstimahuga „suure” kirjanduse. Päris kindel see siiski pole, kuigi pole ka kindel, et see on teisiti. Nimelt on teoses jooni, mis tekitavad kahtluse, kas peaesmärk on arendada laiahaardelist ja sügavmõttelist kirjandust või tahetakse pakkuda haritud publikule midagi piseamat ja kergemat – meelelahutust, kus saavad kokku põnev uurimislugu ja õuduskirjanduse inimnäoline variant. Mõistlik vastus on minu meelest see, et nende eesmärkide vahel polegi vastuolu,

suured mõtted ja žanrikaanonite alla paindub põnevus võivad käia koos.

Uurimisloos on Joonas Mirjami jälgedel, Joonas, Mirjam ja mõni teinegi on Aaronite jälgedel, Aaronid on Maiuse jälgedel ja Maiuse raamat jälitab üldse kõiki. Ka Saatuseliku raamatu ümber tiirlevad lood on saanud endale intellektuaalses meelelahutuses omaette niši ammu enne „Inglite keelt”. Loterii blogis on arvustaja ettevaatlikult, aga siiski nimetanud Friedenthali „eesti Ecoks”² ja küllap on mõnele teiselegi lugejale „Inglite keelega” seoses meelde tulnud „Roosi nimi”. Tegevuse keskmes olevate raamatute tähenduslikkus on siiski kummaski romaanis erinev ning Friedenthali inglite keele kaudu avalduva algühtsuse taastamise teema tundub olevat fundamentaalsem. Aga jäägu kahe kirjaniku võrdlus edaspidistele andunud uurijatele, selleks tuleb Ecot hoolega üles lugeda, mida ma siiski ei teinud. Praegu saab mõtiskleda, kas Friedenthal kõigi nende Ecode olemasolu tõttu ka midagi kaotab. Võib kaotada, sest traditsioon söötab ette turvalise lugemisviisi ja tunde, et me oleme toimuvaga tuttavad juba enne, kui me romaani loetud saame. Aga samas võiksid ka traditsiooni taustal selgemini välja tulla need tahud, mida varasemast kirjandusest ei leia. Näiteks see ootamatu vaade ajalool, mis tuleb esile XVII sajandil toimuvate sündmuste ja nende uurimise kaudu.

Aaronite prototüübid Õie ja Leo Utter uurisid Tartu paberiveski asutamise lugu ja kinnitasid, et hoolimata plaanidest ei saanud paberiveski asutamine kunagi teoks ning arvamus Tartu vesimärgi olemasolust on pealiskaudse tõlgenduse tulemus.³ Nad tõid välja rea asjaolusid, miks paberiveskit ei rajatud, kõige muu kõrval saame nende artik-

² kolm, Meelis Friedenthal – Inglite keel (2016). – Loterii. <http://loterii.blogspot.com/2016/05/meelis-friedenthal-inglite-keel-2016.html> (15. IX 2016).

³ Õ. Utter, L. Utter, Tartu paberiveski asutamisest. – Paar sammukest XXI. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2004, lk 41–56.

list teada, et ülikooli trükikoja esimese juhataja Jakob Beckeri tegevus Tartus oli pehmelt öeldes problemaatiline. Friedenthal on Beckeri kuju jätnud põhitegelaste hulgast välja (kuigi teda päris unustatud ei ole) ja pannud formaalse juhi asemel trükikoja tegevust sisuliselt suunama teistmoodi problemaatilise Salomon Maiuse. Seda nime kasutas pseudonüümina Tartus päriselt töötanud Friedrich Menius, kelle elukäiku Friedenthal tutvustab romaani järelsõnas. Aaronite järeldused on teistsugused kui Utterite järeldused ja profaansel lugejal ei ole kindlat teadmist, keda uskuda.

Küsimus, mis seal veskis teisel pool jõge ikka täpselt tehti või tegemata jäeti, on teadagi kohaliku tähtsusega, siit hargneb vaid üks väike lugu suuremas võrgustikus. Selle võrgustiku puhul ei tea aga lugeja kunagi täpselt, mis osutub tähtsaks ja keda uskuda. Tähtis peaks olema, mis saab Maiuse raamatust. Sellest väga midagi ei saagi, see jääb Siimu

kätte. Ehk siis ootama oma aega, mis võib ju lähedal olla. See teeb rahutuks ja tekitab uusi küsimusi. Mis saab Joonasest? Miks jätab Friedenthal tõlkimata volapüki keeles ette loetud lause (lk 182)? Miks XX sajandil hakati volapüki keeles ikkagi kasutama „r”-tähte? Miks rõhutab Friedenthal järelsõna lõpus (lk 208), et uurimine jätkub Tartu Ülikooli raamatukogus?

Volapükikeelne lause on pärit Johannese Ilmutuse raamatust (Ilm 1: 3). See tekstikoht võib tekitada uusi küsimusi, aga olgu ta siin lõpuks kirjas ka eesti keeles ja kõige levinumas sõnastuses: „Önnis on see, kes loeb, ning need, kes kuulavad neid ennustuse sõnu ja hoia- vad talle, mis sellesse on kirjutatud, sest aeg on lähedal.”⁴

MART VELSKER

⁴ Johannese ilmutus. – Piibel. <http://piibel.net/#q=Ilm+1> (16. IX 2016).

IRRATSIONAALSUSE MÄÄRATLEMISE PROBLEEMIDEST

Maarja Vaino. Tammsaare irratsionaalsuse poeetika. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 258 lk.

Maarja Vaino monograafia „Tammsaare irratsionaalsuse poeetika” fookusse mahub mitmeid kaalukaid Tammsaare töid alates tema 1907. aastal ilmunud jutustusest „Uurimisel” kuni viimase romaanini, 1939. aastal avaldatud „Põrgupõhja uue Vanapaganani” välja. Kaasaja kontekstis on selline haare silmatorkav, sest minu teada ei leidu Eestis teist XXI sajandi doktoritööna kaits- tud kirjandusteaduslikku uurimust, mis kaasaks nii suure osa kirjaniku tekstikorpusesse kuuluvatest ilukirjan- dusteostest.¹ Kontrasti ei teki aga siis, kui paigutame selle kõrvuti XX sajandil ilmunud Tammsaare-monograafiatega

(Marta Sillaotsa, Karl Mikhla, Heino Puhveli, Helene Siimiskeri jpt töödega). Raamatu lähemal uurimisel selgubki, et Vaino ei võta oma uurimistöös mõõtu niivõrd omaenda kaasaegsetelt, kuivõrd eelmistelt Tammsaare uurijate põlvkon- dadelt.² Kusjuures iseäranis tugevalt näikse Vaino toetuvat just Tammsaare loomingule 1930. aastatest pärit käsitlus- tele (Vaino ise viitab August Annisti, Rudolf Sirge ja Daniel Palgi töödele, kuid mainiksin oluliste mõjuallikatena

² Hea ettekujutuse Vaino sümpaatiatest, kuid ka trendidest Tammsaare retseptsioonis kogu XX sajandi vältel annab eraldi peatükk („Sissejuhatus: A. H. Tammsaare loomingu senisest uurimisest ja probleemiseade”) tema doktoritöös, mis on käesolevast raamatust millegipärast välja jäetud. Vt M. Vaino, Irratsionaalsuse poeetika A. H. Tammsaare loomingus. (Tallinna Ülikooli humanitaar- teaduste dissertatsioonid 26.) Tallinn: Tal- linna Ülikool, 2011.

¹ Samas on see muidugi ajastu märk ehk osutus muutunud uurimispraktikatele.

ka Mihkla, Sillaotsa, samuti Jaan Roosi ja Eduard Laamani uurimusi). Sellise toetuspunkti põhjendusena väidab ta, justkui olnuks irratsionaalsus tol ajal erilisel luubi all (lk 39–40).

Teisalt on Vaino raamatul XX sajandil kirjutatud Tammsaare-uurimustega võrreldes üks oluline erinevus. Eelneva sajandi kirjandusanalüüsid tõukusid valdavalt ühest ühtsest lähenemisviisist, kuid Vaino raamatus valitseb meetodite osas (tänapäeva humanitaarteaduslikele uurimustele omaselt) eklektika. Töös leidub sugemeid mitmest XX sajandil ja ka nüüdisajal levinud lugemisviisist, mis seostuvad näiteks semiootika, strukturalismi ja poststrukturealismiga. Samas selle eri lugemisviise põimida üritava uurimuse kõige paksem kiht on ikkagi tuntuvalt positiivismi poole kaldu, kinnitades omakorda Vaino sõltuvust selles paradigmas kirjutatud uurijate töödest.

Monograafia koosneb kümnest peatükist, millest neli esimest on sissejuhatava iseloomuga ja ülejäänud keskenduvad Tammsaare ilukirjanduslike tekstide analüüsimisele irratsionaalsuse dimensiooni avamise eesmärgil. Põhiosa toetub 2011. aastal kaitstud doktoritööle, täienduseks on lisatud esimene peatükk „Minu Tammsaare” ning väljaspool üldist numeratsiooni kaks eraldi analüüsi, sh väike mõistesõnastik.

Esimene sissejuhatav alaosa pakub lugejale uurija enda sõnutsi rõhutatult subjektiivset portreed Tammsaarest. Kuid lähemal uurimisel meenutavad selle silmanähtavalt idealiseeritud figuuri mitmed jooned siiski varasemaid autorikonstruktsioone, enim ehk Tammsaare kujutist Elem Treieri raamatus „Tammsaare elu härra Hansenina”.³ Kes võiks olla Vaino raamatu eeldatav lugejaskond? Uurija näib panustavat esseistlikule kirjutusviisile ja seega laiemale huvigrupile. Samas kui jätta kõrvale sissejuhatavate peatükkide kärped, mahavõetud viited Tammsaare teksti-

dele ja mõnele Tammsaare uurijale⁴ ning teadustöö formaati nii või teisiti eiravad lisapeatükid alguses ja lõpus, pole selles raamatus sisulises plaanis doktoritööga võrreldes suurt midagi muutunud. Nii siis žanri mõttes jääb see pidama uskile esseistika ja teadustöö vahelisele alale ja „õige” lugemisviisi valiku osas tekib paratamatult nõutus. Kuigi uurija ise sooviks ilmselt, et seda teadustööna ei vaadeldaks, sunnib raamatu struktuur, mis kattub doktoritööga ja kasvab välja selle aluseks olevast (ebateadlikult kasutatud) teooriast, peale pigem prillid, mida kasutavad teadustöö analüüsijad.

Raamatu põhiargumendi järgi on Tammsaare teostes palju irratsionaalsust, mis tuleb lugude struktuuris esile viie „fokuseeriva komponendi” ehk saladuste, maastiku, muusikamotiivi, neitsilike ja saatuslike naistegelaste ning narri-tüübi kaudu. Kas ja kuivõrd just neid saab irratsionaalsuse seisukohalt nn fokuseerivateks komponentideks pidada, on vaieldav. Eelkõige ei veena mind narri-tüübi ja saladuste tematisseerimine, kuid arutlused töö struktuuri üle ei mahu sinne retsensiooni fookusse. Osutan üksnes, et selline valik (kui muusikamotiiv välja arvata) näib samuti otsustavalt tõukuvat 1920.–1930. aastate Tammsaare-retseptsiooni mõteliinidest. Küll aga ei saa tolleaegsete uurimistrendide kaudu selgitada Vaino püüdu avada nende nn komponentide abil kaht ulatusliku tähendusväljaga ning mitme erineva mõtlemiskoolkonna ja kontekstiga seotud mõistet – irratsionaalsus ja poeetika.

Raamatu pealkirja rõhk sõnal *poeetika* viib mõttele, et analüütilise mõistena on see uurimuse läbiviimiseks olulisem, kuid selle määratlemiseni Vaino

³ Vt ka A. Väljataga, Kas me sellist Tammsaaret tahtsime? – Vikerkaar 2003, nr 4–5, lk 197–199.

⁴ Loobumine viidetest Tammsaare tekstidele minu meelest lugejasõbralik valik ei ole. Kuid eelkõige tekitab küsimusi mõne (eelkõige just Vaino kaasaegse) uurija mõtete enda omade pähe esitamine. Kuna raamatus on võrreldes doktoritööga viiteid ka selles osas kärbitud, torkab see veelgi häirivamalt silma.

oma raamatus suurt ei jõuagi.⁵ Kuidas õnnestub aga irratsionaalsuse piiritlemine? Uurija väitel on see miski, mida mõistuse, mõtlemise ja loogiliste mõistete kaudu ei saa käsitleda (lk 31). Kuidas seda siis uurida? Siinkohal tuleb esile üks selle raamatu probleemidest, nimelt: kas irratsionaalsusest saab rääkida ilma ratsionaalsuseta? Vaid mõõdamattes osutab Vaino tõigale, et osa nn irratsionalistidest pidasid end ise ratsionalistideks (lk 37) ehk teadvustasid selgelt oma mõjutatust valgustustajast eeldustest, millest põhilisim on usk inimese ratsionaalsusse.⁶ Valdavalt vaatab uurija selle binaarsuse osapoolte ehk irratsionaalsuse ja ratsionaalsuse vastastikusest sõltuvussuhtest mööda. Sisesejuhatuse ühes alapeatükis näiteks kipuvad kõik nn irratsionalistid, keda uurija loetleb, üksteisega häirivalt sarnanema (lk 31–38). Kas ei lähtu Freudist siiski eraldiseisev freudistlik mõtteviis (vt kas või Maire Jaanuse vastavaid Tammsaare-uurimusi) ning kas mitte kaasaja dekadentsi- ja modernismiuuringute raames ei räägita ka bergsonismist ja nietzscheaanlusest – mõtteviisidest, mida kumbagi pole Tammsaare tekstide avamisel põhjalikumalt kasutatud?

Ka lahknevused irratsionaalsuse mõistet tutvustava sisesejuhatuse ning selle kui analüütilise mõiste rakenduste vahel analüüsipeatükkides toovad esile mõiste määratlemisega seotud raskused. Nimelt peaaegu ühegi sisesejuhatuses tutvustatud nn irratsionalisti (Schopenhaueri, Nietzsche, Kierkegaardi, Freudi jt) tekstid ei ole Tammsaare ilukirjanduslike tööde analüüsimisse kaasatud.⁷

⁵ Doktoritöö sisesejuhatuses (vt alapeatükk 1.4 „Poetika vahendid”) on seda üritatud defineerida natuke põhjalikumalt, kuid kuna Vaino toetub seal segiläbi narratoloogiale, vene vormikoolkonnale ja semiootikale, mingit selget arusaamist ei teki.

⁶ Vt I. Kant, Kostmine küsimusele: Mis on valgustus? – Akadeemia 1990, nr 4, lk 801–810.

⁷ Erandiks on Solovjov ja Berdjajev, kuid Vaino viitab neile valdavalt sekundaarkirjanduse kaudu ja ausalt öeldes pole vaata-

Selle põhjuseks näib olevat uurija arusaam autorist. Kuigi Vaino väidab raamatu alguses, et kirjanikud on kui meediumid, kes kirjutavad enesele teadvustamata oma teksti sisse palju rohkem, kui plaanivad (lk 10), esitleb ta raamatu mitmes alaosas autorit oma teksti tähenduskihtide täieliku kontrollijana, rääkides autorile ainulaadsest kujundisüsteemist ja teadlikest teksti ülesehitamisvõtetest, samuti sellest, et autor on teadlikult intertekstuaalne, st ei kirjuta ühegi mõtleja raamistikus (vt nt lk 29, 37, 159). Nagu teada, on selline autorit oma teksti tähenduste suveräänseks allikaks pidav käsitlus pärit romantismiajastust ja kandub sealt ka (biograafilis-) positivistlikesse uurimispraktikatesse. Selle romantilis-positivistliku arusaamaga autorist tuleb omakorda kaasa terve rida muid varjatud eeldusi, sh ettekujutus ilukirjanduslikust tekstist kui eneseküllasest tervikust,⁸ mille seosed teiste tekstidega on parimal juhul seletatavad mingi umbmäärase õhkkonnaga, mida samas aegruumis viibijad sisse hingavad (vt eelkõige lk 29). Niisiis taastoodab Vaino oma raamatus eelmisel sajandil domineerinud lugemisviise ja arusaamu autorist, mis aga tekitavad lühiühendusi XX sajandi viimasel veerandil levima hakanud lähenemistega ja nende aluseks oleva autorikäsitusega, millele viitavad töös pillatud nimed, nagu Foucault, Ortner, Kristeva jt.

Võimalik, et üsna ulatuslik kinnijäämine pealtnäha väärtusvabasse positivismi (mis samas ei lähe kokku osalise toetumisega intertekstidele, mille puhul pole mingit tõsikindlat teadmist, kas Tammsaare neid kunagi luges) on ka põhjus, miks lugejale ei selgitata sisesejuhatuses, millistes kontekstides uurija irratsionaalsuse mõistet analüüsi osa-

mata mitmetele viidetele üldse kindel, kas ta on nende töid lugenud. Selline kahtluseuss närib ka nii mõnegi teise viite puhul.

⁸ Ka on selle taga usk teksti ja autori vahendamata seosesse, mis väljendub muuhulgas selles, et Vaino ei kasuta mitte narratoloogiast pärit mõisteid *implitsiitne autor* või *jutustaja*, vaid räägib läbivalt autori vaatepunktist.

des rakendab. Positivistlike uurimuste eri vormides uurijad reeglina ju oma töö lähtealuste üle ei arutle, mistõttu selliseid lähenemisi on peetud ka ateoreetiliseks. Siiski olnuks lugejasõbralikkuse huvides oluline need lähtealused lahti kirjutada. Analüüsipeatükkide põhjal väidaksin, et jõulisemalt joonistuvad välja sellised idealistlike diskursustega haakuvad kontekstid nagu kristlus (ja piibel selle intertekstina) ning väiksemas matus antiikmütoloogia ja (lääne-meresoomes) folkloor. Paigutaksin nendega ühte ritta ka sümbolismi, mis uusplatonismi kaudu assotsieerub (romantismi ajastul domineerinud) idealistlike diskursustega, millest uurijal paraku erilist aimu ei näi olevat (vt peatükki, mis räägib saladustest,⁹ samuti muusikamotiiviga tegelevat peatükki). Mõnevõrra huvitab Vainot erinevaid idealismi vorme kritiseeriv eksistentsialism, seda eelkõige peatükis „Reaalsed ja irrealsed maastikud”. Osaliselt seob Vaino irratsionalismi ka XIX sajandi loodusteadusega haakuvate ja samuti idealismile vastanduvate positivistlike mõtteliinidega, näiteks darvinismi eri vormidega, sh determinismi ning pärilikkuse teooriatega (toetudes eelkõige Sirgele, Mihklale, Laamanile ja Palgile, vt iseäranis peatükki „Saladused...” ning „Reaalsed ja irrealsed maastikud”). Lisaks assotsieerub see mõiste mõne Tammsaare kaasaega mõjutanud mehekeske ja suisa naisevaenuliku mõtleja müstifitseeriva naiselikkusemääratlusega (vt eelkõige naiselikkusega tegelevat peatükki).¹⁰ Kõik mainitud kontekstid põimuvad omakorda mingil määral omaeluloolisuse kontekstis, millesse

Vaino oma objekti ehk kõige järjekindlalt paigutab.

Põhimõtteliselt on ülal osutatud kontekstid irratsionaalsuse avamise seisukohalt relevanted ja vääriks seega tähtsustada. Kuid kuna igapäevses neist on selle mõiste konnotatsioonid erinevad, peaks need relevantsetele intertekstidele toetudes lugejale selgelt välja joonistama. Kuna sellist eristamist ei toimu, kipub mõiste muutuma justkui kõige ja samas suurt mitte millegi tähistajaks. Seetõttu jääb kokkuvõttes küsimus, millised on need mõttesuunad ja teooriad, mis selle vaieldamatult võimsalt domineeriva irratsionaalsuse taastootmisele Tammsaare töödes kaasa aitavad, ikkagi lahtiseks. Mingit sidusat vastust viimane peatükk selle kohta ei paku. Pealegi ilmnevad need raamistikud, mille kaudu irratsionaalsus Vaino uurimuses häguselt väljenduse leiab, rohkem või vähem ulatuslikult ning üks teisega põimudes kõigis Tammsaare töödes. Vaino aga kaldub neid avama mõne üksiku Tammsaare ilukirjandusteksti abil. (Eraldi küsimus on, kui paljusid kontekste üks uurija sellise lähenemise puhul üldse korraga jälgida suudab.)

Veel häirib juba ülal mainitud kalduvus hoida irratsionaalsus ratsionaalsusest järgalt lahus. Analüüsi osades on selle tulemuseks suure osa Tammsaare meestegelaste paigutumine väljapoole irratsionaalsust, samal ajal kui tervet hulka naistegelasi tutvustatakse lugejale läbivalt irratsionaalsena. (Sellele viitab ka raamatu struktuur, mille alapeatükkide hulgas on olemas naiselikkus, aga mehelikkus puudub.) Siiski, kas ei tule irratsionaalsus oma mitmesugustes vormides esile igas Tammsaare karakteris, seda vaatamata asjaolule, et sooerinevuse analüüsil kipuvad binaarsused mees–naine, mehelik–naiselik (näiteks Indrek *versus* Karin) taanduma opositsiooniks mehelikustatud ratsionaalsus *versus* naiselikustatud irratsionaalsus? Ja teisiti see olla tegelikult ei saakski. Nagu teada, toimub alates XIX sajandi teisest poolest subjektkäsitlustes tänu näiteks Darwinile, Freudile, Nietzschele, Marxile jpt otsustav mur-

⁹ Maeterlincki nimi, millele see peatükk korduvalt osutab, on muidugi võtmelise tähtsusega, kuid sellele peaks lisanduma terve hulk teisi nimesid, et irratsionaalsus sümbolismi kaudu kõnelema hakkaks.

¹⁰ Just naistegelaste analüüsile pühendatud kaheksandas peatükis tuleb kõige drastilisemalt esile pealiskaudne orienteerumine kaasaja uurimispraktikates ning essentsialistlike ja essentsialismi õonestavate käsitluste läbisegi kasutus, millest oli juttu eelmises lõigus.

rang, mille tagajärjed ilmnevad Tammsaare kaasajast juba tunduvalt varem.

See dihhotoomia, mille poolte laushoidmine positivistliku tausta tõttu uurija mõtlemist struktureerib, kandub muudele tekstianalüüsi tasanditele, kaasates mõistagi ka idealiseeritud ettekujutuse kirjanikust kui ühtse maailmapildiga, läbivalt ratsionaalsest, loogilisest ja samas üli loovast geeniusest. Just seetõttu ei mahu Tammsaare Vaino raamatus tema enda pooldatud inimese määratlusse, mille eesmärgiks oli kujutada inimest kogu tema vastuolulisuses (vrd lk 201). Kohati näib isegi, et käsitust Tammsaarest kui lõputult loovast geeniusest, kes oma teksti kujundisüsteemi teadlikult arendab, on nimme rõhutatud. Sellel taustal tekib küsimus: miks on nii raske leppida tänapäeva humanitaarteaduses ammu levinud eeldusega, et autor kirjutab oma tekstid eliotilikus mõistes etteantud traditsiooni sees või barthesilik-foucault'likes terminites nende diskursiivsete strateegiade raames, mis on kirjutusaja kultuuris aktuaalsed? Ehk tõukub see eeldusest, et kui autor enam oma teoste tähenduste originaalne allikas ei ole, siis ta piseneb, muutub kopeerijaks või mis veelgi hullem, plagieerijaks (vrd lk 37)?¹¹

Minu meelest on autor siiski seda parem, mida rohkem tema tekstid on dialoogis (nii teadlikult kui teadvustamata) teda ümbritsevas kultuuris aktuaalsete diskussioonidega ja nende eestkõnelejatega, samuti nendega seotud intertekstidega. Tammsaare kui oma ajastu traditsioonis suurepäraselt

orienteeruva autori väärtust pigem kasvatab teadmine sellest, et päris sageli räägib ta oma tegelaste kaudu kas nietzschelikult, freudistlikult, darvinistlikult või näiteks bebellikult. Osa intertekstidest on Tammsaare kindlasti oma teostesse sisse kirjutanud sihiliikult, aga suurt osa ta ei kontrolli. Seda, kust kulgeb piir (ajas muutuva) autori intentsiooni ja selle puudumise vahel, pole võimalik kindlaks teha. Lisaks, kui autor ei kontrolli suurt osa oma kontekstist, siis ei saa tekstides ilmnevat implitsiitset autorit konstrueerida koherentse maailmavaate kandjana (näiteks väidab Vaino, et Tammsaare toetub oma hilisemates töödes üha enam kristlusele)¹² ega esitada teksti ja autori suhet vahendamana. Veelgi enam, kui autor on osaliselt irratsionaalne, on seda ka uurija, ja minu meelest on just seetõttu uurimus seda parem, mida eksplitsiitsemalt selle aluseks olevat teooriat on teadvustatud.

Mis võiks olla „Tammsaare irratsionaalsuse poeetika” väärtus? Tammsaare tööde populariseerijana ja tema retseptiooni teatud osa taasaktualiseerijana on see raamat oluline saavutus. 1920.–1930. aastate Tammsaare retseptioonist pärineb suur osa Vaino raamatu alapeatükkide teemadest, mida on omakorda teatud määral edasi arendatud ja teisendatud. Irratsionaalsuse dimensioonile eraldi tähelepanu juhtimine on fookusena uudne. Kuna see dimensioon on olemas kõigi XX sajandi kirjanike ja kunstnike loomingus, võib see töö olla seemneks uutele vastava rakursiga uurimustele. Üks osa raamatust pakub ka irratsionaalsuse avamiseks uut teadmist ja avab uusi uksi selle otsimiseks. Lisaks heale Tammsaare retseptiooni tundmisele võimaldab seda Vaino põhjalik orienteerumine Tammsaare tekstikorpuses, millele toetudes tulevad raamatu analüüsi osades kohati nähtavale senini märkamata jäänud tekstidevahelised dialoogid ja/või polüloogid.

Veel tõstaksin esile piiblitundmist ja selle kaudu osalt uute kristliku kon-

¹¹ Doktoritöös tuleb see eeldus oma täies ilus esile: „Loomulikult ei lähtu Tammsaare oma loomingus selgelt ühestki kindlast vaatepunktist. Pean oluliseks rõhutada, et ta ei kirjuta ühegi filosoofi või mõtleja „raamistikus”. Seepärast olen sissejuhatavalt visandanud kõigest mõned jõujooned, mis olid Tammsaare-aegses mõttemaailmas irratsionaalsusega seonduvalt esil. Tammsaare elas selles mõttemaailmas, kuid ei kopeerinud oma mõtlemises teisi autoreid” (M. Vaino, Irratsionaalsuse poeetika A. H. Tammsaare loomingus, lk 28, vrd raamatus lk 37).

¹² Kristliku ideoloogiaga vähemalt samavõrd on Tammsaare töödes selle kriitikat.

teksti aspektide avamist ning mütoloogiat (sh folkloori) kaasamist ka laiemalt. Müütilis-religiooslele tasandile ei ole Tammsaare tööde raames senini kuigi palju tähelepanu pööratud ja seega võiks selles liinis tulevikus jõulisemaid ja süsteemsemaid käsitlusi oodata. Minu meelest hakkab irratsionaalsuse dimensioon veenvaimalt tööle muusikamotiivi analüüsis (vt seitsmes peatükk), mis keskendub peamiselt kolmele Tammsaare tekstile: „Varjundid”, „Viiul” ja „Kõrboja peremees”. Omamoodi märgiline on ka tõik, et ainukese analüüsipeatükina ei arenda see edasi 1920.–1930. aastate Tammsaare retseptsioonist lähtuvaid liine. Muusikamotiivi dominandile Eestis ilmunud ilukirjanduses senini eriti tähelepanu pööratud ei ole. Niisiis heidab see uutmoodi valgust kogu tolleaegsele eesti kultuurikontekstile, seda enam, et Vaino ei piirdu vaid näidetega Tammsaare töödest, vaid osutab palju laiemale kultuuriväljale, kus oma koht on ka kujutaval kunstil. Lisana esitatud „Koerad ja suremine” ning „Ema

jälg” pakkusid samuti lugemiselamust. Viimasega seoses mainiksin siiski, et erinevalt muusikamotiivi peatükist, kus lisaks omaeluloolisuse kontekstile kaasab uurija tänu tekstidevaheliste mõjusuhete näitamisele palju laiemat kultuurisituatsiooni, jääb kõnesoleval lisalugu ikkagi kinni üksnes omaeluloolisuse raamistikku ja seetõttu sulgub ka Tammsaare tekst pelgaks autori eluloo illustratsiooniks. Pole kahtlust, et kõigis ilukirjandustekstides on olemas omaelulooline kihistus, kuid ma ei näe otseste tekstist autori biograafiani. See on alati vahendatud paljude teiste tekstide poolt. Niisiis oodanuks kitsa elulookonteksti avardamist laiemate kultuurikontekstidega, küsides ema ja poja suhte traumaatilise mõju sedastamise kõrval mh näiteks seda, milliste metafooride, emaduse representatsioonivormide ja kultuuris levinud nostalgiamotiivide kaudu seda traumaatilist suhet oli tollal tavaks esitada.

MIRJAM HINRIKUS

HOLLO KAASAJASTAB KANGRO-KÄSITUST

Maarja Hollo. Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõjajärgses loomingus. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuenssis 12.) Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016. 193 lk.

Maarja Hollo 2016. aasta septembrikuus ilmunud „Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõjajärgses loomingus” on esimene Kangro loomingu põhjal kirjutatud väitekirj. Kangrost on avaldatud kaks elulugu: Karl Ristikivi koostatud lühielulugu ilmus 1967. aastal Rootsis, kui kirjanik veel elas, ning 2003. aastal ilmus Eestis Oskar Kruusi kirjutatud elulugu. Peale kirjanduslugude on Kangro mahukat loomingut varem käsitlenud Karl Muru, Toomas Liivi ja Janika Kronbergi artiklites. Rebekka Lotman on uurinud Kangro sonette ja nende

vormi. Toreda kokkusattumusega ilmus pool aastat enne Hollo väitekirja Urmas Bereczki ühendkunstiteos „See sinine sirjendav kaugus”, mis sisaldab peale Kangro luuletuste ka plaate videote ja muusikaga. Nii võib rääkida väikesest Kangro-renessansist aastal 2016.

Maarja Hollo uurimus on artikliväitekirj, mis koosneb neljast artiklist ja ligi sajaleheküljelisest sissejuhatausest. Sissejuhatavas osas tutvustab Hollo uurimuse tausta, teoreetilisi lähte-kohti ja olulisemaid teemasid. Üsna pikalt käsitletakse ka 1930. aastate üldist kirjanduspilti Eestis ning Kangrot luuletajana, kuigi need teemad ei kuulu õigupoolest uurimuse keskmesse. Kolm uurimusartiklit on ilmunud eesti teadusajakirjades (Keel ja Kirjandus, Methis) ja üks ingliskeelses uurimuste kogumikus. Artiklid on ilmunud aastatel 2013 ja 2014, nende pealkirjad kirjel-

davad hästi käsitluste peamist tuuma: „Eksiil, trauma ja nostalgia Bernard Kangro „Sinises väravas””, „Mälukultuur ja moraalne tunnistus: Teise maailmasõja mäletamine Bernard Kangro Tartu-romaanides”, „Varemed ja aiad. Barokk-kirjanduse esteetika Bernard Kangro Tartu-romaanides” ning ingliskeelne „Nostalgia and Redemption in Bernard Kangro’s Joonatan Novels” („Nostalgia ja lunastus Bernard Kangro Joonatani-romaanides”).

Hollo uurimisaine on Bernard Kangro sõjajärgne niinimetatud mälukirjandus, milleks on romaanid „Sinine värav” (1956), „Jäälätted” (1958), „Emajõgi” (1961), „Tartu” (1962), „Kivisild” (1964), „Must raamat” (1965), „Keeristuli” (1968), „Joonatan, kadunud veli” (1971), „Puu saarel on alles” (1973) ning üks novell („Kummitused”, 1983), samuti üks käsikirja jäänud näidend („Kohtumine vanas majas”, 1979). Kangro luule ja tema muud tekstid ei kuulu tegelikku uurimisainesse, kuid neid on siin-seal kasutatud taustamaterjalina oluliste teemate ja tekstide analüüsis.

Hollo on püstitanud oma uurimusele kolm eesmärki. Esiteks tahab ta määratleda Kangro proosaloomingu tähenduse ja koha Eesti kirjanduses ja kultuuriloos, kuna tema meelest peetakse Kangrot üheks eesti kirjanduse isakujuks. Hollo teine eesmärk on tuua uusi vaatenurki Kangro loomingu uurimisse. Kolmas eesmärk on selgitada, mil viisil Kangro kujutab, kordab ja töötab läbi ühelt poolt indiviidi, teiselt poolt kogu rahva minevikku oma sõjajärgses loomingu. On selge, et Kangro saatus pagulaskirjaniku ja eestikeelse pagulaskirjanduse ühe olulisema mõjutajana paigutab ta eesti kirjandusloos erilisele kohale. Nii tema kui ka teiste Rootsis elanud eesti kirjanike tegevust valgustab näiteks Janika Kronbergi verivärske teos „Hästi valitud sõbrad”.

Hollo uurimuse teoreetiline lähtekoht on autobiograafiline uurimistraditsioon, mis on viimastel aastakümnetel olnud kirjandusuurimuses üks aktiivseid ja kasvavaid suundi. Kuna autobiograafilisus on väitekirja kandvaid teemasid,

oleks selle võinud esile tuua ka töö pealkirjas. Hollo uurib, missuguste vahendite abil teeb Kangro oma isiku ja oma kogemused ilukirjandusliku narratiivi osaks. Eriti Tartu-tsükli romaanidele on tüüpilised eri tasemete jutustajad, välise jutustaja liikumine teksti sisse üheks tegelaseks ning eri vaatenurkade ja žanride vaheldumine teoste sees. Siin toetub Hollo eriti Mihhail Bahtini teooriale, kus autori ja tema poolt loodud fiktiivse tegelase suhet vaadeldakse kahe elava subjekti kognitiiv-eetilise suhtena. Romantilise peategelase mõiste, mis esineb ka väitekirja pealkirjas, tähistabki Bahtini teoorias nimelt viisi, kuidas kirjanik iseennast peategelase kaudu ühtpidi paljastab, teistpidi varjab. Lugejale, kes Bahtini ei tunne, võib sõnapaar „romantiline peategelane” tekitada hoopis teistsuguseid ettekujutusi.

Uurimuse kesksed lähtekohad on mäletamise ja autobiograafilisuse kõrval lisaks veel Sigmund Freudi trauma-teooria, nostalgia ja moraalse tunnistuse mõisted ning Friedrich Schlegeli progressiivne universaalpoeesia, millena Hollo käsitleb Tartu-romaanide tsüklit. Tema järgi on sarja aluseks romantiline kirjandusmõistmine, kus erinevad kirjanduse žanrid sulavad kokku ja kus sümboli mõistel on keskne koht. Romantika tähendust eriti Kangro luules rõhutasid juba Ristikivi ja Oras, aga Kangro proosas tundusid mõjutajateks olevat olnud ka sümbolism, samuti sõjajärgne modernism. Niisamuti nagu Tartu-sarjas žanrid, paistavad tema loomingu ristuvat ka eri kirjandusvoolud.

Uurimuses kasutatud teoreetilisi allikaid on palju, aga iseloomult on töö rakenduslik: uurimuse eesmärk on tekstide tõlgendamine, mitte teoreetiline kriitika või innovatiivsus. Hollo meetodiks ongi teoste lähilugemine. Eriti keskendub ta mäletamise problemaatikale ja mälestuste kujutamisele teostes ning sümbolite ja allegooriate uurimisele. Tartu-sarjas tõstab ta olulise sümbolina esile ennekõike teose esimese osa pealkirjaski esinevad „jäälätted”, mis kehastavad niihästi mälestusi, mida ei tohi alla suruda, kui ka elutahet ja

isegi loomejõudu. Teine keskne sümbol on Emajõgi, ühtaegu elu- ja surmajõgi; Hollo kõrvutab seda müütilise Toonela jõega. Sümbolika peadib sarja viimases romaanis „Keeristuli”, kus kirjanikust jutustaja vaatleb Akseli Gallén-Kallela samanimelist maali ning jõuab äratundmisele, et tema saatuseks on kujutada manalateele läinuid. Kirjutamine ja mäletamine paigutuvad kõrvuti, sest kirjutada tähendabki mäletada.

Laia tekstikäsituse kohaselt on maalgi tekst. Hollo viitab mõnikord ka teoste intertekstuaalsetele sidemetele maailmakirjandusega, kuigi on rõhutanud, et need ei kuulu tema uurimuse ringi. Iseenesest oleks teoste lugemine – nt subjektikujutust ja varieeruvat jutustamist silmas pidades – laiemas sõjajärgses Euroopa kultuuri kontekstis olnud huvitav. Kogu modernses kunstis tõusid toona pinnale just samasugused hapra subjekti küsimused, nagu ka kadunud ja kaotatud maailma, mälestuse ja rõhutuse teemad, mis iseloomustavad Kangro proosat. Ka naisugune autobiograafiline kirjutus, mille hulka Tartu-sari kuulub, kerkis alates 1960. aastatest esile paljudes maades.

Hollo uurimuse väärtuslikemaid osi on nn moraalse tunnistaja mõiste rakedamine Kangro loomingule. Mõiste pärineb Iisraeli filosoofilt Avishai Margalitilt, aga Hollo kasutab ka Jay Winteri ja Aleida Assmanni edasiarendusi. Moraalne tunnistaja on keegi, kes mitte ainult ei jutusta repressioonidest, sõdadest ja traagilistest juhtumustest, vaid on ka ise läbi elanud need kannatused, mida kujutab. Teda kannab edasi usk, et nii ebatõenäoline kui see ka ei tundu,

kusagil teises ajas ja kohas saab kunagi olemas olema moraalne kogukond, kes tema loo vastu võtab ja sellest aru saab. Hollo käsitleb Bernard Kangrot niisuguse moraalse tunnistajana, kes kujutab Eesti saatust esimesel iseseisvusajal, Teises maailmasõjas ja Nõukogude Liidu okupatsiooni all. Tema meelest on Kangro teostel, eriti romaanil „Jäälätet”, oluline roll eestlaste kollektiivse mälu ümberkujundamisel.

Oma väitekirjas demonstreerib Maarja Hollo varasema Kangro-uurimuse suurepärase tundmist ja kursisolekut kultuuriuurimuse, eriti mälu, mäletamist ja mäletamise traumaatilist iseloomu käsitlevate teooriatega. Tema teosteanalüüsid on läbinägelikud ja hästi argumenteeritud. Hollo uurimus tõstab tulipunkti teemasid, mis on nüüdisaegses Euroopas jälle rabavalt aktuaalsed: pagulus ja kirjeldused sunnitud lahkumisest oma kodumaalt, õigus mäletada, mineviku traumad ja erinevate diskursuste lõikumine. Autori veendumus on, et kirjanduse kaudu suudavad nii indiviidid kui ka kogukond tegeleda oma minevikuga, seda mõista ja seejärel sellega vahest ka leppida. Maarja Hollo töö tõstab jälle esile Eestis vahepeal marginaalseks muutunud Bernard Kangro loomingut ja loodetavasti äratab nii uurijate kui ka tavaliste lugejate huvi selle vastu.

SATU GRÜNTAL

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
JOHANNA ROSS

ONOMASIOLOOGILINE SÕNAMOODUSTUSKÄSITLUS

Reet Kasik. Sõnamoodustus. (Eesti keele varamu 1.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015. 424 lk.

Mahukas „Sõnamoodustus” on esimene teos väga oodatud grammatikasarjas „Eesti keele varamu”. Viimane eesti teadusgrammatika (EKG) ilmus paarikümmend aastat väldanud rühmatöö tulemusena 1993–1995,¹ selle sõnamoodustusosa kirjutasid toona värsked filoloogiadoktorid Silvi Vare ja Reet Kasik. Needsamad kaks teadlast on nüüd mõneaastase vahega andnud välja kaks sama ala suurteost.

„Sõnamoodustuse” otsese eeltööna ilmusid Kasikul „Komplekssete sõnade struktuur” ja „Komplekssete sõnade tähendus”,² mille loomeprotsessi tegin kaasa sisutoimetaja rollis. Põhjalik dialoog autoriga kestis sügisest 2012 kevadeni 2014 ja jätkus uuel moel sama aasta oktoobris, kui sattusin liidetud terviku esmakäsitluse juures hoopis retsensendi ossa. Seetõttu pole kindel, kas suudan kaante vahele jõudnud tarka raamatut allpool värske pilguga vaadata.

Sõnamoodustusraamat on „esisutslaadilt sünkrooniline ja deskriptiivne” ja „suunaga tähenduselt vormile”. Tekst on läbivalt jagatud paragrahvideks ja varustatud sisujuhiga, osad on väga hästi seotud ja rohked siseviited lubavad vormida korraliku läbilingitud e-variandi. Enda väitel rakendab Kasik „funktsionaal-tüpoloogilist lähenemist”, valides onomasioloogilise käsitlusviisi,

mis „uurib mõisterühmade ja tähenduskategooriate väljendamise viise ja võimalusi”. (Lk 11–16) Selle käsitluse looja on Miloš Dokulil, kuid tunduks on see saanud tänu Pavol Štekauerile, kes on kahe mahuka sõnamoodustusülevaate eestvedajaid. Üks neist³ koondab sõnamoodustuse mõtestamisviise keeleteaduse paradigmades, kus uurimisobjekti käsitlus on otseselt sõltuvuses teooriast. Muuhulgas leiab sealt Štekaueri ülevaate⁴ viiest onomasioloogilisest sõnamoodustusteooriast (Dokulil, Horecký, Štekauer, Szymanek ja Blank). Teine mahukas teos⁵ annab just „võimalikult teooriavaba” (*as theory-neutral as possible*) tüpoloogilise ülevaate, kuidas sõnamoodustus maailma keeltes (k.a eesti ja soome keeles) avaldub. Štekaueri jt sõnamoodustustüpoloogia (*ibid.*) seob kaht vaatenurka: onomasioloogilises perspektiivis uuritakse universaalsust ja keelespetsiifikat rea tunnetuspõhiste kategooriate (*cognitively grounded categories*) väljendusvõimalustes, semasioloogilises perspektiivis aga sõnamoodustuse baasfunktsioone. Mõlemale raamatule Kasik ka viitab.

Kasiku teos algab lühülevaatega eesti sõnamoodustuse uurimisest. Järgneb u 100 lk teooriapeatükk „Sõnatähendus ja sõnamoodustus”, mis käsitleb sõnade teket, kompleks sõnade moodustustähendusi ja -viise.

Moodustustähenduse osa avab teose ideoloogia ja terminid, nagu mõisteliigid ja tähenduskategooriad; kompleks sõna tähendusstruktuur ning tähenduskomponendid tähis ja põhi, mis avalduvad keeleliste moodustajatena; lihtne ja kompleksne tähis, kompleks-

¹ M. Erelt, T. Erelt, Ü. Viks, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika. I, Morfoloogia. Sõnamoodustus. II, Süntaks. Lisa: kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1995, 1993.

² R. Kasik, Komplekssete sõnade struktuur. (Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 3.) Tartu: Tartu Ülikool, 2013; R. Kasik, Komplekssete sõnade tähendus. Eesti sõnamoodustuse onomasioloogiline kirjeldus. (Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 5.) Tartu: Tartu Ülikool, 2014.

³ P. Štekauer, R. Lieber (toim), Handbook of Word-Formation. Dordrecht: Springer, 2005.

⁴ P. Štekauer, Onomasiological approach to word-formation. – Handbook of Word-Formation, lk 207–232.

⁵ P. Štekauer, S. Valera, L. Körtélyessy, Word-Formation in the World's Languages: A Typological Survey. Cambridge: CUP, 2012.

tähise determineeritud ja determineeriv moodustaja; moodustussuhte liigid; komplekssona leksikaalne, kategoriaalne tähendus ja moodustustähendus jne – kõik see on ladusalt kirjas ja ootab süvenemist.

Moodustusviiside osast paistab selgesti Kasiku peala: tuletusele on pühendatud 25 lk, liitmisele 4 lk ja muudele moodustusviisidele kokku nissama vähe. Tuletamise alapeatükis pälvivad omaette osa tuletus- ja muutemorfoloogia piir; tuletise ja lihtsona piir; laensõnad kui päritoluvõõrad sõnad ja nende tänapäevased liitelaadsed komponendid ning häälikuliselt motiveeritud ehk deskriptiivsonad, mille tüvi autori kaheldavail sõnul „ei esinda mingit lekseemi”.⁶ Eraldi osas seisavad tuletusõpetuse mõisted: tuletusliide, alussona ja -tüvi; tuletustüüp, tuletusmall ja sõnamall ning produktiivsus. Liitmise alapeatükk jaguneb samas kaheks: moodustusosad ja -tüübid ning lihtsona ja sõnauhendi piir (õigekiri).

Muude sõnamoodustusviisidena nähakse lühendamist ja selle liigina pöörd-tuletust. Taustana on osad vältimatud, kuid lühendamine ei ole mõiste-, vaid keeletasandi protsess ning pöördtuletust (nagu ka käändevormide adverbistumist) ei saa omakorda käsitada sünkroongrammatilise tehtena. Osa hõlmab

⁶ Sellega arvatakse eesti sõnavarast välja rida mitteunikaalseid vabu ja kinnistüvesid, nagu ühine tüvi tähenduselt seotud sõnades *lott* (vt EKSS), (mütsi-) *lodu*, *lottima* (nt *rasv*, mis siis *poolpaljal ülakehal lotib*; (kiivri voodris) *nahk lotib*), *lotendama*, *lotakas*, *lot-tis* (lõug), *lotakil*, kuigi sõnavara hulka on arvatud isegi tuletusliited (lk 38: „Keeletasandil valitakse komplekssona moodustajateks leksikonist sõnad ja tuletusliited”). Samal seisukohal on soome grammatika: „Johtamiseen kuuluu lisäksi sanojen muodostus johdostyyppin edustaman morfologisen muotin .. pohjalta siten, ettei lähtökohtana ole lekseemiä vaan esim. jokin deskriptiivinen vartaloaines” (A. Hakulinen, M. Vilku-na, R. Korhonen, V. Koivisto, T. R. Heinonen, I. Alho, Iso suomen kieliooppi. Verkoversio. Helsinki: Suomalaisen Kirjalisuuden Seura, 2004, § 146. <http://scripta.kotus.fi/visk>).

ka nulltuletuse, mis on teisalt defineeritud tuletusega ühesugusena ja eristatud leksikaalsest konversioonist (lk 40).⁷

Teooriale järgnev sõnamoodustuskir-jeldus on liigitatud traditsioonilisel moel tulemsõna liigi järgi: verbi-, nimisõna-, omadussõna- ja määrsõnamoodustus, igal neist nii tähendus- kui ka vormi-keskne alapeatükk. Traditsioonilisus on aga näiline.

Moodustustähenduste käsitlus on uudne oma mõistepõhise kirjeldusviisi poolest: nii tuletust kui ka liitmist kui ühelaadseid protsesse on nähtud igal võimalusel tegevussituatsiooni peegeldavana, kui ka tegevus ise jääb implitsiitseks. Nt *kalur* ja *kalamees* tähistavad Kasikul ühe ja sama tegevussituatsiooni agenti, s.o olukorda kontrolliva ELUSA ASJA mõistekategooriat, mida tähendusstruktuuri põhjana märgib moodustaja -ur või -mees ning keda eristab muudest agentidest tegevuse objekt, s.o ühine tähismoodustaja *kala*, samal ajal kui 'püüdmine' implitseeritakse tegevusobjekti kaudu; SÜNDMUST verbis *kalastama* märgib aga põhi (liide -sta-). On ainult üks tähendusstruktuuri tüüp, kus sündmussuhe puudub (*jalutu*, *orjalik*, *sarvloom*), ja siia on arvatud kõik juhud, kus head lahendust ei paista, k.a omadusnimetused (*tegelikkus*, *lihtsus*) ja kogu modifitseeriv tuletus, sh verbid (*tassike*, *sõbratar*, *pruunikas*, *hüplema*, *hiljatama*). Kasik ei julge väita, et põhi mõnel juhul, nt bahuvrihiliitsõnades (nt *tarkpea*), puuduks, vaid et „protsess toimub leksikonis”. Jääb küsida, kas nt adjektiivide nimisõnana kasuta-

⁷ Leksikaalse konversiooni termin on mulle võõras. Kasiku viidatud Lieber eitab *leksikaalse derivatsiooni* termini sobivust konversiooni puhul – tema arust on konversiooni puhul tegemist kontseptuaalse rekategorisatsiooniga, mis peaks funktsioonikeskse onomasioloogi tähelepanu pälvima sellega, et on Lieberi sõnul (nt verbi) sufikstuletusest funktsionaalselt ja argumendistruktuuri poolest väga palju rikkam (R. Lieber, English word-formation process. – Handbook of Word-Formation, lk 420–422). Ka Štekauer on samal seisukohal (Onomasiological approach to word-formation, lk 221 jj).

mine (nagu *alfaisane* Kasiku bahuvihi näidete all) toimub üldiselt leksikonis või pigem süntaksis.

Moodustusviiside käsitluski on uudne. Näiteks on soomlastelt laenatud korrelatiivtuletuse mõiste (vt lk 73). Selmet otsida või kirjeldada tuletussuhteid tüve kaudu omavahel semantiliselt seotud sõnade vahel, käsitatakse neid kui korrelaate (*teadus-teadlane, roheline-rohetama, kahtlane-kahtlema* jm). Eriti sümpaatselt suur tähtsus antakse tuletusanaloogia alusena fonoloogiale, fono- ja morfotaksisele (Kasiku terminites *sõnamallidele*) ehk – nagu olen hiljuti sõnastanud – sellele, et iga tuletis peab kõlama loomulikult ning lubama end käänata ja pöörata.⁸ See seisukoht lähendab Kasiku käsitlusviisi kognitiivgrammatilisele arusaamisele, et keel on konventsionaalne häälduskujul omandatud ja samal kujul funktsioneeriv tähenduslik inventar,⁹ mis lubab Kasikul ühtlasi ühe tuletustüübiga hõlmata suure hulga liiteid. Nii on raamat märksa suurema üldistusastmega kui EKG vastav osa.

Teatud paralleele lubab kognitiivse grammatikaga tõmmata seegi, et Kasik ei püüa süstemaatiliselt kirjeldada leksikaalset tähendust ja räägib moodustähendusest (kognitivistika terminites *kompositsioonilisest tähendusest*), mis jätab homonüümia ja polüseemia vältimise konteksti ja tõlgendaja kanda. Samas on ta sunnitud möönma, et sageli ei ole tähismoodustaja (keeletasandil alustüve) semantiline funktsioon mõistemoodustuses tunnistatav ja sõna tähendust saab kirjeldada üksnes lek-

sikaalselt (*sajand, malend, esik, päevik* vm; vt lk 49). Ehkki Kasiku väitel tuleneb see „liite erandlikkusest”, ei tahaks erandlikkuse-jutuga nõustuda.

Olen jätkuvalt seda meelt, et tüüpline leksikaalne tuletus on olemuselt metonüümiline analoogiaprotsess: tüvi kui ainus täistähenduslik üksus määrib *pars pro toto*-printsibiil tervikolemit, mida liide vaid grammatiliselt kategoriseerib (kusjuures nii liide kui ka tuletustüüp on tähenduselt ambivalentsed ega saaks oma funktsiooni täita väljaspool süntaksit).¹⁰ See märkus on põhimõtte-line, sest ei luba liiteid grammatiliste üksustena näha funktsionaalselt ühesugusena leksikaalsetega: et liide üksi omandaks osutusjõu, mida ta kannab konstruktsioonis, tuleb ta leksikaliseerida (nagu on juhtunud *ism*-iga). Teisalt aga ei luba see arusaam ühesugusena näha grammatilist ja leksikaalset tuletust, nagu Kasik mõistekeskust järgides teeb. Just mõiste on see, mis grammatilise loomuga tuletuses minu arvates ei muutu, vaid lubab osutada samale tegevussituatsioonile või asjade seisule teistsuguse süntaktilise strateegiaga (nagu omadus- ja tegevusmõiste automaatsel nominaliseerimisel *us*- või *mine*-liitega). Mul on lihtsalt raske mõista, et *töö, töötamine, töötama* ei tähenda ühtviisi tegevusmõisteid või *lapselik, lapselikkus, lapsepärane* ja *lapsepärane* omadusmõisteid (s.o entiteedi dünaamilisi või staatilisi omadusi) ning et neid eristaks muu kui süntaktiline funktsioon, mille teatud juhul võib üle kanda ka tugiverbile (nt tööd *tegema* ja *lapselikuks jääma*); st grammatiline tuletus ei toimu minu arvates mõiste-, vaid keeletasandil (ehkki samu malle võidakse leksikaalsel eesmärgil tarvitada). Iseloomulik on, et kogu sõnaliiki haaraval grammatilisel tuletusel ei ole korreleeruvat liitsõnavõimalust – seal

⁸ Vt pikemalt K. Kerge, Word-formation in the individual European languages: Estonian. – Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe. Toim P. O. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen, F. Rainer, 5. kd. Berlin–New York: De Gruyter Mouton, 2016, lk 3228–3259. Minu artikkel, millele Kasik viitas käsikirja kujul, on esialgu avalik, kui guugeldada sõnakombinatsiooni „Kerge 177 Estonian”.

⁹ Vt sõnamoodustuse kohta D. Tuggy, Cognitive approach to word-formation. – Handbook of Word-Formation, lk 245–265.

¹⁰ Vt nt K. Kerge, Tuletuse iseloom ja *mine*-tuletised. – Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. (Tallinna Pedagoogikaülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 10.) Tallinn: TPÜ kirjastus, 2003, lk 20–27.

ei saa põhi olla tervikusse sünteesitud sõna. Štekaueri-Kasiku äärmiselt selge ja sümpaatne meetodika nõuab ilmselt arendusi.

Kasiku raamatule lisab väärtust, et erinevalt temast kipub onomasioloogiline vaateviis piirduma kas teooria või kitsaste juhtumiuuringutega. Ausalt öelda ei leia ma aga Kasikul ei Štekaueri meetodikaga sobivat tüpoloogilist aspekti ega tema lähenemist, kus üldse pole oluline süsteemi funktsionaalsus, vaid selle tegelikud sõnad (*actual words*) ja nende moodustuse hierarhiliste vahendite keeleomane statistiline suhe. Ka tähendusstruktuuri tüüpide liigitus on Kasikul (nagu ta möönab) printsibiis teistsugune.

Reet Kasiku meetodikaga võib niisiis nõustuda või mitte. Juba termin *sõnamoodustus* viitab sõnade sünteesimise grammatilistele võimalustele, mis on keelesüsteemi kätketud kõigi leksikaliseerunud kompleks sõnade kui mudelkonstruktsioonide näol, mida alati võib jälgendada. Kasiku raamat näitabki, et nii sagedaid kui ka väga harvu moodustumalle jälgendatakse nn tekstituletistes, mida ta on kogunud mitmesugustest allikatest ja mis raamatut oluliselt rikastavad.

Onomasioloogilisest vaatenurgast aitab tekstiprotsessi kõige paremini ette kujutada tõlkimine, kus tähendustunnuste etteantud ja kindlal viisil seostatud kimp lähteele teksti taga tuleb laotada sihtkeele teksti, kuid samalaadne on toimetamine (k.a töö omaenese kirjatüki mustandiga).¹¹ Tegelikult pole keeleuurijal aga semasioloogilist vaatepunkti võimalik vältida: selleks et eesti sõnagrammatikat kirjeldada, tuleb – ja tuli Kasikul – kõikvõimalikke kompleks sõnu analüüsida. See tähendab, et uurinud seletussõnastiku¹² pöördversiooni

materjali ja fikseerinud rea sõnastikesse kuulumatuid kompleks sõnaleide semasioloogiliselt, üritab Kasik kirjeldada sedasama materjali moodustaja vaatenurgast, ilma et see alati võimalik oleks. Näiteks ei haaku väide onomasioloogilisest kirjeldusmeetodikast raamatu põhiosa sõnaliigikeskse ehitusega ega päde minu arvates ühegi vormipeatüki puhul.

Teisalt ei tähendagi see, et keel on tähendusvahetuse jaoks, automaatselt tähenduskeskse kirjelduse eelist. Kommunikatsioon sisaldab *per se* kaht vaatenurka, kummagi taustal lahutamatu keelekasutaja üldine maailmakogemus (maailmapilt) ja sellega seotud keelekogemus. Ühelt poolt tõlgitseb kõneleja-kirjutaja oma mõttekäiku olukohase tekstina, teiselt poolt tõlgendab seda teksti kuulaja-lugeja, kes taastab mingi oma üldise ja keelekogemusega võimaldatud piirini sellesse kätketud mõttekäigu.¹³ Me jälgendame nii varasemate tekstide žanrimustreid kui ka kõikvõimalikke madalamate tasandite grammatilisi konstruktsioone ja sobitame nendega oma leksikavalikuid, k.a võimalus olemasolevate kompleks sõnade eeskujul uusi sõnu moodustada, kuid teeme seda võimalikult nii, et jääda mõistetavaks. Lõpptähenduse annab tekstile lugeja ehk kommunikatsiooni-hetk.

Niisamuti tingib keskkonna pidev areng vajadust terminite järele: kui osal kodukülmikutest puudub sügavkülmakamber, siis eelistatakse olmetehnika terminina *jahedappi*, kusjuures ana-

kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim M. Lange-mets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veskis, Ü. Viks, P. Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. Võrguversioon <http://www.eki.ee/dict/ekss/>

¹¹ Erinevus on selles, et originaalteksti looja annab žanrit arvestades tekstile nii kontekstisobiliku stiili kui ka lubatud piires isikupära, seevastu tõlkija peab žanriomase ja isikupärase teise kultuurikonteksti vahendama, kuid näitlikustamise huvides jätan isikupära kõrvale.

¹² Eesti keele seletav sõnaraamat. „Eesti

¹³ Oluline on siinkohal just Halliday idee sõnastusest kui oma mõtte tõlgendamisest teiste jaoks, s.o mõttekäigu tõlgitsemisest (*to construe*), millele järgneb lugejapoolne tõlgendus (*to interpret*). Vt M. A. K. Halliday, On matter and meaning: The two realms of human experience. – Linguistics and the Human Sciences, 2005, kd 1, nr 1, lk 59–82.

loogne *veinikülmik* jääb ikka külmi-
kuks, ilma et kodumasinade liigituse
juures oleks oluline, kas tegemist on
külmkappidega või ei (*autokülmik* selle
põhisõna alla ei mahuks, aga eristub
olmetehnika kontekstis piisavalt *kül-
mikautode*st, mis on sootuks teise termi-
niniimistu osa). Millest Kasik ei räägi, on
teoreetiliselt olulised sõnamoodustus-
blokeeringud, nagu see, miks jahekappi
ei saa nimetada *jahutiks* keele süstee-
mis, vaid ainult kontekstuaalse juhu-
tuletisena ning miks on tuletatud *jõuetu*
selmet *jõutu* – homonüümia vältimisest
on juttu vaid ühe *ik*-näite juures § 218.

Kui onomasioloogilist mõiste-tähen-
damise metoodikat rakendada, siis
muutuvad äärmiselt oluliseks leksikaal-
sete ja leksikaalgrammatiliste üksuste
(tüvede-sõnade ja liidete) semantilised
suhted. Kuidas tahes teemale läheneda,
on maailma kontseptuaalne kategorisee-
rimine onomasioloogilise keelekäsitluse
keskne teema. Oma semantikakäsitlu-
ses viitab Reet Kasik aga väga üldiselt

Renate Pajusalu semantikaraamatule,¹⁴
mis kätkeb erinevaid koolkondlikke aru-
saamisi mõistetest, mõistesuhetest ja
tähendusest ega saa Kasiku lugejat kont-
septuaalsete baaskategooriate, tähen-
duskategooriate ja nende suhete või
semantiliste primitiivide osas toetada.
Paraku on semantikateoreetiline taust
Kasiku raamatu teooriaosast puudu.

Mõtteainet on veel küllaga, kuid usun,
et erinevalt siinkirjutajast on sõnamoo-
dustuse värskel pilgul omandaja võime-
line Kasiku ideoloogiast lähtudes edasi
liikuma. Kasutuspõhist sõnamoodustus-
kirjeldust võimaldab näiteks TÜ tasa-
kaalus korpuse 15 miljonil sõnel põhinev
sagedussõnastik, kus iga kompleks sõna
kasutuskontekst on tuvastatav. See aga
nõuaks grammatikarühma loomist arvu-
tuslingvistika asjatundjaid kaasates.

KRISTA KERGE

¹⁴ R. Pajusalu, *Sõna ja tähendus*. Tal-
linn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

LÜHIKROONIKA

• 1. novembril pidas kirjandusteadlane ja kirjanik Arne Merilai Tartu Ülikooli loengusarjas „Keele sajand: Sausure, Linzbach, Jakobson” ettekande teemal „Keel kui tegu”.

• 1. novembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti-uuringute Tippkeskuse biograafika töörühma seminar „Biograafia ja müüt”. Ettekanded pidasid Kristi Metse ja Aurika Meimre.

• 2. novembril Tallinnas Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses korraldatud teadusseminaril esines Piret Kruuspere teemal „Rahvuslik teater kultuurimälu meediumina”.

• 9. novembril toimus Tallinna Kirjanike Majas neljas sündmus Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi kirjanduslike kolmapäevade sarjast „TÜHI saal”. Tühja saali täitis arutelu teemal „Kas on elu ilma kirjanduseta?”, arutlejateks olid Eda Ahi, Marju Kõivupuu, Ülar Ploom, Rein Raud, Tõnu Viik ja Märt Väljataga.

• 11. novembril korraldasid Tartu Ülikool ja Eesti Kirjandusmuuseum rahvusvahelise seminari kommunikatsioonistiilidest ja argikõnest, millel osalesid ettekannetega ka teadlased Poolast Krakówi Jagellooni ülikoolist. Ettekanded pidasid Liisi Laineste („Past, present, and future of the Communication Styles Project of Academies of Sciences”), Tiit Hennoste, Andriela Rääbis („Corpus of Spoken Estonian. The report of the project”), Kirsi Laanesoo („Complaints in Estonian everyday interaction”), Władysław Chłopicki („Polish communication style. The report of pilot project”) ja Anna Rewiś-Łetkowska („Metaphors in Polish communication style”).

• 11. novembril toimus Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis ettekandepäev „Korpused ja digitaalsed andmekogud”. Esinesid Michael Rießler

(„Language documentation meets language technology. Building Saamic and Permic speech corpora”), Tiit Hennoste, Andriela Rääbis („Tartu Ülikooli suulise eesti keele korpus (SEKK”), Kadri Sõrmus („Emakeeleõppija korpus EMMA”), Kais Allkivi („Eesti vahekeele korpuse ressursid ja keeleanalüüsi vahendid”), Siiri Pärkson („Mida rohkem, seda uhkem -> vähem on rohkem”), Olga Ivaškevitš („Tekstikorpuste kuvamine Eesti Kirjandusmuuseumi failirepositooriumis KIVIKE”), Aigi Rahi-Tamm („Nõukogude ja saksa okupatsiooni ohvrite andmebaasid”), Kristina Koppel („Autentsed korpuslaused õppeleksikograafias”), Pärtel Lippus, Pire Teras („Eesti keele spontaanse kõne foneetiline korpus”), Ingrid Rummo, Kristiina Praakli („TÜ eesti keele (võorkeelena) osakonna õppijakeele tekstikorpus”), Arvi Tavast („Lõppkasutajale kättesaadavad empiirilised leksikaalsed ressursid”), Neeme Kahusk, Olga Gerassimenko („Kuidas (ja milleks) teha tekstist KORPust?”), Liina Lindström, Kristel Uiboed („Murdekorpus ja sellega seotud ressursid”) ja Kadri Muischnek („Suured eesti keele korpused – mis meil on ja kas sellest piisab?”).

• 16. novembril tähistati Eesti Kirjandusmuuseumis Betti Alveri 110. sünniaastapäeva konverentsiga „Su sügavad salved on kuhjaga täis”. Esi-nesid kirjandusteadlased Tiina Ann Kirss („„Tähetunni” tõlgendushorisont”), Rein Veidemann („Betti Alveri sõnarinne”), Ele Süvalep („Luuletaja ja Professor”), Michelle Mueller („Deiktillised parallelismid Betti Alveri luules”), Kristi Metste („Autobiograafia ilminguid Betti Alveri luules”) ja Janika Kronberg („Ristikivi ja Alver”). Konverents korraldati koostöös Eesti Naisüliõpilaste Selt-siga, Betti Alver oli seltsi auvilistlane.

- 16. novembril toimus Fenno-Ugria korraldusel Tallinnas hõimuklubi vadja-teemaline õhtu. Rahvaluuleteadlane Mall Hiimäe rääkis läänemeresoome rahvaste rahvakalendrite erinevustest ja sarnasustest. Keeleteadlane Heinike Heinsoo tutvustas 2017.–2018. aasta vadja lugemik-kalendrit „Vad'da lukõ-mikko-päivezikko”. Folklorist Madis Arukask näitas ja kommenteeris dokumentaalfilmi „Vadja aabitsa lugu”.

- 17.–18. novembril peeti Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti-uuringute Tippkeskuse keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikool „Dialogid subkultuuridega”. Ettekanded ja arutelud seostusid subkultuuridega kõige laiemas mõttes: alternatiivsed usundid, filosoofiad ja elamisviisid, erinevad ühiskonnarühmad (näiteks pagulased-muulased, puuetega inimesed, uususuliste praktikatega tegelevad rühmad) ja nende kultuurilised, usundilised, lingvistilised ja semiootilised väljundid. Esinesid Reet Hiimäe („Introduction: Dialogues with subcultures”), Aimar Ventsel („Does subculture exist outside of the society?”), Kaarina Koski („Alternative spirituality: Subcultures and outsiders”), Tõnu Tender („Suletud subkultuuride subproduktidest: kinnipidamiskoha ja sõjaväe slängist ja riitustest”), Airi Liimets („Elustiili konfiguratsioonidest ehk mida võib kõneleda inimesest tema kuulatav muusika”), Tauri Tuvi-kene („Jalakäijad kui erinev ühiskonnarühm?”), Liina Paaes („Väljakutsed ja võimalused kurtide rahvarühma folkloori kogumisel”), Maia Möller („Ökoko-gukonnad – kogukondlikkus kui paratamatus ja paradoks”).

- 18. novembril toimus Tartu Kirjanduse Majas sarja „Etüüde nüüdis-kultuurist” järjekordne konverents, mille fookuses oli sel korra Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi kultuuriteooria lektor Hasso Krull. Esi-nejad proovisid vastuse leida küsimus-tele, kas meil on üks või mitu Hasso Krulli ja milline suhe võiks olla tema loomingu erinevate pooluste vahel või kas selline küsimus on üldse relevantne. Kõnelesid Heie Treier („Sujuv sissejuha-

tus iseseisvusesse: Hasso Krulli panus 1990ndate kunsti”), Eik Hermann („Krullid haridusmaastikul”), Anneli Mihkelev („Müüdi pesa punumine Hasso Krulli XXI sajandi loomingus”), Mare Kõiva („Elava eepose tekstuur”), Tõnu Viik („Hasso Krulli lugemine”), Joosep Susi („Käe- ja koekirjad: kuidas luu-letada lugu”) ning Andrus Laansalu („Tõid, tegemisi ja hambaid”).

- 22.–23. novembril peeti Tartu Üli-kooli kultuuriteaduste ja kunstide dok-torikooli sümposium „Mütoloogia, dis-kursus ja autoriteet: retrospektiivsed meetodid kultuuriuuringutes”. Esi-nejaid oli Venemaalt, Saksamaalt, Soomest ja Eestist. Ettekanded pidasid Yuri Berez-kin (Peterburi Kunstkamera, „„Myths” and „tales”: Tools for reconstruction of deep and of the not so deep prehistory”), Joonas Ahola (Helsingi ülikool, „Myth, language, origin: 19th century mythol-ogy studies in Germany and Finland”), Matthias Egeler (Müncheni Ludwig Maximiliani ülikool, „The memory of landscape: Place lore and its problems for retrospective approaches on the example of Eyrbyggja saga”), Daniel Sävborg (TÜ, „Encounters with super-natural beings in popular and learned discourse: Examples from early modern Sweden and medieval Iceland”), Maarit Tevanlinna-Alvarez (TÜ, „The mean-ing of the knowing Cobra”), Frog (Hel-singi ülikool, „Dynamics of authority between mythology, verbal art and the people who use them”), Leszek Gardela (Rzeszówi ülikool, „Hunting for vam-pires in Polish folklore and archaeology: The problems and possibilities of retro-spective studies”) ja Ülo Valk (TÜ, „The devil and the spirit world in nineteenth-century Estonia: From christianization to folklorization”).

- 25. novembril esines Eesti Akadee-milise Ingerimaa Seltsi kõnekoosolekul Tartus Helsingi ülikooli dotsent Jyrki Paaskoski ettekandega „Soomakeelsete luterlike koguduste elust XVIII sajandi Ingerimaal”.

- 28. novembril peeti Tallinnas Tammsaare muuseumi 12. sügiskon-verents „Õitsev meri ja tühirand. Meri

eesti kirjanduses". Esinesid Rein Veidemann („Lennart Meri „meri“”), Brita Melts („Haakrikulummus ja haakrikupõlgus. Mõnest mereannist nüüdis-kirjanduses”), Kadri Tüür, Susanna Kuusik („Salapiirituseveo kunstiline kujutamine”), Tanar Kirs („Mere kujutamine eesti luules XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses”) ja Toomas Haug („Vastutuulelaevast”).

• 28.–29. novembril korraldas Eesti Keele Instituut keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikooli raames Haapsalus sügisseminari „Soome-ugri keelte sõnavara ja etümoloogia”. Seminar keskendus nii eesti keele kui ka selle sugulaskeelte sõnavaralistele protsessidele, hõlmates teemasid alates etümoloogiast kuni sotsiolingvistikani. Esinesid Pirkko Nuolijärvi („Keelepoliitika põhisõnavara küsimusi”), Arvi Tavast („Sõnastiku andmete visualiseerimisest”), Karl Pajusalu, Inge Käsi („Seto sõnaraamat ja keeleajalugu”), Santeri Junntila („Tulised balti etümoloogiad”), Sampsa Holopainen („Läänemeresoome keelte aaria laensõnad”), Juha Kuokkala („Vokaali-substitutsioonidest läänemeresoome germaani päritolu laensõnades”), Mihkel Tõnnov („(Oletatavatest) vanagotlandi laenudest eesti keeles”), Jyri Lehtinen („Arvutuslik fülogeenia ja innovatsioonid alguurali etümoloogiates”), Alo Merilo („Vanima soome-ugri sõnavara tekke- ja levikumustrid”), Iris Metsmägi („Etümoloogilisi tähelepanekuid sõnamoodustuse kohta”), Meeli Sedrik („*Paa, pop(p)a ja pibi*”), Tuuli Triin Truusalu („Etümoloogilised ja etioloogilised sõnaselgitused Titus Liviusse „*Ab urbe condita*” I–V raamatus”), Vilja Oja („Tähendussuhetest läänemeresoome areaalis”), Sofia Björklöf („Läänemeresoome keelte omavahelisest laenamisest vadja, isuri, eesti ja soome murrete näidetel”), Triin Todesk („Komi võrdluselement *-džhyk* erinevate verbiklassidega”) ja Marili Tomingas („Demonstratiivsed proadjek-

tiivid läänemeresoome keeltes”). Oli võimalik osaleda etümoloogiatootoas „Eesti ja Soome etümoloogide koostöö läänemeresoome etümoloogiawiki tegemiseks”.

• 30. novembrist 1. detsembrini kogunesid Eesti ja Soome folkloristid Tartusse Eesti Kirjandusmuuseumi üheksandale regilaulukonverentsile „Regilaulu seitse nahka: vaateid regilaulule mitmest küljest”. Ettekannetes kajastus nii regilaulu meetrika, meloodika kui ka poetika, kõneldi regilaulu algusajast, üleminekuvormidest ja uuskasutusest. Ettekanded pidasid Lotte Tarkka („Myth, utopia, and the unseen: An academic history of ‘Imagination’ in the study of runosongs”), Hasso Krull („Sääse sääre luista: regilaul kui puhas minevik”), Frog („Some thoughts of the history of the common Finnic tetrameter and poetic system: A late Proto-Finnic phenomenon”), Ilpo Saastamoinen („Kalevalan-melodiikka globaalisest näkökulmasta”), Janika Oras („Rütmimängud ja keeleloogika. Seto regilaulu värsimöödust”), Kati Kallio („Fussy boundaries of runo-song”), Aado Lintrop („*Toompealt tuleb Toomas poega*. Kuidas suhestub vana rahvalaulu regilauluks nimetatud uusloominguga”), Liisi Laanemets („Seto temaatika eesti klassikalises muusikas”), Andreas Kalkun („*Linikpää, leelotagõ!* Kaetud peaga naiste hääled”), Natalia Ermakov („Itkud kui ühiskondlike protsesside peegeldus naiste silmade läbi”), Ruth Mirov („„Kuri kodu”. Ühe Vaivara regilaulu analüüs”), Kanni Labi („Noorte korjatud vanad laulud – Narvast ja Vaivarast või mujalt”), Kristi Salve („Laiuse lepad, linad ja laulud”), Pikne Kama („Hukkamised ja matused märgaladel – regilauludes kajastuva teabe seostamine mineviku sündmustega”) ja Jukka Saarinen („Runoreki ja Tuonelan matka”). Konverentsi korraldasid Eesti Rahvaluule Arhiiv ja Eesti-uuringute Tippkeskus.

KAITSTUD DOKTORITÖÖD

• 18. oktoobril kaitses Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi doktorant Helen Kõrgesaar doktoritöö „Eesti hoidjakeele pragmaatilised erijooned ja dünaamika ning mõju lapse keele arengule”. Ta uuris, kuidas eesti täiskasvanu lapsega räägib, missuguseid keelevahendeid ta vestluses kasutab ja kuidas ta seejuures lapse keelelist arengut toetab. Tähelepanu oli pööratud peamiselt hoidjakeele pragmaatikale ja püütud selgitada, miks täiskasvanu kõneleb lapsega just nii, nagu ta seda teeb. Juhendaja oli professor Reili Argus (TLÜ), oponendid professor Renate Pajusalu (TÜ) ja teadur Sirli Zupping (TÜ).

• 19. oktoobril kaitses doktoritöö Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi doktorant Natalia Abrosimova („Развитие эрзянского письменного литературного языка в контексте культуры / Ersä kirjakeele areng kultuuri kontekstis”), kes uuris ersa kirja- ja kirjanduskeeles toimunud protsesse alates XVIII sajandist kuni tänapäevani. Esimest korda ersa kirjakeele ajaloos vaatles doktoritöö seda kui kultuurifenomeni, kus kirjanduskeel ersa kultuuris toimib tähendusliku kogumina. Juhendajad olid emeriitprofessor Rein Veidemann (TLÜ) ja teaduste kandidaat Aleksandr Sharonov (Mordva riiklik ülikool), oponendid Mart Rannut (TÜ) ja professor Vassili Djomin (Mordva riiklik ülikool).

• 28. oktoobril kaitses Maarja Hollo Tartu Ülikoolis doktoritöö „Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõjajärgses loomingu”. Tööl oli kolm eesmärki. Esiteks selgitati selles Kangro loomingu tähendust ja kohta eesti kirjandusloos ja kultuurimälus XXI sajandi vaateveerult, mil nii ajaloolaste ja kultuuriuurijate seas kui ka avalikes aruteludes on jätkuvalt aktuaalsed Teise maailmasõja mäletamisega seotud küsimused. Teiseks avas töö Kangro teoste analüüsi kaudu tema loomingu

uurimise uusi väljavaateid. Kolmandaks võeti vaatluse alla see, kuidas Kangro oma teostes ühtaegu nii isiklikku kui ka rahvuse minevikku kujutab, kordab ja läbi töötab. Juhendajad olid vanemteadur Tiina Ann Kirss (TÜ) ja professor Arne Merilai (TÜ), oponendid Satu Grünthal (Helsingi ülikool) ja Mart Velsker (TÜ).

• 18. novembril kaitses Brita Melts Tartu Ülikoolis doktoritöö „Kirjanduslikud omailmad ja nende autobiograafilised lätted”. Väitekirjas keskenduti kirjandusliku omailma kui eripärase nähtuse analüüsile ja biosemiootikast laenatud ning kirjandusteadusele kohandatud termini *omailm* selgitamisele, milles vilksamisi on tuginetud ka kultuuri- ja kirjandusgeograafilistele arusaamadele. Töö põhiosas on analüüsitud peamiselt nelja kirjandusliku omailma juhtumit: Karl Ristikivi Arkaadiat, Andrus Kasemaa Poeedirahu, Tõnu Õnnepalu Paradiisi ja Lauri Pilteri Airootsit. Juhendajad olid dotsent Leena Kurvet-Käosaar (TÜ) ja professor Arne Merilai (TÜ), oponendid dr Mart Kuldkepp (Londoni ülikooli kolledž) ja dr Jaak Tomberg (TÜ).

• 22. novembril kaitses Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi doktorant Tatjana Boeva doktoritöö „Текст как мыслящая структура. Мера-физика В. О. Пелевина” / „Tekst kui mõtle-lev struktuur. Pelevini metafüüsika”. Oma töös uuris ta vene kirjaniku Viktor Pelevini (1962) tekste metafüüsilisest vaatepunktist, keskendudes eelkõige neis esinevale sümbolismile, müstitsismile, tühjuse mõistele ja teadvuse probleemile. Töö eesmärk oli pakkuda terviklikku arusaamist Pelevini tekstidest ja jõuda tema loomingu ontoloogiliste omadusteni. Juhendaja oli prof Irina Belobrovtseva (TLÜ), oponendid prof Sergei Kibalnik (Peterburi riiklik ülikool) ja prof Zsuzsa Hetenyi (Budapesti Eötvös Lorándi ülikool).

Ajakiri Keel ja Kirjandus otsib

KULTUURILOO JA FOLKLORISTIKA TOIMETAJAT

Kandidaadilt eeldame:

- kõrgharidust
- saksa keele oskust (kasuks tulevad ka teised keeled)
- valdkondlikku pädevust, sh head orienteerumist vanemas eesti kirjanduses
- tekstide sisutoimetamise ja/või teaduskogumike koostamise kogemust

Tööleasumise aeg kokkuleppel.

Avaldusi koos haridust tõendava dokumendi koopia, eluloo-kirjelduse ja motivatsioonikirjaga ootame 16. detsembriks 2016 aadressil Keel ja Kirjandus, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn või digiallkirjastatuna aadressil tiina@keeljakirjandus.ee.

ÕNNITLEME!

7. XII Ülo Mattheus – 60
15. XII Indrek Hirv – 60
16. XII Raimo Männis – 85
20. XII Kaarel Kallak – 90
23. XII Aksel Tamm – 85
26. XII Helga Laanpere – 85
31. XII Karin Saarsen – 90

KOLLEEGIUM:

Epp Annus, Martin Ehala, Cornelius Hasselblatt, Tiit Hennoste, Eda Kalmre, Johanna Laakso, Helle Metslang, Sirje Olesk, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Märt Väljataga, Haldur Õim

TOIMETUS:

Peatoimetaja	
Kirjandusteooria ja -kriitika	
Johanna Ross	johanna@keeljakirjandus.ee
Tegevtoimetaja	
Tiina Hallik	tiina@keeljakirjandus.ee
Kirjandusajalugu, folkloristika	
Mall Jõgi	mall@keeljakirjandus.ee
Brita Melts	brita@keeljakirjandus.ee
Keeleteadus	
Maria-Maren Linkgreim	maren@keeljakirjandus.ee
Tehniline toimetaja	
Astrid Värv	astrid@keeljakirjandus.ee

TOIMETUSE AADRESS: Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn. Telefon 6449 126
<http://keeljakirjandus.ee>

AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn.
Trükkida antud 30. XI 2016.

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida telefonil 6177 717 või aadressil
<http://tellimine.ee/ajakirjad/keel-ja-kirjandus>

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi ja Norra Teadusandmete Keskuse registrisse ERIH PLUS, LLBA (CSA Linguistics & Language Behavior Abstracts, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopuse (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory andmebaasi, CEEOL-i (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR-i (Eesti Rahvusraamatukogu) digitaalarhiivi ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography”.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.

© Keel ja Kirjandus ©

Kujundanud Jüri Kass

SA Kultuurileht

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI
LIX AASTAKÄIK

2016
1-12

SISUKORD

KEELETEADUS

ARTIKLID, LÜHIKIRJUTISED

Antso, S., Koreinik, K., Pajusalu, K. Eesti kohamurrete olukord viimase rahvaloenduse peeglis	3	176
Ehala, M. Refiloloogia ja selle kolm komponenti	8–9	601
Ehala, M., Koreinik, K. Eesti keele oskus ja kasutus teise keele-na. Lisandusi rahvaloenduse andmetele	12	916
Hennoste, T. Filoloogia vabastamine Exceli käest. Kubofuturistliku uusfiloloogia programm	8–9	611
Hint, M. Mõõtmised ei loo teooriat	8–9	627
Jürjo, I., Kõiv, L., Laidla, J., Laur, M., Mänd, A., Põldvee, A., Selart, A. Helme langemine	10	790
Kaalep, H-J. Kas <i>Google</i> on ühe- või kaheasilbiline sõna?	1	28
Kaplinski, K. See <i>Linden</i> es – 40 aastat hiljem	10	793
Metslang, H. Pikad jäljed eesti keeleteaduses. Kiriutuselu Mati Ereltiga	3	208
Metsmägi, I. Kaks nooremat laensõna	1	45
Näripä, N. Paar sõna empaatiast	2	127
Pae, T., Maidla, M-J., Tammiksaar, E. Vallanimede küsimus 1930. aastate vallareformis	10	755
Paulsen, G. Perifeersest kausatiivsusest	7	516
Pilvik, M-L. <i>Olema</i> + <i>Vmine</i> konstruktsioonid eesti murretes	6	429
Puur, A., Rahnu, L., Valge, J. Eesti keel sisserändetuules. Demograafiline tagasivaade 1989–2011 ja edasipilk	4	268, 5 354
Raadik, M. Ajaloosündmuste algustäht. Tagasivaade	5	373
Rahu, M. Mida teha <i>suremusega</i> ?	11	868
Rein, K. Ladina keele õppimisest teoloogias praktilisest küljest	4	306
Rumm, A. Avatud küsimused suulises argivestluses	11	834
Ruutma, M., Kyröläinen, A-J., Pilvik, M-L., Uihoaed, K. Ambipositsioonide morfosüntaktilise varieerumise kirjeldusi kvantitatiivsete profiilide abil	2	92

Sang, J. Keelte kodustamisest	7	553
– Laguneb? Ei lagune?	8–9	577
Türk, H., Asu, E. L., Lippus, P., Niit, E. Diftongidest ja triftongi- dest eesti keeles Kihnu vokaalisüsteemi näitel	1	1
Vaba, L. Laineid lööva „vea” juured: <i>presidendikanpaania</i> ja selle taust	7	556
– Mis hullumeelne idee – etümologiseerida taimenimesid! <i>adru</i> (<i>Fucus vesiculosus</i>)	12	939
Väljataga, M. Ajast ja arust ehk tempusest ja teadvusest eesti komplementlauses	8–9	681

ARVUSTUSED

Ernits, E. Põhjalik teos ühe kihelkonna kohanimedest, ajaloost ja muistenditest (Lemming Rootsmäe, Ilse Rootsmäe. Võnnu kihel- konna kohanimed ja minevik. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetu- sed 34)	10	804
Kerge, K. Onomasioloogiline sõnamoodustuskäsitlus (Reet Kasik. Sõnamoodustus. Eesti keele varamu 1)	12	958
Lill, A. Ladina keele õppimisest teoloogias (Kaarina Rein. <i>Lingua Latina in theologia</i>)	2	141
Lotman, P. Kүүnlavalgel kirjutatud sõnad trükivalguses (Küllil Habicht, Pille Penjam, Külli Prillop. Heinrich Stahli tekstide sõnastik. Toimetaja Valve-Liivi Kingisepp)	3	231
Vaba, L. Tuulte ja tormide raamat (Benita Laumane. Vēju un vē- ru grāmata. Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā II) – Usaldusväärne teejuht Lāti kohanimemaastikul (Laimute Balode, Ojārs Bušs. No Abavas līdz Zilupei. Vietvārdu cilmes īsā vārdnīca. Zin. red. S. Rapa. From Abava to Zilupe. The origin of Latvian geographical names. Scientific editor S. Rapa. A short dictionary)	1	63
Viikberg, J. Idamurde sõnastiku taastulemine (Valdek Pall. Ida- murde sõnastik. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimeta- nud Ellen Niit)	7	567
	6	477

VARIA

Kaitstud doktoritööd	12	966
Kaivapalu, A. Ajakiri Lähivõrdlusi. Lähivertailuja tähistas 30 tegevusaastat	2	155

Klaas-Lang, B. Kes vastutab eesti keele eest? VII keelefoorum Tallinnas	2 150
Laansalu, T., Viikberg, J. Eesti Keele Instituudis kõneldi eesti murrete suhetest lähisugulaskeeltega	3 239
Lindström, L. Grammatikat lüpsmas	6 482
Lühikroonika	1 69, 2 159, 3 244, 4 334, 5 406, 6 487, 7 574, 10 813, 11 894, 12 963
Nemvalts, P. Johannes Aaviku 135. sünniaastapäeva konverents	4 325
Norvik, M., Janurik, B. 12. rahvusvaheline fennougristide kongress	2 146
Paldrok, K. Kõnekas aeg	3 236
Rein, K. Sõna sõnastikus ja tekstis	7 571
Reinsalu, R. Tekstipäev 2015	4 327
Õim, K. XI muutuva keele päev	3 237

KIRJANDUSTEADUS, KULTUURILUGU

ARTIKLID, LÜHIKIRJUTISED

Annuk, E. Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi käänuline tee	7 539
Asmer, V. Kogumistööst Eesti Kultuuriloolises Arhiivis	6 460
Belobrovitseva, I. Marie Under – Juri Živago luuletuste eestindaja	10 729
Chalvin, A. Eesti prantsuskeelsetes reisikirjades. Algusaegadest 1990. aastani	2 73
Hasselblatt, C. Kirjandusvälja toimimisviisist Jaan Krossi saksa retseptisiooni näitel	4 249
Hasselblatt, C., Undusk, J. Friedrich Scholzi meenutades	11 891
Kaur, K. Üks reis, kaks päevikut. Anna Sophie ja Gustav Adolf Stackelbergi Euroopa-reisist 1797–1799	10 739
Kaus, J. Uue aastatuhande romaanivõistlused: arvestatav hüpe-laud	4 299
Kirss, T. Rutt Hinrikus 70	5 401
Kisseljova, L. Baltisakslase romaan. Teos ja autor – Kroonupatriotism või rahvuslik mõtlemine? Friedrich Nikolai Russowi ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi Krimmi sõja ainelised teosed	7 504
Kraavi, J. Transgressiivse kirjanduse poetikast I. Näiteid eesti nüüdiskirjandusest	11 817
– Transgressiivse kirjanduse poetikast II. Juhtumikäsitus: Kaur Kenderi „Untitled 12”	12 929
Kronberg, J. Vanavarast ja vanakraamist, välitöödest ja kultuuriloolise materjali kogumisest	1 51

Kõvamees, A. Johannes Barbaruse Venemaa. Ühe reisikirja juhtum	6	447
Lopp, N. Antihumanism ilma reservita: nalja funktsioon ja hävitusse mõõtmed (:kivisildniku viimase aja luules	10	770
Lotman, R. Eksiilis ja varjus. Sonettide kuningas August Pihlak	3	193
Lukas, L. Herder keelest ja kirjandusest. Balti kirjakultuuri sümposioni järelkaja	1	41
Luks, L. Paljas elu laagrimälestustes ja Jaan Oksa proosaloomingus	6	409
Matjus, Ü. Vello Paatsit mäletades ja mälestades. <i>In memoriam</i> Vello Paatsi (30. IX 1948–28. XII 2015)	3	245
Merilai, A. Deiktiline lähilugemine	8–9	669
– Kaval-Ain ja Vanapagan. Nooruse kihermeid I	7	489
Ojam, I., Tomberg, J. Stseenilise oleviku mõjujõust kirjandusliku realismi esteetikas	4	281
Priimägi, L. Filoloogia, mida enam pole	8–9	584
Ross, J. Silmaringikonverentsid – interdistsiplinaarsuse võlu ja valu	10	786
Ross, K. Boheemlasliku töömeetodiga filoloog. Udo Uiibo 60	5	378
– Eesti filoloogia sünni ja kirikulaulude tõlked	8–9	652
Soovik, E.-R. Kaplinski kaugused	2	114
Talivee, E.-M., Mihkelev, A. Friedebert Tuglase sõnavõtt läti kirjanike päeval Riias Läti Seltsi saalis 31. mail 1940	3	212
Tamm, M. Tagasipöördumine filoloogia juurde: vaade Ameerikast	8–9	714
Vaino, M. Psühhoanalüütiline Unt	3	161
– Shakespeare ei kirjutanud „Tõde ja õigust”. „Tõde ja õigus” 90	10	794
Veidemann, R. Kirjavahetuste kaduv maailm	6	465
Velsker, E., Velsker, M. Lõuna-eesti keele tagasitulek proosas	8–9	699
Viies, P. Eesti filoloogia on elus	8–9	721
Volt, I., Lotman, M.-K., Novikov, K., Närinä, N., Päll, J., Viiding, K. „Lill”	10	808
Väljataga, M. Kui sõna oli ekslik	3	220

ARVUSTUSED

Annuk, E. Mari Saat valguses ja varjus (Võlus ja vaimus, valguses ja varjus. Mari Saadi maailm. Etüüde nüüdiskultuurist 5. Koostanud Piret Viies ja Virve Sarapik)	1	55
Grünthal, S. Hollo kaasajastab Kangro-käsitust (Maarja Hollo. Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõjajärgses loomingus. <i>Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis</i> 12)	12	995

Hein, I. Kriitiline pilk õppekirjanduse põhižanrile post-postmodernistlikus kirjandushariduses (Märt Väljataga. Kirjandus ja selle liigid. Gümnaasiumiõpik)	3	224
Hennoste, T. Kilpkonna kaunistamine kalliskividega. „Marie Underi „Sonetid””, dekadentsiajastu loid luule (Marie Underi „Sonetid”. Viiskümmend tänapäeva luuletajat kõneleb Marie Underiga. Koostanud Hasso Krull ja Carolina Pihelgas)	2	129
Hinrikus, M. Irratsionaalsuse määratlemise probleemidest (Maarja Vaino. Tammsaare irratsionaalsuse poeetika)	12	950
Kaju, K. Poeetikast. Kirglikult ja asiselt (Methis. <i>Studia humaniora Estonica</i> 16. Poeetika erinumber. Koostanud Arne Merilai ja Maria-Kristiina Lotman)	11	881
Kepp, Õ. Luum – sümbioos kui armastuse valgus (Jüri Talvet. Luulest. <i>Studia litteraria Estonica</i> 16)	6	471
Kronberg, J. Eemalt vaadates, aga selge pilguga (Cornelius Hasselblatt. Eemalt vaadates. Veerand sajandit eesti kirjandusega. <i>Studia litteraria Estonica</i> 15)	7	557
Kunnus, M. Globaalpohmeluse lokaalravitsus ehk viiul insenerina läbikukkunud inimkonnale (Valdur Mikita. Metsik lingvistika. Sosinaid kartulikummardajate külast; Valdur Mikita. Lingvistiline mets. Tsihibärblase paradigma. Teadvuse kiirendi; Valdur Mikita. Lindvistika ehk Metsa see lingvistika)	7	563
Lühidalt	5	396, 11 888
Mandel, A. Nukker romaan helge motoga (Kai Aareleid. Linnade põletamine)	10	801
Matsin, P. Kroksimaailma lõpp (Armin Kõomägi. Lui Vutoon)	4	308
Melts, B. Rauge naivismi nulliringid (Mehis Heinsaar. Unistuste tappev kasvamine. Jutte ja novelle, muinasjutte ja nägemusi siit- ja sealtpoolt Eestimaa teid)	11	878
Merilai, A. Positivistlik hõllandus (Toomas Haug. Tagasi Trooja mäele. 30 kirjatööd ja interluudium)	6	468
Oja, A. Eesti kirjanduslugu tuli koju (Cornelius Hasselblatt. Eesti kirjanduse ajalugu. Heuremata. Humanitaarteaduslikke monograafiaid. Saksa keelest tõlkinud Mari Tarvas, Maris Saagpakk, Ave Mattheus)	10	796
Olesk, S. Isiklik... liiga isiklik? (Minu lamp põleb. Betti Alveri ja Mart Lepiku kirjavahetus 1947–1970. Koostanud Kristi Metste ja Eve Annuk; Minu põsk sinu põse vastu. Eduard Vilde kirjad Rahelile. Koostanud Kairi Tilga)	3	222
Org, A. Kausitäis (õppe)kirjandust (Jan Kaus. 20. sajandi kirjandus; Jan Kaus. Uuem kirjandus)	1	59

Põldvee, A. Russwurmist ja „Eibofolkest”, tõlke ilmumise puhul (Carl Rußwurm. Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus. Tõlkinud Ivar Rüütli. Toimetanud Saale Kareda, Tiina Hallik)	4	312
Salupere, S. Kui sõna oli tegu (Kirjandus kui selline. Valik vene vormikoolkonna tekste. Koostanud ja toimetanud Märt Väljajaga. <i>Gigantum Humeris</i>)	2	135
Sang, J. Nõnda kõneles Kivisildnik ((:))kivisildnik. See õige luule-õpik)	2	133
Sapunjan, I. Tasakaaluotsingud vindiga (Jaak Urmet. Vintpüss kõrval. Valitud kirjandusloolisi artikleid)	5	392
Soovik, E-R. Kuidas portreerida Kaplinski (Thomas Salumets. Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski. Tõlkinud Kersti Unt)	7	560
Veidemann, R. Kõikjal rabast võib kerkida saari (Uku Masing, Toomas Paul. Usalda ennast. Koostanud ja toimetanud Mari-Liis Tammiste)	5	388
Velsker, M. Suur ja väike (Meelis Friedenthal. Inglite keel) – Üks luuletaja ja tema muutumised (Mari Vallisoo. Mälestusi maailmast 1966–2013)	12	947
	5	383

VARIA

Koff, I. Mitmekesisuse säilitamise nimel	2	149
Melts, B. Maamesilasena maailmas. Jüri Talvet 70	4	328
Porovart, L. Tartu Ülikooli VIII kirjandustudengite kevadkool	1	68
Ross, J. Kirjanduslikud põimumised eesti kultuuriloos	4	322
Ross, J., Kikas, K. LIX Kreutzwaldi päevad	4	331
Vaino, M. Konverents „Kirjandus ja haigus”	4	321
Voolaid, P., Ross, J. Eesti Kirjandusmuuseumi juhtimisel alustas tegevust Eesti-uuringute Tippkeskus	8–9	725

RAHVALUULE

ARTIKLID

Hiimäe, R. Teispoolsuskuju telmad pärimustekstides. Teekond sündmusest tekstiks	5	337
Korb, A. Kirjad rahvuskaaslastelt Siberist. Side Eestiga ja välitööde jätk	11	850

Krull, H. Oskar Looritsa perspektivism	12	897
Valk, Ü. Koost lagunev või uuenev folkloristika? Filoloogilisi vaateid	8–9	638

ARVUSTUSED

Jaago, T. Elu ja muinasjutt (Metsavaimu heategu. Sada eesti muinasjuttu metsast ja meist. Välja valinud ja ümber pannud Risto Järv. Pildid joonistanud Kadri Roosi)	11	885
Jürgenson, A. Siberi maagiline sotsrealism (Roosi Siberi lood. Eesti asundused VII. Koostanud ja toimetanud Anu Korb)	4	317
Kalda, M. Üle aia vaatamise sügav sisu (Kristi Salve. Üleaedсед. Toimetanud ja saatesõna kirjutanud Madis Arukask. Eesti mõtetelugu 126)	2	138
Kikas, K. Üks muhe lugemine Hiiu Leigri seiklustest (Jegard Kõmmus. Iiu Leiger. Emasde Sõruotsa murragus loodud muisdendide sari Iiuma vägimihesd Leigrisd)	6	474
Leete, A. Komide mütoloogiline üllatus (Irina Iljina, Nikolai Konakov, Pavel Limerov, Juri Šabajev, Valeri Šarapov, Oleg Uljašev, Andrei Vlassov. Komi mütoloogia. Tõlkinud Nikolay Kuznetsov, Asta Niinemets ja Kadi Sarv. Sator 15)	3	228

VARIA

Annom, I. XI folkloristide talvekonverents	6	484
Goršič, A. „Noorte hääled” 2016	7	573
Hiemäe, R. Teadussümposion sõna jõust Tartus	10	811
Kaasik, M. Seminar „Muinasjutust mitme kandi pealt” Haapsalus	5	404
Kikas, K. Välitööd ajaskaalal	2	156
Kivari, K. V noorte folkloristide konverents „Kontaktide ja konfliktide folkloor”	2	153
Valk, Ü. Sümpoosion „Suulised ja kirjalikud eeposed ning nende lähizanrid”	2	157

CONTENTS

HASSO KRULL. Oskar Loorits and perspectivism	897
MARTIN EHALA, KADRI KOREINIK. The competence and use of Estonian as a second language: addenda to the census data	916
JANEK KRAAVI. On the poetics of transgressive literature (II). Case study: Kaur Kender's „Untitled 12”	929

WORD

LEMBIT VABA. The crazy idea of etymologising plant names: <i>adru</i> (<i>Fucus vesiculosus</i>)	939
--	-----

BOOKS

MART VELSKER. Big and small (Meelis Friedenthal. Inglise keel. Tallinn, 2016)	947
MIRJAM HINRIKUS. How to define the irrational (Maarja Vaino. Tammsaare irratsionaalsuse poetika. Tallinn, 2016)	950
SATU GRÜNTAL. A fresh view of Bernard Kangro (Maarja Hollo. Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõjajärgses loomingu. Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 12. Tartu, 2016)	955
KRISTA KERGE. An onomasiological approach to word formation (Reet Kasik. Sõnamoodustus. Eesti keele varamu 1. Tartu, 2015)	958

REVIEW

963

JÄRGMISTES NUMBRITES

- Kas O. W. Masing vestles karjalaste ja/või vepslastega?
- *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides
- Irma Truupõllu lugu
- Andrei Ivanovi erand

2.80 eurot

ISSN 0130-1441
e-ISSN 2346-6014

